

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Khanım GORCHUZADA

1995 AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA CUMHURBAŞKANI

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Khanım GORCHUZADA

1995 AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA CUMHURBAŞKANI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Khanım GORCHUZADA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Sezgin Seymen ÇEBİ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRIJER (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ahmet Kürşat ERSÖZ (İmza)

Tez Başlığı: 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda Cumhurbaşkanı

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 20/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 04/07/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nda Cumhurbaşkanı” adlı bu çalışmamın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Khanım GORCHUZADA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Khanım GORCHUZADA
Öğrenci Numarası	20165228012
Enstitü Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Bilge Bingöl SCHRİJER
Tez Başlığı	1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda Cumhurbaşkanı
Turnitin Ödev Numarası	1147429262

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin olarak 27/06/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 6

alıntılar dahil % 9'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşı, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/06/2019

(imzası)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Bingöl SCHRİJER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASININ GELİŞİM TARİHİ

1.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi	4
1.1.1. Tarihsel süreç.....	4
1.1.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve İstiklal Beyannamesi	9
1.2. Sovyet Dönemi Anayasaları.....	21
1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Geçiş	21
1.2.2. 1921 Azerbaycan Sovyet Anayasası	23
1.2.3. 1927 Azerbaycan Sovyet Anayasası	26
1.2.4. 1937 Azerbaycan Sovyet Anayasası	28
1.2.5. 1978 Azerbaycan Sovyet Anayasası	32
1.3. Sovyetler Sonrası Bağımsızlık Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Kabulü	35
1.4. Genel Olarak 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası.....	38
1.4.1. Anayasanın Temel Özellikleri.....	39
1.4.1.1. Kazüistik Yöntemle Hazırlanmış Anayasa olması.....	39
1.4.1.2. Katı Anayasa olması.....	40
1.4.1.3. Güçlü Yürütme İlkesinin Benimsenmesi.....	40
1.4.1.4. Geçiş Dönemi Anayasası olması.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE AZERBAIJAN CUMHURİYETİ HÜKÜMET SİSTEMİ

2.1. Genel Olarak Hükümet Sistemleri.....	42
2.1.1. Meclis Hükümeti Sistemi	44
2.1.2. Parlamenter Sistem	46
2.1.3. Başkanlık Sistemi	49
2.1.4. Yarı-Başkanlık Sistemi.....	51
2.1.5. Hükümet Sistemlerine Farklı Yaklaşımlar	53
2.2. Azerbaycan Anayasasına Göre Yürütmenin Yapısı ve Bakanlar Kurulu	54
2.3. Azerbaycan Anayasasında Yasama ve Yürütme İlişkisi	59
2.4. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet Sistemi.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAIJAN ANAYASASINDA CUMHURBAŞKANI

3.1. Genel Olarak Devlet Başkanlığı Kurumu	65
3.2. Devlet Başkanı Olarak Cumhurbaşkanı'nın Görevleri	66
3.3. Cumhurbaşkanı'na Adaylarda Aranacak Nitelikler	70
3.3.1. İkamet (Oturaklık) Şartı	72
3.3.2. Vatandaşlık ve Çifte Vatandaş Olmama Şartı	73
3.3.3. Başka Devletlere Karşı Yükümlü Olmama Şartı.....	74
3.3.4. Ağır Suçtan Dolayı Mahkum Olmama Şartı	75
3.4. Devlet Başkanının Seçimi	76
3.4.1. Devlet Başkanının Görev Süresi.....	78
3.4.2. Devlet Başkanının Tekrar Seçilebilirliği.....	79
3.4.3. Devlet Başkanının Göreve Başlaması ve Yemini.....	81
3.5. Devlet Başkanının Görevini Sona Erdiren Haller	82
3.5.1. Devlet Başkanının İstifası	83

3.5.2. Devlet Başkanının Sağlık Sorunları Nedeniyle Görevini Kesin Olarak Yapamayacak Durumda Bulunması.....	84
3.5.3. Devlet Başkanının Azli (impeachment)	85
3.6. Devlet Başkanına Vekalet	88
3.7. Devlet Başkanının Dokunulmazlığı ve Teminatı	92
3.8. Devlet Başkanının Yetkileri.....	93
3.8.1.Devlet Başkanının Fesih Yetkisi	94
3.8.2.Devlet Başkanının Yasamaya İlişkin Yetkileri	97
3.8.2.1. Devlet Başkanının Veto Yetkisi.....	98
3.8.2.2. Devlet Başkanının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi.....	101
3.8.2.3. Devlet Başkanının Bütçe Üzerindeki Yetkisi.....	104
3.8.2.4. Devlet Başkanının Halkoyuna Gitme Yetkisi.....	105
3.8.2.5. Devlet Başkanının Yasama Teşebbüsünde Bulunma Yetkisi.....	106
3.8.3.Devlet Başkanının Atama Yetkileri.....	108
3.8.3.1.Devlet Başkanının Tek Başına Kullandığı Atama Yetkileri.....	108
3.8.3.2. Devlet Başkanının Milli Meclisin Onayı İle Kullandığı Atama Yetkileri.....	110
3.8.4. Devlet Başkanının Azil Yetkisi.....	114
3.8.4.1.Devlet Başkanının Tek Başına Kullandığı Azil Yetkisi.....	114
3.8.4.2. Devlet Başkanının Milli Meclisin Onayı İle Kullandığı Azil Yetkisi.....	115
3.8.5.Devlet Başkanının Olağanüstü Hal Yetkisi.....	115
3.9. Devlet Başkanının Sorumluluğu.....	116
3.10. 2002, 2009 ve 2016 Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Sistem İçerisinde Devlet Başkanlığı Kurumuna Etkisi.....	118
3.10.1. 24 Ağustos 2002 Anayasa Değişikliği Etkileri.....	118
3.10.2. 18 Mart 2009 Anayasa Değişikliği Etkileri.....	119
3.10.3. 26 Eylül 2016 Anayasa Değişikliği Etkileri.....	120
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AK(b)P	: Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi
AY	: Anayasa
Azerbaycan SSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
bk	: Bakınız
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
HKS	: Halk Komiserleri Sovyeti
m.	: Madde
MYK	: Merkez Yürütme Komitesi
Nahçıvan Özerk SSC	: Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RSFSC	: Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TSFSC	: Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
vd	: Ve diğerleri

ÖZET

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti, demokratikleşme sürecine girmiş oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren istikrarını ve demokrasisini sağlayabilmesi amacıyla Anayasalcılık sürecine girmekle bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın kabul edilmesi yönünde ciddi adımlar atmaya başladı. 12 Kasım 1995 yılında referanduma sunulmuş ve halktan büyük destek alarak kabul edilmiş olan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, hala yürürlükte bulunmaktadır.

Kuvvetler ayrılığı ilkesini öngören 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, güçlü yürütme ilkesini benimsemiş ve Devlet Başkanı'nı geniş yetkilerle donatmıştır. İlk defa Mayıs 1990'da tesis edilen Devlet Başkanlığı kurumu, Azerbaycan Anayasal düzenlemesinin merkezinde yer alarak, devletin ve yürütmenin başı olarak belirtilmiştir. Çalışmamızda, Azerbaycan anayasal ve siyasal sisteminin merkezinde bulunan Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin düzenlemeler ele alınmış ve detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmamız üç bölümden ibaret olmakla, birinci bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin son bir asırlık tarihsel süreçte yaşamış olduğu Anayasal gelişmeler genel hatlarıyla ele alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde, Azerbaycan Anayasası'nın düzenlemiş olduğu yürütmenin yapısı ve yasama ile yürütme erkleri arasındaki ilişkiler esas alınarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu hükümet sistemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın, üçüncü bölümünde ise Azerbaycan Anayasası'nın Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin bütün düzenlemeleri, özellikle de Devlet Başkanı'nın yetkileri ele alınarak incelenmiş ve 1995 Anayasası'nın bugüne kadar uğramış olduğu değişikliklerin Devlet Başkanlığı kurumuna etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Devlet Başkanı, Azerbaycan Anayasası, Yürütme, Siyasal Sistem.

SUMMARY

THE PRESIDENCY IN 1995 CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The Republic of Azerbaijan, entered into democratization course after gaining its independence following the dissolution of the Soviet Union in 1991. The Republic of Azerbaijan, with the purpose of maintaining its stability and democracy from the first day of independence and by entering into the democratization course, started to take important steps in the direction of adoption of the Constitution of independent Republic of Azerbaijan. Brought to referendum on 12 November 1995 and adopted with a big support from Azerbaijani people, the Constitution of the independent Republic of Azerbaijan is still in force.

The 1995 Constitution of the Republic of Azerbaijan, guided by the principle of the separation of powers, embraced the principle of strong governance and provided the Head of State with broad authorities. Established in May 1990, the Head of State institution, standing at the center of constitutional arrangement of Azerbaijan, was specified as the head of the state and execution. In this work, regulations concerning the institution of Head of State, which is at the center of constitutional and political systems of Azerbaijan, are handled and examined in detail.

Consisting of Consisting of three sections, in the first section of this work, the constitutional development of the Republic of Azerbaijan in a century-old historical period is handled and examined in general terms. In the second section, on the basis of the structure of execution regulated by the Constitution of Azerbaijan and the relations between legislative and executive powers, the governmental system adopted by the Republic of Azerbaijan is put forth. In the third and main part of this work, all regulations concerning the institution of the Head of State of the Constitution of Azerbaijan, specifically by handling the authorities of the Head of State, are examined and the impact of up-to-date amendments to the 1995 Constitution on the institution of the Head of State is evaluated.

Keywords: Azerbaijan, Head of State, the Constitution of Azerbaijan, Execution, Political System.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamı hazırladığım süreçte değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bilge Bingöl Schrijer'e göstermiş olduğu ilgiden ve akademik katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunar ve kendisini her zaman saygı ve sevgiyle hatırlayacağımı belirtmek isterim. Ayrıca, tezimi yazdığım dönemde yaşamış olduğum üzücü olaydan dolayı gösterdiği anlayışa için de değerli Hocama çok teşekkürlerimi sunuyorum. Yüksek Lisans eğitimim boyunca maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen, sevgili Anneme ve Babama da özel teşekkürlerimi sunarım.

ÖNSÖZ

70 yıl Sovyet siyasal sistemi ile yönetilen Azerbaycan Cumhuriyeti, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuştu. 18 Ekim 1991'de Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Pakt (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitutsiya Aktı)" ile resmen bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, yeni ve bağımsız Anayasanın kabul edilmesi yönünde çalışmalara başladı. Dönemin Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in başkanlık yaptığı Anayasa Komisyonu'nun hazırlamış olduğu Anayasa tasarısı, 12 Kasım 1995 yılında halkoylamasıyla kabul edildi. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, güçlü yürütmeyi öngörerek, Devlet Başkanı'na geniş yetkiler tanımıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ilk defa 18 Mayıs 1990'da tesis edilen Devlet Başkanlığı kurumu, anayasal düzenlemenin merkezinde bulunmaktadır.

Günümüz demokrasilerinde yürütme eğilimi gün geçtikçe daha da artmaktadır. Bundan dolayı Anayasa Hukuku'nun gündeminde sürekli olarak üzerinde tartışılan bir konu olmaktadır. Azerbaycan Anayasası da yürütme organını güçlendirmekle birlikte, Devlet Başkanı'nı hem devletin başı hem de yürütmenin başı olarak belirlemektedir. Biz de çalışma konusu olarak Azerbaycan anayasal düzenlemesinin ve yönetim sisteminin merkezinde bulunan Devlet Başkanlığı kurumunu, özellikle de Anayasa ile kendisine tanınan yetkilerini inceleyeceğiz.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Azerbaycan'ın Anayasalaşma sürecini; Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi, Sovyetler Birliği Dönemi ve Bağımsızlık sonrası dönem şeklinde 3 başlık altında incelenmiş ve bu dönemlerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanık olduğu siyasal sistem ve tarihi hadiseler de genel hatlarıyla değinilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Azerbaycan Anayasası'nın öngördüğü yürütmenin yapısı ve yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler ele alınmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu hükümet sistemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sistemi anlayabilmek için, öncelikle, genel olarak hükümet sistemleri incelenmiştir.

Çalışmamızın sonuncu bölümünde ise, Azerbaycan Anayasası'nın, Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin bütün düzenlemeleri ele alınmakta ve 1995 Anayasası'nın kabul edildiği günden bugüne kadar uğramış olduğu değişikliklerin Devlet Başkanlığı kurumuna etkisi değerlendirilmektedir.

Khanım GORCHUZADA

GİRİŞ

1980’li yılların sonlarından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde yumuşama döneminin başlamasının sonucu olarak, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin çökmüş ve eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri için yeni bir süreç başlamış oldu. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri için başlamış olan bu demokratikleşme süreci, tarihte daha önce hiç yaşanmamış bir süreçtir. Çünkü, totaliter rejimi benimsemiş olan Sovyetler Birliği, savaş yapmadan dağılmış ve demokrasi istemleri ortaya çıkmıştı.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri’nden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Bağımsızlıklarını elde eden eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri, istikrar ve demokrasinin devamlılığını sağlayabilmek için bir Anayasaya sahip olmaları gerektiğinin farkındaydılar. Bundan dolayı eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde ettikleri günden itibaren anayasalcılık¹ sürecine girmeye başladılar.

Azerbaycan Cumhuriyeti de 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra demokratikleşme sürecine girdi ve yeni bir Anayasanın kabul edilmesi yönünde adımlar atmaya başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını kazandıktan sonra girmiş olduğu Anayasalcılık süreci, ülkede bir taraftan siyasi krizlerin yaşandığı, diğer taraftan da yeni bir siyasi düzenin kurulmaya çalışıldığı bir dönemi içerdiği için oldukça zor koşullar altında geçen bir süreç olmuştur. Bütün bunlara rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Başkanı olan Haydar Aliyev’in başkanlık yaptığı Uzmanlar Kurulu tarafından hazırlanmış olan Anayasa tasarısı, 12 Kasım 1995 yılında halkoylaması ile kabul edilerek 27 Kasım 1995’te yürürlüğe girmiştir.

1995 Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası devletin yapısını yeniden düzenleyerek, güçlü yürütme ilkesini kabul etmiştir. Totaliter bir rejimden ayrılan bir ülkede, demokrasinin sağlanması açısından yürütmenin güçlendirilmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası güçlü yürütme öngörmüş ve Devlet Başkanı’na çok geniş yetkiler tanımıştır. Anayasanın öngördüğü siyasal sistem içerisinde Devlet Başkanı’nın önemli bir ağırlığı görülmektedir.

¹ Anayasalcılık kavramı ile ilgili detaylı bilgi için bk: Özbudun, 2019:7-11.

Çalışmamızda, 1995 Azerbaycan Anayasası'nın üstün yetkilerle donatmış olduğu Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin düzenlemelerini inceleyeceğiz. Günümüzde yürütmenin güçlendirilmesi eğiliminin gün geçtikçe artmasını ve Devlet Başkanlığı kurumunun siyasal sistem içerisinde dengeleyici bir konumda olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle biz de Devlet Başkanlığı kurumunu Azerbaycan Anayasal sistemi açısından inceleme konumuz olarak seçmekteyiz.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Başkanlığı kurumu kısa bir tarihi geçmişe sahip olmakla birlikte, ilk defa Mayıs 1990'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i tarafından çıkarılmış olan yasa ile tesis edilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasalarında kollektif yönetim ilkesi kabul edildiği için Devlet Başkanlığı kurumuna yer verilmemekteydi. Devlet Başkanlığı kurumu tesis edildikten sonra, ilk önce erkler ayrılığı prensibini öngören Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt'ın 13.maddesinde yürütmenin Devlet Başkanı'na ait olduğu belirtilmiştir. 12 Kasım 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildikten sonra Devlet Başkanlığı kurumu anayasal şekilde düzenlenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı makamı, Azerbaycan Anayasal düzenlemesinin merkezinde yer almış ve hem devletin başı hem de yürütmenin başı olarak belirlenmiştir.

Çalışmamız 3 bölümden oluşmakla, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın Gelişim Tarihi" başlıklı birinci bölümde, son bir asırlık tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal gelişimi ele alınmaktadır. Tarihsel süreçle başlayan bu bölümde, ilk önce Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde ortaya çıkmış olan anayasal kurumlar ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu beyan eden İstiklal Beyannamesi'nin öngördüğü hükümlerden yola çıkılarak bu dönemde yaşanmış olan siyasal sistem genel olarak ele alınmıştır. Daha sonra, 70 yıllık sosyalist dönemde kabul edilmiş olan Azerbaycan SSC Anayasaları genel hatlarıyla ve en önemlisi de o dönemde devletin temel yönetim organlarının yapısı ve işleyişi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşanmış olan anayasal gelişmeler, başkanlık kurumunun tesis edilmesi ve 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın genel özellikleri ele alınarak, incelenmektedir.

"Genel olarak hükümet sistemleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet Sistemi" başlıklı ikinci bölümde, erkler ayrılığı prensibini öngören 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın benimsemiş olduğu hükümet sistemini, geniş yetkilerle donatılmış olan Devlet Başkanlığı kurumu üzerinden tartışabilmemiz amacıyla, ilk önce kuvvetler ayrılığı ilkesi ve

bu ilkeye dayalı olan hükümet sistemleri kısaca incelenmektedir. Daha sonra Azerbaycan Anayasası'nın düzenlemiş olduğu yürütmenin yapısı ve yürütme ile yasama arasındaki ilişki ele alınarak, Azerbaycan Cumhuriyeti hükümet sistemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonuncu bölümü olan “Azerbaycan Anayasası'nda Cumhurbaşkanı” başlıklı üçüncü bölümde, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin olan bütün düzenlemeleri ele alınarak, geniş bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde özellikle Anayasanın, Devlet Başkanı'na tanımış olduğu geniş yetkiler, Shugart ve Carey'in belirlemiş olduğu 5'li sınıflandırmaya göre ele alınmaktadır. Daha önce Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın yetkileri çalışma konusu olarak ele alınsada bizim inceleyeceğimiz şekilde ilk defa ele alınacaktır. Ayrıca bu bölümde, 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın yürürlüğe girdiği günden bugüne kadar uğramış olduğu 2002, 2009 ve 2016 Anayasa değişiklikleri, Devlet Başkanlığı kurumu açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda yeri geldiğince uygulamaya yönelik veriler bulundurmakla birlikte daha çok kuramsal inceleme ele alınmaktadır.

Çalışmamızda yapmak istediğimiz, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Anayasal ve siyasal sistemin merkezinde bulunan ve geniş yetkilerle donatılmış olan Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin düzenlemeleri ele almak, geniş bir şekilde incelemek ve Devlet Başkanı'nın sistem içerisinde ağırlığının istikrar açısından ne derece olumlu veya olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASININ GELİŞİM TARİHİ

1.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

Bu başlık altında 1917 Şubat/Ekim Devrimi ile başlayan ve 1920 Sovyet işgaline kadar devam eden tarihsel süreç genel hatlarıyla ele alınmış, Azerbaycan devlet ve hukuk tarihinin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilen, Azerbaycan anayasa tarihi açısından bazı önemli gelişmelere sahne olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde (1918-1920) yaşanan anayasal gelişmeler incelenmiştir.

1.1.1. Tarihsel süreç

Azerbaycan toprakları yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olduğundan dolayı, Rusya başta olmak üzere tarih boyunca büyük devletlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Azerbaycan'ın küçük hanlıklara parçalanmasını fırsat olarak gören Rusya ve İran, bu toprakları işgal etmek amacıyla kanlı savaflara başlamışlar ve bu savaşlar Gülistan (12 Ekim 1813) ve Türkmençay (10 Şubat 1828) Antlaşmalarıyla² son bulurken, Azerbaycan toprakları iki imparatorluk arasında paylaşılmıştır. Azerbaycan'ın kuzeyi (Kuzey Azerbaycan) Rusya, güneyindeki topraklar ise (Güney Azerbaycan) İran tarafından işgal edilmiş ve Azerbaycan halkının kuzeyde Ruslaştırılması, güneyde Farslaştırılması devri başlamıştır³. Böylelikle, Kuzey Azerbaycan toprakları, 1917 Bolşevik İhtilaline kadar Çarlık Rusyası yönetim sistemiyle yönetilmiş; Güney Azerbaycan ise hala İran devletinin sınırları içerisinde kalmaktadır. Azerbaycan'ın kuzey kesiminin, Rusya İmparatorluğu'na dahil edilmesi sonucu, Azerbaycan devletinin gelişmesi neredeyse 100 yıl durakladı ve toprak bütünlüğü ihlal edildi.

Azerbaycan topraklarının geçmişine baktığımızda, bu toprakların son bir asır içerisinde, önce Çarlık Rusyası, ardından ilk bağımsızlık deneyimi olan kısa süreli Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sonra 70 yıllık Sosyalist yönetimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti olarak, dört farklı yönetim biçimiyle yönetildiğini görmekteyiz⁴.

² Antlaşmalarla ilgili daha geniş bilgi için bk: Əliyev, 1996:602-607,618-624.

³ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 23.

⁴ Akifoğlu, 2017 : 791.

Çarlık Rusyası yönetim sistemiyle yönetilen Kuzey Azerbaycan topraklarında, Çar hükümeti sömürgecilik politikası uygulayarak halklar arasında ulusal uyuşmazlıkların çıkmasına zemin hazırlıyor ve Azerbaycan halkının Ruslaştırılması yönünde politika yürütüyordu⁵. Azerbaycanlılar, müslüman oldukları için sosyal ve siyasi hayatın tüm alanlarında yasal kısıtlamalara maruz kalmıştı. Çar hükümeti, bir özgürlük mücadelesi olasılığını engelliyordu⁶.

Çar hükümeti'nin sömürgecilik politikasının daha da sertleştirmek için attığı adımlar, sosyal ve siyasi hayatın tüm alanlarında yasal kısıtlamalara maruz kalan Azerbaycan halkının, Çar'a ve Hükümet'e karşı özgürlük ve aynı zamanda siyasi mücadele döneminin başlamasına neden olmaktaydı.

Kuzey Azerbaycan topraklarındaki mevcut durum, 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'da baş gösteren olaylar ve özellikle ihtilallerle yumuşamaya başladı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı kaybeden, dünya ekonomisinde ortaya çıkan krizden etkilenecek ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı fabrikaların ardı ardına kapanması ile güçlüklerle çalışan işçilerin yevmiyelerinin zamanında ödenmemesi durumunda, halkın hoşnutsuzluğuyla karşılaşan Rusya için 20. yüzyıl adeta felaketlerle başlamıştı⁷.

1900-1903 yıllarında ortaya çıkan Rusya ekonomik krizinden dolayı işsiz kalan işçilerin, ekonomik başkaldırıları siyasi başkaldırılara dönüşmeye başladı. Rusya hükümeti aleyhine itiraz ve mitingler boy gösterdi ve ülke genelinde büyük protestolara ve grevlere dönüşerek, siyasal kitle grevinin olağanüstü rol oynadığı ilk büyük devrim olan, 1905 Rus Devrimi'ne⁸ neden oldu.

Ülkede boy gösteren bu olaylar Azerbaycan'ı da etkilemişti. Dönemin, Alimerdan Bey Topçubaşov, Ahmet Bey Ağayev, Adil Han Ziyadhanov, Ali Bey Hüseyinzade, Mehmedmed Ağa Şahtahlı gibi milli ruhlu Azerbaycanlı aydınları, derhal örgütlenmeye ve ülkenin Türk-Müslüman nüfusunun da devletin yönetimine katılması, müslümanlara karşı yapılan ayrımcılığa son verilmesi uğrunda milli mücadeleye başladılar⁹. Böylece, Azerbaycan'da aydınlanma ve milliyetçilik hareketleri gelişmeye başladı.

Rusya'da, uzun süreli grevler ve gösteriler I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda aldığı mağlubiyetler, ekonomik olarak güç kaybetmesine ve sanayisinin giderek tükenmesine neden oldu. Grev ve gösterilerin devam etmesini kendi

⁵Abışov, 2015: 41.

⁶Seyidzadə, 1998: 8.

⁷Sadıgov, 2015: 166.

⁸ Bahsedilen dönemde Rusya'daki genel siyasi durum ve 1905 İhtilali ile ilgili daha geniş bilgi bk:Kurat, 1987: 379-391.

⁹Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 24.

çıkarları için kullanan devrimci Bolşevik Partisi, 26 Şubat 1917 Devrimi'ni¹⁰ gerçekleştirerek Rusya'da geçici hükümet kurmayı başardı¹¹.

Rusya'da, monarşi yönetim şeklini sonlandıran 1917 Şubat İhtilali, Azerbaycan'ın siyasi hayatında yeni bir dönem başlattı. Şubat İhtilali, Azerbaycan'daki gizli örgütleri açık siyasi mücadeleye, yeni siyasi partilerin ve değişik milliyetçi komitelerin kurulmasına sevk etti¹². Bunların içerisinde en önemlisi, Bakü'de 1911 yılında Abbas Kazımzade, Tağı Nağıoğlu ve Memmedeli Resulzade tarafından kurulan, 1913 yılından Romanovlar'ın af fermanıyla İstanbul'dan dönen Mehmet Emin Resulzade'nin önderlik ettiği, 1917 Şubat Devrimi'ne kadar gizli faaliyette bulunan, Bağımsız Azerbaycan Devleti kurmayı amaç edinen, "Müsavat" (arapça "eşitlik") Partisi'yd¹³.

Şubat İhtilali'nden sonra Azerbaycan halkı, Müsavat Partisi etrafında toplanarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadeleye başladı. Bu sebeple, Bolşevikler, Bağımsız Azerbaycan Devleti kurmayı amaç edinen Müsavat Partisi'ni tehlikeli bir kuvvet olarak görmeye başladılar¹⁴.

Geçici hükümet 9 Mart 1917'de, Güney Kafkasiya'da devlet işleri ve yönetimi ele almak amacıyla kendi kurumunu, Özel Zakafkasiya Komitesi'ni (OZAKOM), yarattı. Geçici Hükümet, Azerbaycan halkına hiç bir siyasi hak vermiyor ve Çar Rusyası'nın sömürgecilik, zulüm ve savaş politikasını devam ettiriyordu¹⁵.

Bir yandan savaş devam ederken, diğer yandan da Şubat İhtilali sonrası kurulan geçici hükümetin ülkeyi ekonomik krizden kurtarmak için etkin bir politika üretememesini, halkın hükümete güveninin sarsılmasını kendi lehlerine çevirmeyi başaran Bolşevikler, kendilerini halkın gözündeki ülkenin kurtarıcısı gibi göstermeye başladılar¹⁶. "Barış, ekmek ve toprak" sloganlarıyla, 25 Ekim 1917 sabahı silahlı isyanla geçici hükümeti devirmeyi başarak Rusya'da, İkinci İhtilalle yeni bir dönemin başlatmayı ve tüm iktidarı ele geçirmeyi başardılar¹⁷.

1917 Ekim İhtilali'yle Rusya'da, Lenin'in başkanlığında, Sovyet totalitar hakimiyeti kuruldu.

Hakimiyeti ele geçiren Bolşevikler, Lenin ve Stalin imzasıyla "Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi"ni yayımladılar. Beyannamede belirtilen, "Rusya topluluklarının kendi

¹⁰ Şubat İhtilali'ile ilgili daha detayli bilgi için bk:Kurat,1987:433-434.

¹¹Sadıgov, 2015: 169-170.

¹²a.g.m, 2015:171.

¹³Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, II, 2004: 226.

¹⁴İbrahimova, 2010: 126.

¹⁵Abışov, 2015: 41.

¹⁶ Sadıgov, 2015: 172.

¹⁷Adıgözəlova, 2017: 163.

kaderlerini kendilerinin belirlemesinin mümkünlüğü ve istedikleri takdirde Rusya'dan ayrı bağımsız devlet kurabilecekleri" hükmü, Azerbaycan Türkleri için umut ışığı yakmıştı¹⁸. Bu beyannameye inanarak umutlanan Müsavat Partisi, Bolşevik hakimiyetini desteklemiştir.

Müsavat Partisi'nin desteğini alan Bolşevikler, 2 Kasım 1917 tarihinde Bakü Sovyeti'nin yönetim kurulunu ele geçirdiler. Fakat, Müsavat Partisi, Bakü Sovyeti'nin demokratik yolla seçilmediği gerekçesiyle hakimiyetin Sovyet Hükümeti'ne verilmesine itiraz ederek, bu kuruma dahil olmayacağını beyan etti. Ayrıca Bolşeviklerin, 1917 "Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi"yle ulusların kendi kaderlerini belirleme haklarına saygı duyacaklarını belirtmelerine rağmen, ilerleyen süreçte "ulusların yalnız sosyalizm rejimini seçmeleri koşuluyla kendi kaderlerini belirleyebileceği" ni, milli liderlerin özerklik olgusu çabalarına karşın, "yeni düzende yalnız Sovyetler Birliği'nin olabileceği" ni beyan etmeleri, Güney Kafkasya ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde mevcut olan Müsavat (Azerbaycan), Menşevik (Gürcistan) ve Taşnak (Ermenistan) partilerini Bolşevik yönetiminin en ciddi mühalifleri haline getirdi¹⁹.

1917 yılının sonu 1918 yılının başlarında Kafkasiya, iki kısma parçalanmış bir görüntü içerisindeydi: birincisi, Rusya Bolşevizmi'ne dayanak olan Bakü şehri, ikincisi Kafkasya'nın kalan arazisi. Bolşevikler, Azerbaycan'a özerklik vermek konusunda hiç bir adım atmamakta, bilakis herkesi, Bakü Sovyeti etrafında bir araya gelmeye davet etmekteydi.

Bolşevik Rusya egemenliğini kabul etmek istemeyen Azerbaycan (Müsavat), Gürcistan (Menşevik) ve Ermenistan (Taşnak) Parti Temsilcileri, Tiflis'te konferans düzenleyip bir araya gelerek Bolşevik hakimiyetini tanımadıklarını beyan ettiler ve bütün olarak Güney Kafkasya'nın egemenliği konusu çözülünceye dek bölgeyi yönetebilmek için "Kafkasya Hükümeti" kurmak konusunda anlaşmaya vararak, 15 Kasım 1917 tarihinde "Kafkasya Komiserliği"ni oluşturdular²⁰. Azerbaycanlılardan 4 kişinin katıldığı bu hükümet, Kafkasya'nın iç işleriyle ilgileniyordu. Bir çok yetki ile birlikte yasama yetkisine de sahipti.

Kafkasiya Komiserliği, 1917 tarihinde yayımladığı bildirgeyle, Genel Rusya Kurucu Meclisi faaliyete başlayana kadar Kafkasya'yı yöneteceğini ve Meclis toplanınca görev ve yetkilerini Meclise devredeceğini beyan etti. Fakat Bolşeviklerin, 18 Ocak 1918 tarihinde toplanan Kurucu Meclisi fesh etmesi, tüm sorunların bu Mecliste çözüme kavuşacağına inanan partilerin, Bolşeviklerle ilişkiyi kesme kararı almasına neden oldu²¹.

¹⁸Akifoğlu, 2017:780.

¹⁹Qafarov, 2008: 140; Qasimov, 2018: 46-47.

²⁰İsmayılov, 2008: 240.

²¹Qafarov, 2008:142.

1918 yılının başlarında bölgede hiçbir nüfuzu kalmayan Komiserlik, kendini fesh etmek zorunda kaldı. 22 Şubat 1918 tarihinde, Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilen milletvekilleri, Tiflis'te bir araya toplanarak, mevcut durumdan kurtulmak için Yerel Kafkasya Hükümeti'ni oluşturma kararı aldı. 23 Şubat 1918 tarihinde, Kafkasya Seymi'ni²²(Azerbaycanlı, Ermeni ve Gürcülerden oluşan bir kurum) kurarak bölgedeki yönetimi bu kuruma vermek yönünde karar aldılar ve Seym, Kafkasiya yönetimini üstlendi²³.

Zorunlu bir durum karşısında oluşmuş olan Kafkasya Seymi'nin asıl amacı, Rusya'dan ayrılarak bağımsız bir yapıya sahip olmaktır. Aslında kendi yönetimini kazanan Kafkasya Hükümeti bu amacı gerçekleştirebilirdi. Fakat, Seym'de bulunan partilerin aynı fikirde olmaması bu amacın gerçekleştirilmesini engelliyordu. Kafkasya Seymi'nin varlığı, Bolşevikleri hayli rahatsız ediyordu. Çünkü, jeopolitik konumundan başka, ekonomik ve siyasal öneminden dolayı Kafkasya, Kafkasya'nın doğal zenginlikleri, özellikle Rusya'da üretilen petrolün %83.1'ni veren, dünya devletleri açısından da çekim merkezi olan Bakü, Rusya için hayati öneme sahipti²⁴. Bu açıdan Rusya, Kafkasya'yı kaybetmeyi göze alamazdı ve bunu önlemek için her yola başvurabilirdi.

Bahsettiğimiz dönemde, Azerbaycan'ın halk kitleleri büyük nüfuz kazanmış Müsavat Partisi etrafında sıkı şekilde birleşerek, Azerbaycan'a özerklik verilmesi konusunu gündeme getirdiler. Fakat, özerklik düşüncesine karşı olan Bakü Sovyeti Başkanı S.Şaumyan, Azerbyacan'ın bu talebine karşı düşmanca bir tavır takınarak, bu talebi milliyetçilerin kendi kaderlerini belirlemesi talebi gibi tahrif ederek, bunları Rusya'ya karşı ihanet olarak açıklıyordu²⁵.

Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlük eylemlerini önlemek, şehri müslüman ahaliden temizlemek ve Bakü'de tüm hakimiyeti ele geçirmek için Bakü Sovyeti, 31Mart 1918 tarihinde, Ermeni Taşnak Partisi'yle anlaşarak Bakü'de Türklere karşı katliam yaptı. Birkaç gün içerisinde 15.000 i aşkın masum Azerbaycan Türkleri öldürüldü²⁶.

Mehmet Emin Resulzade, söz konusu katliam olaylarını özerklik hareketinin önlenmesi için yapıldığını belirterek, şöyle diyordu : “ Siyasi program olarak belirlenen Azerbaycan'ın özerkliği konusundan Bolşevikler oldukça rahatsızdılar”²⁷.

²² Kafkasiya Komiserliği'nin kendisini fesh etmesinin ardından bölgeyi yönetebilmek için, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan aydınları tarafından koalisyon şeklinde kurulan yerel yönetim organı. Seym aynı zamanda bölgenin yasama organı durumundaydı. Geniş bilgi için bk. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, II, 2004: 454; Həsənlı, 2009: 32-33.

²³İsmayılov, 2008: 243; Qafarov, 2008: 142.

²⁴Qafarov,2008:143.

²⁵ Akifoğlu, 2017: 781.

²⁶Vaqif vd.,1995:14.

²⁷Rəsulzadə, 1990: 32.

Mart katliamından sonra Bakü Sovyeti, S. Şaumyan başkanlığında Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'ni oluşturarak, bu kurumu Sovyet Rusya'sı hükümetinin Azerbaycan'daki yerel kurumuna haline getirmiş ve doğrudan Moskova'ya bağlı olduğunu ilan etmiştir. Böylelikle, Bakü'de, tüm yönetim Bolşeviklerin eline geçmiştir.

26 Mayıs 1918 tarihinde, Kafkasya Seymi, dahilindeki çelişkilerin çoğalmasından üzerine Gürcistan'ın Seym'den ayrılarak kendi bağımsızlığını ilan etmesinin ardından kendini feshetti. Seym'in dağılması Güney Kafkasiya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın kendilerini bağımsız devlet ilan etmeleriyle sonuçlandı²⁸.

1.1.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve İstiklal Beyannamesi

Kafkasya Seymi'nin üye ülkelerinin temsilcileri arasında iç ve dış siyasete ilişkin önemli fikir ayrılıkları olmasından dolayı Seym, kendisini feshetti. Bunun ardından geçmiş Seym'in Müslüman fraksiyonu, ortaya çıkan durumu tartışmak için 27 Mayıs 1918'de, Tiflis'te, asıl amacı Azerbaycan Milli Şurası'nı oluşturmak olan olağanüstü toplantı yaptı. Toplantıda uzun süren konuşmalar sonucunda Seym'in Müslüman fraksiyonu, kendilerini Azerbaycan Milli Şurası ilan ederek, Azerbaycan'ın yönetilmesini kendi sorumlulukları altına aldılar²⁹. Toplantıda Milli Şura'nın başkanı Mehmet Emin Resulzade, Milli Şura'nın "İcra Heyeti"nin başkanı ise Feteli Han Hoyski seçildi.

Azerbaycan Milli Şurası 28 Mayıs 1918'de, Tiflis'te, Hasan Bey Ağayev'in başkanlığında 26 üyenin katılımıyla ilk toplantısını gerçekleştirdi ve 24 oyla kabul edilen "İstiklal Beyannamesi" adlı belge ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti³⁰.

İstiklal Beyannamesi ile bağımsızlığın ilanının ardından Milli Şura, hükümet kurma görevini Feteli Han Hoyski'ye devretti. Feteli Han Hoyski, 28 Mayıs'ta gerçekleşen ilk toplantıda başbakan olarak seçilmiş ve aynı gün kabineyi oluşturarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk geçici hükümetini kurmuştur³¹.

Azerbaycan Milli Şurası, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ederek Azerbaycan halkı karşısında büyük bir tarihi görev yerine getirmiş oldu. Müslüman kökenli tüm devletler, dini temel üzerinde kurulduğu halde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, dünyevi temel üzerinde kurulan ilk türk devletiydi. Cumhuriyet'in ilanı millî devletin kurulması Azerbaycan milletinin kaderi için önemli bir tarihi olaydı. Bu konuyla ilgili Mehmet Emin

²⁸İsmayilov, 2008: 259.

²⁹Ağamalıyeva, 1998: 92; Həsənlı, 2009: 73-74; İsmayilov, 2008: 259; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 28.

³⁰Ağamalıyeva, 1998: 92; Həsənlı, 2009: 74.

³¹Həsənlı, 2009: 75-76.

Resulzade şöyle diyordu: “28 Mayıs 1918 Beyannamesi’ni neşretmekle Azerbaycan Milli Şurası, sözün siyasi manasıyla bir Azerbaycan milletinin varlığını tespit etmiştir. Öyleki, Azerbaycan kelimesi sade coğrafi, etnografik ve lengüistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir alem olmuştur”.³²

Bağımsızlığını ilan edene kadar sadece coğrafi bir bölgenin adı olan Azerbaycan, artık iki milyon vatandaşa sahip bir devletin adıydı. Bu zamana kadar Tatarlar, Transkafkasya Müslümanları ve Kafkasya Türkleri gibi farklı isimlerle anılan bölge halkı resmen Azerbaycanlı olmuştu³³.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, demokratik ve dünyevi prensiplere dayalı, halkın arzu ve umutlarını ifade eden bir Cumhuriyetti. Bu açıdan, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Yakın ve Orta Doğu’da, aynı zamanda tüm İslam dünyasında ilk demokratik devletti³⁴.

Feteli Han Hoyski başkanlığında 9 kişiden oluşturulan birinci hükümet kabinesi, kurulduktan hemen sonra, ilk görev olarak 30 Mayıs 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunu yabancı devletlere bildirmiştir³⁵.

Azerbaycan’ı bağımsız devlet ilan eden, Giriş ve 6 maddeden oluşan “İstiklal Beyannamesi” nin orjinal içeriği şu şekildedir:

“ Büyük Rusya inkılabının cereyanıyla devlet vücudunun ayrı ayrı hisselerine ayrılması Zakafkasiya’nın rus orduları tarafından terkini bir vaziyet- i siyasiye hasil oldu. Kendi kuva-yı mahsuslarına terk olunan Zakafkasiya milletleri mukadderatının idaresini bizzat kendi ellerine alarak Zakafkasiya Koşma Halk Cumhuriyet’ini tesis ettiler. Vakayi siyasiyenin inkişaf etmesi üzerine Gürcü milleti Zakafkasiya Koşma Halk Cumhuriyeti cüzünden çıkıp da müstakil Gürcü Halk Cumhuriyeti tesisini salah gördü. Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında zuhur eden muharebenin tesviyesi yüzünden hasil olan vaziyeti hazireyi siyasiye ve memleket dahilinde bulunan misilsiz anarşi Cenub-i Şark-i Zakafkasiya’dan ibaret bulunan Azerbaycan’a dahil bulunduğu harici ve dahili müşkülattan çıkmak için hususi bir devlet teşkilatı kurmak lüzumunu telkin ediyor.

Buna binaen ara-yi umumiyye ile intihab olunan Azerbaycan Şura-yi Milliye-yi İslamiyyesi bütün cemaate ilan ediyorki;

- I. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hakimiyet hakkına malik olduğu gibi, Cenub-i Şarki Zakafkasiya’dan ibaret olan Azerbaycan dahi kamilul-hukuk, müstakil bir devlettir.
- II. Müstakil Azerbaycan Devleti’nin şekl-i idaresi halk cumhuriyeti olarak takarrür ediyor.
- III. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletler ve bilhassa hemcivar olduğu millet ve devletlerle münasebet-i hasene tesisine azmediyor.
- IV. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf ve cins farkı gözetmeden kalemrevinde (hükmü altında) yaşayan bütün vatandaşlara hukuk-i siyasiye ve vataniyye temin eyler.

³²Həsənli, 2009: 76.

³³Həsənli, 2009: 76.

³⁴İsmayılov, 2018: 46.

³⁵Çıraqzadə, 1992: 32;Həsənli, 2009: 77;Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, II, 2004: 29.

V. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dahilinde yaşayan bilcümle milletlere serbestane inkişafı için geniş meydan bırakır.

VI. Meclisi Müessisan toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında arayı umumiyye ile intihap olunmuş Şurayı Milli ve Şurayı Milliye karşı mesul hükumeti muvakkate durur³⁶.

Beyannamenin giriş kısmında, Rusya’da, Şubat devrimi sonucu devlet organlarının dağılması ve Rus ordusunun, Kafkasya’yı terk etmesiyle meydana gelen yeni siyasi bir durumdan bahsedilmektedir. Bu durumda, Kafkasya halkları kendi kaderlerini kendilerinin belirleme haklarını kullanarak Kafkasiya Federativ Halk Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Daha sonra meydana gelen siyasi gelişmelerin sonucu olarak Gürcü halkı, Kafkasya Federatif Halk Cumhuriyeti’nden ayrılarak bağımsız Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti’ni kurmayı uygun buldu. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden savaşın bitmesinden dolayı ortaya çıkan siyasi durum ve ülke dahilinde bulunan benzersiz anarşi, yönetimi üstlenen Milli Şura’ya, ülkeyi içinde bulunduğu ağır durumdan çıkarmak için kendi devletini kurmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Bunun üzerine halkoyu ile seçilmiş olan Azerbaycan Milli İslam Şurası, İstiklal Beyannamesi’ni ilan etti³⁷.

Beyannamenin birinci maddesi, devletin bölünmez bütünlüğünü vurgulamakla birlikte Azerbaycan’ın, Güney Doğu Kafkasya’dan ibaret olduğunu belirterek, egemenlik ilkesini ilan ederek, hakimiyet hakkının Azerbaycan halkına ait olduğunu ifade etmiş ve Azerbaycan’ı tamamen bağımsız bir devlet olarak tanımlamıştır³⁸. Görüldüğü üzere, beyannamenin birinci maddesi ile bağımsız yeni bir ulus devletin kurulmuş olması ilan edilmiştir. 1828 Türkmençay Antlaşması’yla Rusya tarafından işgal edilen Azerbaycan, yaklaşık yüz yıl bağımsız devlet olmaktan yoksun bırakılmıştı. 28 Mayıs 1918’de Kafkasya Seymi’ndeki Azerbaycanlı temsilcilerin Milli Şura adı ile yeni bir ulus devlet kurmasıyla uzun yıllar sonra bağımsızlığına kavuştu. Bağımsızlığına kavuşan yeni ulus devlet, Alimerdan BeyTopçubaşov başkanlığındaki Azerbaycan temsilcilerinin uğraşları sonucunda 11 Ocak 1920’de Paris Barış Konferansı’nda da facto olarak tanınmıştı³⁹. Beyannamenin bu maddesi ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, egemen ve bağımsız bir devlet olduğunu beyan etmiş oldu. Maddeden de görüldüğü üzere, burada halk egemenliği anlayışı benimsenerek, Azerbaycan Halkı’nın hakimiyet hakkına sahip olduğu ifade edilmiş ve egemenliğin halka ait olduğu gösterilmiştir. Bu ifadeyle, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, monarşiyi reddederek, demokratik bir devlet kurma yolunda adım atmış olduğunu göstermiş

³⁶Həsənli, 2009:75.

³⁷Paşayev, 2005: 54.

³⁸Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 28.

³⁹İsmayılov, 2008: 365.

oldu. Burada kullanılan bağımsızlık anlayışı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bir başka yönetime bağımlı olmadığını göstermekteydi.

Beyannamenin ikinci maddesi, devletin yönetim şeklini Halk Cumhuriyeti olarak belirlemiş ve demokratik bir cumhuriyet olacağını öngörmüştür⁴⁰. İlgili madde, yeni kurulan devletin demokrasiye dayalı bir “cumhuriyet” olduğu fikrini benimseyerek, “Cumhuriyet”in bir yönetim biçimi olacağını vurgulamıştır.

Gerçekten de, tarihen Azerbaycan topraklarında mevcut olmuş önceki devletlerin monarşi veya saltanat özelliğine karşın, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamenter, cumhuriyetçi ve bağımsızlık değerlerine dayanan milli bir devlet idi. Bu açıdan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk ve Müslüman toplumlarında kurulan ilk “demokratik cumhuriyet” olarak kabul edilmektedir⁴¹.

Beyannamenin üçüncü maddesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin tüm milletlerle, özellikle komşu olduğu millet ve devletlerle dostluk ilişkileri kurma kararlılığını ifade ederek, devletin dış siyasetini belirlemiştir⁴². 4 Haziran 1918'de, “Osmanlı İmparatorluğu hükümetiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti arasında dostluk anlaşması” imzalandı. Anlaşmayı, Türkiye tarafından Adalet Bakanı Halil Mentеше, Azerbaycan tarafından ise Dış İşleri Bakanı Mehmed Hesen Hacinski ve Milli Şura'nın başkanı Mehmet Emin Resulzade imzaladılar. Bu anlaşma, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yabancı devletlerle imzaladığı ilk anlaşmaydı. Anlaşmanın önsöz kısmı şu şekildeydi: “ Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, diğer taraftan ise bağımsızlığını ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti kendi ülkeleri arasında siyasi, hukuki, ekonomik ve entelektüel zeminde dostluk ilişkileri kurmakta anlaşmaya varırlar”⁴³. Anlaşmanın dördüncü ve Azerbaycan Cumhuriyeti için en önemli maddesine göre, barış ve düzeni güçlendirmek, ülkenin güvenliğini sağlamak için ihtiyaç duyulduğu halde, Osmanlı hükümeti Azerbaycan Cumhuriyetine askeri yardım göstermeyi üstleniyor. Bu anlaşma, Azerbaycan hükümetinin uluslararası nüfuzunu olumlu yönde etkilemiştir..

Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin, dış siyasete ilişkin yaptığı en önemli eylemlerden biri de, yukarıda bahsedildiği üzere 11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Parlamento başkanı Alimerdan Bey Topçubaşov'un başkanlığındaki Azerbaycan temsilcilerinin uğraşları sonucu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının “de facto” olarak tanınmasıydı. Azerbaycan'ın bağımsızlığının Paris Barış Konferansı tarafından tanınması, Cumhuriyet'in dış siyaseti açısından tarihi önem taşıyan

⁴⁰Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 28.

⁴¹İsmayilov, 2018: 46.

⁴²Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 28.

⁴³Həsənlı, 2009: 80; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 57.

bir olay olmakla birlikte Azerbaycan'a karşı olan ilginin artmasına neden oldu. Bunun sonucu olarak Belçika, İsviçre, Hollanda, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Slovakya ve diğer devletler, Bakü'de kendi konsolosluklarını açtılar. ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya, Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerini derinleştirmeye başladı. 20 Mart 1920'de, Azerbaycan'la İran arasında imzalanan dostluk anlaşmasına göre, İran Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını "de jure" tanıdı⁴⁴.

Beyannamenin dördüncü maddesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin millet, mezheb, sınıf, silk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin devletin sınırları içindeki tüm vatandaşlarının, vatandaşlık ve siyasal haklarını sağlayacağını ifade ediyor⁴⁵. Maddeden görüldüğü üzere, devlet vatandaşları karşısında eşitlik ilkesini temel alarak ırksal, sınıfsal veya cinsel her hangi fark gözetmediğini vurgulamıştır. Aynı zamanda ilgili madde, Müslümanlar ile gayrimüslümanlar arasında da eşitlik ilkesini esas alarak, dinsel ayrımcılığı da reddetmiştir. Cinsel fark gözetmeksizin erkeklerle beraber kadınlara da siyasi özgürlük verilmesi maddenin önemli getirilerinden biriydi.

Maddede devletin tüm vatandaşlarının siyasal ve vatandaşlık haklarının sağlanacağı ifade edilerek, kısa bir dönem içinde olsa, bu yönde bir çok önemli yasalar kabul edilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde her hangi bir yazılı anayasa hazırlanamadığı için, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri, devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi genel olarak parlamento tarafından çıkarılan yasalar ve hükümet tarafından verilen kararlarla düzenlenmiştir. Kısa bir zaman içerisinde, büyük sosyal ve siyasal sorunların yaşanmasına rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu, toplumun demokratikleşmesi, insan haklarının korunmasına ilişkin, çok önemli yasalar kabul etmiştir. Bu önemli yasalardan birine örnek olarak, ilgili maddede vurgulanan vatandaşların siyasal haklarına ilişkin olarak, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından Kurucu Meclis'te yapılacak seçimlerle ilgili 21 Temmuz 1919 yılında kabul edilen seçim yasasını gösterebiliriz⁴⁶.

Bahsettiğimiz yasa, vatandaşların siyasal haklarından seçme ve seçilme hakkının hukuki yansıması olarak kabul edilebilir. Bu seçim yasası, 10 fasıl ve 116 madde şeklinde düzenlenmişti. Yasa, 20 yaşını doldurmuş tüm vatandaşlara cinsiyet farkı yapılmaksızın eşit, doğrudan ve gizli oylama yoluyla seçim hakkı tanımaktaydı. İlgili yasa, cinsiyet farkı yapılmaksızın ifadesini kullanmakla eşit oy ilkesini kabul ederek beyannamenin dördüncü

⁴⁴Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 60.

⁴⁵Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 28.

⁴⁶Əkbərov və Səlimov, 2003: 310; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 381-382.

maddesinde beyan edilen “cinsiyet farkı gözetmeksizin” vurgusunu yasada uygulayarak bu konuda önemli bir adım atmış oluyordu.

Beyannamenin dördüncü maddesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan vatandaşların siyasal haklarıyla birlikte vatandaşlık haklarını da düzenliyordu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu’nun, 11 Ağustos 1919 yılında kabul ettiği “Azerbaycan Vatandaşlığı Hakkında” yasayı⁴⁷, bu maddenin vatandaşlık hakkı ile ilgili kısmının uygulamaya dönük yönü olarak kabul edebiliriz. Bu yasada, hukuki bir vatandaşlık anlayışı esas alınarak, vatandaşlığı kazanma ve kaybetme halleri kesin olarak belirlenmişti.

Beyannamenin beşinci maddesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin devletin sınırları içerisinde yaşayan bütün milletlerin serbest gelişimi için geniş olanaklar sağlayacağını beyan ediyordu⁴⁸. Burada “bütün milletlerin” ifadesi kullanılmakla bir önceki maddede belirtilen eşitlik ilkesini esas alarak devletin sadece kendi vatandaşları için değil, aynı zamanda Cumhuriyetin sınırları içerisinde bulunan diğer milletlerin de gelişimi için olacak sağlayacağını gösteriyordu.

Beyannamenin altıncı maddesi, Müessisler Meclisi (Kurucu Meclis) toplanıncaya kadar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yönetiminin başında halkın seçtiği Milli Şura ve Milli Şura karşısında sorumlu Geçici Hükümetin durduğunu beyan ediyor⁴⁹. Görüldüğü üzere, madde gereğince, Müessisler Meclisi oluşturuluncaya kadar ülke yönetimini Milli Şura ve ona karşı sorumlu olan Geçici Hükümet üstlenmiştir. İlgili maddede, Cumhuriyet’in kurucuları “Yönetimin halkın seçtiği Milli Şura tarafından üstlenmesi” ifadesini kullanmakla Milli Şura’nın ilk Azerbaycan Parlamentosu olduğunu belirterek, Azerbaycan tarihinde parlamenter kültürün temelini atmış oldular. Daha önce bahsedildiği üzere, 28 Mayıs 1918’de Tiflis’te bağımsızlığın ilanının ardından Feteli Han Hoyski başkanlığında Cumhuriyetin ilk geçici hükümeti kuruldu. Cumhuriyetin bağımsızlığı ilan edildiği dönemde ülke anarşi içinde bulunmaktaydı. Bakü, Stepan Şaumyan başkanlığındaki Bakü Halk Komiserler Sovyeti’nin kontrolündeydi. Bahsedildiği üzere, Mart 1918’de S.Şaumyan başkanlığında Bakü, Şamahı, Kuba bölgelerinde Azerbaycan türklerine karşı yapılmış olan soykırım, Bakü Komünü’nün Azerbaycanlı ahali arasındaki nüfuzunun yitirilmesine ve egemenliğinin Bakü ile sınırlı kalmasına neden olmuştu. Azerbaycan Milli Şurası ve Hükümeti kendi nüfuzunu bütün Azerbaycan topraklarında yaymak amacıyla, Tiflis’te 18 günlük faaliyetten sonra 16 Haziran 1918’de Tiflis’ten Gence’ye taşındı⁵⁰. Bakü şehri, Bakü Halk Komiserler Sovyeti’nin

⁴⁷ Əkbərov və Səlimov, 2003: 318.

⁴⁸ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 29.

⁴⁹ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 29.

⁵⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti’nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 6; İsmayılov, 2008: 268.

kontrolünde olduğu için devletin merkezi olarak Gence şehri seçilmişti. Hükümetin merkezi Gence'ye taşındıktan sonra, burada hükümetin ilk siyasi krizi ortaya çıktı ve bu durum karşısında Milli Şura bir takım önemli kararlar almak zorunda kaldı. Bu amaçla, 17 Haziran 1918'de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Milli Şura yedinci toplantısını gerçekleştirdi⁵¹. Bu toplantıda Milli Şura iki önemli karar kabul etti. Bunlardan birincisi, Milli Şura'nın kendisini fesh etmesi, diğeri ise tüm yetkilerini (yasama ve yürütme) hükümete devretmesiydi. Aynı toplantıda, Feteli Han Hoyski başkanlığında kurulmuş ikinci hükümet kabinesine altı ay içerisinde Müessisler Meclisi'ni oluşturmak görevi verildi⁵².

Böylece, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Parlamentosu olan Azerbaycan Milli Şurası, 27 Mayıs 1918'den 17 Haziran 1918'e dek devam eden 20 günlük ilk faaliyeti döneminde toplam yedi toplantı gerçekleştirerek, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı ve İstiklal Beyannamesi'nin kabulü, Feteli Han Hoyski başkanlığında Cumhuriyetin ilk geçici hükümetinin kurulması hakkında iki önemli karar kabul etmiş oldu⁵³.

Milli Şura'nın kendisini fesh etme kararı, bu dönemde Azerbaycan'da ortaya çıkan ağır durumu göz önünde bulundurularak, iç ve dış siyaset alanında tüm hakimiyeti Feteli Han Hoyski başkanlığında kurulmuş olan yeni hükümete devretmiş ve Milli Şura'nın kısa dönem içerisinde tekrar açılmasına kadar geçen sürede ikinci hükümet, yürütme yetkilerine ek olarak yasama yetkisini de elinde bulundurmıştır. Tüm yasama ve yürütme yetkilerinin bu şekilde tek elde toplanmış olması her ne kadar demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri ile bağdaşmasa da, devletin bağımsızlığı tehlike ile karşı karşıya kaldığından, Milli Şura'nın bu zorunlu durum karşısında alması gereken bir karardır. Bu durum Kasım ayının ortalarına kadar böyle devam etmiştir.

Feteli Han Hoyski başkanlığında kurulan ikinci hükümet kabinesi, çok zorlu bir süreçte faaliyete başlamıştı. Bakü'de, S.Şaumyan başkanlığındaki bolşevik-taşnak rejiminin ermenilerden ibaret olan silahlı kuvvetleri Gence'ye doğru saldırıya hazırlanıyordu. Bu durumda, yeni hükümet ilk olarak tüm Azerbaycan topraklarında, 19 Haziran 1918'de olağanüstü hal ilan etmiştir. Bu dönemde hükümet, devlet bayrağının kabulü(ilki 21 Haziran 1918, ikincisi 9 Kasım 1918), resmi devlet dilinin (Azerbaycan Türkçesi) ilanı (27 Haziran 1918), türk milli komitelerinin ilga edilmesi (21 Haziran 1918), Azerbaycan Gümrüğü'nün tesis edilmesi (10 Ağustos 1918), Harbiye Nezareti'nin tesis edilmesi (1 Kasım 1918), Askeri Görev hakkında kararlar (11 Ağustos 1918) gibi önemli kararlar almıştır. Bu dönemde hükümet, genel olarak 180'nin üzerinde sosyo-ekonomik yönde kararlar almıştır. Yeni

⁵¹Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 6; Həsənlı, 2009: 87-90.

⁵²Həsənlı, 2009: 87-90.

⁵³Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 32.

hükümet, kısa zamanda bütün alanlarda kanun kabul etmenin mümkünsüzlüğünü göz önünde bulundurarak, 23 Haziran 1918'de yayımladığı genelgeyle mahkeme ve yönetim alanlarının tamamında, Rusya Hükümeti ve Kafkasya Hükümeti'nin tüm kanunlarının, hükümet tarafından değiştirilinceye veya kaldırılincaya kadar yürürlükte olacağını beyan etmiştir⁵⁴.

15 Eylül 1918'de, Kafkas İslam Ordusu ve halk gönüllü desteklerinin uğraşları sonucu Bakü, bolşevik-taşnaklardan temizlendikten sonra 17 Eylül'de hükümet merkezi Gence'den Bakü'ye taşındı ve Bakü, Cumhuriyetin başkenti ilan edildi⁵⁵.

Almanya ve Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması Azerbaycan için yeni zorluklar doğurdu. 30 Ekim 1918'de, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Mondros Anlaşması'nın ikinci maddesine göre Osmanlı devleti askeri kuvvetlerini Azerbaycan'dan çıkarmalı, on dördüncü maddesine göre ise İngiltere askeri kuvvetleri Bakü'ye dahil olmalıydı⁵⁶. Bu anlaşmadan sonra bölge, İngiltere'nin nüfuz alanı ilan edildi ve İngilizler, Bakü'de, Osmanlı ordusunun yerini aldılar. Anlaşma gereği Azerbaycan'a gelen İngilizler, ülkenin siyasi sistemine karışmayarak, Azerbaycan hükümetini tanıdılar.

Yaşanan tarihi olaylar Milli Şura'nın yeniden toplanması gerekliliğini ortaya çıkardı. Beş aylık aradan sonra Azerbaycan Milli Şurası, ilk kez 16 Kasım 1918'de Bakü'de toplanarak durum değerlendirmesi yaptı ve mevcut durumda, Müessisler Meclisi'nin oluşturulmasının imkansızlığını göz önünde bulundurarak kendini Parlamente'ye çevirme kararı aldı⁵⁷. 19 Kasım 1918'de, yeniden toplanan Milli Şura uzun süren tartışmalar sonucu aynı gün Parlamente'nin oluşturulması hakkında yasa kabul etti⁵⁸. Bu kanunla yeni yasama dönemine ve parlamenter sisteme geçişin önü açılmış oldu diyebiliriz.

29 Kasım 1918'de, Milli Şura başkanı Mehmet Emin Resulzade imzasıyla "Bütün Azerbaycan Ahalisine" isimli ulusa sesleniş metni yayımlandı. Burada, Milli Şura'nın milli şekilden çıkarılıp, devlet şeklini alacağı beyan edildi. Bununla da, Milli Şura'nın parlamente'ye çevrilmesi amacı açıklanmış oldu. Metinde, 20 Kasım'da kabul edilen yasaya göre Aralık ayının 3'üne kadar Milli Şura'nın 120 kişilik bir Parlamente haline geleceği ve Parlamente'nin, Müessisler Meclisi oluşturuluncaya kadar ülkeye sahip çıkacağı, mukadderatını belirleyeceği, menfaatini koruyacağı, hükümet kurma ve yasama yetkilerine sahip olacağı belirtildi. Aynı zamanda belge, Azerbaycan ahalisine hitaben edavet ve ihtilafi

⁵⁴Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 32.

⁵⁵Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 8.

⁵⁶İsmayilov, 2008: 277.

⁵⁷İsmayilov, 2008: 283; Həsənlı, 2009: 157-158.

⁵⁸İsmayilov, 2008: 283;Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 8.

bir kenara bırakarak, millet ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesi birlik olmaya ve bir birine yardım etmeye çağırıyordu⁵⁹.

Metinden de görüldüğü üzere, 3 Aralık'ta açılması kararlaştırılan Parlamento çeşitli nedenler yüzünden 7 Aralık 1918'de açılarak ilk toplantısını gerçekleştirdi. Bu, tüm Müslüman Doğusu'ndan demokratik prensipler esasında kurulmuş Parlamento idi. 19 Kasım 1918 kanununa göre, Parlamentoda ülke topraklarında yaşayan tüm halklar, hatta sayılarının çok az olmasına rağmen Parlamento seçimlerine katılma hakkı olmayan halklar da temsil olundular.⁶⁰

Tek meclisten oluşan Parlamentonun ilk başkanı Müsavat Partisi'nin teklifiyle Ali Merdan Bey Topçubaşov oldu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde parlamenter sistem uygulandığından dolayı parlamento başkanı aynı zamanda devlet başkanı görevini de yürütmekteydi. Başkan yardımcısı görevine ise Hasan Bey Ağayev seçildi⁶¹. Fakat o dönem Ali Merdan Bey Topçubaşov İstanbul'da olduğundan dolayı Parlamente'ye Hasan Bey Ağayev başkanlık yapıyordu. Bahsedilen 19 Kasım kanununa göre, Parlamentoda ermeni temsilcileri için 21 sandalye, rus temsilcileri için 10 sandalye ayrılmasına rağmen onlar Parlamentonun açılış toplantısına katılmadılar. İlgili kanunda, Parlamentonun 120 milletvekilinden oluşması öngörülmüştü. Fakat, Parlamentoda üye sayısı hiç bir zaman 120'ye ulaşamadı. Bunun sebebi ise, Ruslar ve Ermenilerin Parlamentoda kendileri için ayrılmış olan sandalyelerin yarısını boş bırakmalarıydı. 1919 yılının sonlarına doğru, Parlamento toplam 96 milletvekiliyle temsil olunmaktaydı. Parlamento üyelerinden 44'ü daha önce Kafkasya'dan, Rusya Müessisler Meclisi'ne halkoyu ile seçilen ve sonradan Milli Şura'da görev yapmış temsilcilerdi. Mebusların partilere göre dağılımına gelince, Parlamentoda Müsavat ve tarafsızlar grubu 39 mebus, İttihad grubu 13 mebus, Ahrar grubu 6 mebus, Sosyalist bloku 13 mebus, Partisizler 4 mebus, Bağımsızlar 3 mebus, Ermeni grubu 5 mebus, Taşnak-sütyun grubu 6 mebus, Azınlıklar grubu 4 mebusla temsil olunmaktaydı.⁶²

Parlamentoda temsil olunan partilerin faaliyet programlarının genel amacı, genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğini ve bağımsızlığını, milli ve siyasal haklarını korumak, Azerbaycan halkının ve hükümetinin diğer halklar ve hükümetlerle, özellikle komşu hükümetlerle dostluk ilişkileri kurmak ve güçlendirmek, devleti demokratik şekilde yönetmek, geniş sosyal reformlar gerçekleştirmek, ülkeyi koruyabilmek için güçlü ordu oluşturmaktan ibaretti. Parlamentoda çoğunluğu oluşturan ve lider olan, parlamentonun ve

⁵⁹İsmayılov, 2008: 283;Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 36.

⁶⁰İsmayılov, 2008: 283; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 36.

⁶¹Ağamalyeva, 1998: 133.

⁶²Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 11-12.

hükümetin faaliyetinin ana hatlarını belirleyen parti, Azerbaycan halkı haklarının savunucusu olan Müsavat Partisi idi. Müsavat Partisi'nden sonra çoğunluğu oluşturan, İttihadi-İslam taraftarı olan İttihad Partisi, daima milli-demokratik birliğe karşı muhalefet mevkinde bulunmuş, hükümetin faaliyetini daima eleştirmiştir. Kendilerini, işçi sınıfı ve köylülerin haklarının savunucusu gibi gösteren Sosyalist bloku, Parlamentoda temsil olunduğu süre boyunca bu durumu kendi siyasi amaçları için kullanmış, daima Rusya'nın yararına çalışmış, sosyo-ekonomik alanda reformların yalnız sosyalizm yönetimi ortamında gerçekleşebileceğini savunmuştur. Köylü haklarının savunucusu olan Ahrar partisi, diğer partilere oranla Müsavat Partisi ile daha yakın mevkide bulunmuştur. Parlamentoda, Ermeni ve Taşnaksütyun adıyla 2 partide temsil olunan Ermeniler, daima Ermenistan devleti ve Ermenilerin Azerbaycan'a karşı olan toprak iddialarına hak kazandırma mevkinde olmuşlar⁶³.

Parlamentonun genel yapısı oluşturulduktan sonra ilk toplantısında yeni hükümet kurma görevi yeniden Hoyski'ye verildi. 26 Aralık 1918'de, F. H. Hoyski oluşturduğu yeni kabineyi ve hükümet programını Parlamenteoya sundu, uzun süren tartışmalar sonucu hükümet programı onaylandı ve yeni kabine parlamentodan güvenoyu aldı. Böylece, 26 Aralık 1918'de, Feteli Han Hoyski başkanlığında üçüncü hükümet kabinesi kuruldu⁶⁴.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu, ilk toplantısını 7 Aralık 1918'de, son toplantısını ise 27 Nisan 1920'de yapmıştır. Toplam 17 aylık yasama süreci boyunca 145 oturum gerçekleştirmiştir. Bu dönem zarfında, Parlamenteoya 270'den fazla kanun taslağı sunulmuş, bunların 230'a yakını kabul edilmiştir. Parlamentoda kabul edilen kanunların hepsi bağımsız devletin ilk kanunları olduğu için büyük öneme sahipti. Bunlardan bazılarını, Vatandaşlık hakkında, Askeri görev hakkında, Basın hakkında, Milli Bankanın tesis edilmesi hakkında, Bakü Devlet Üniversitesi'nin tesis edilmesi hakkında olan kanunları gösterebiliriz. Çalışmalarını, İçtüzüğü (Azerbaycan Parlamentosu'nun Talimatı) hükümlerine göre yürüten Parlamenteoda, maliye-bütçe, yasama, toprak meseleleri, seçim, işçi sorunları komisyonları gibi toplam 12 komisyon faaliyet göstermekteydi⁶⁵.

Böylece, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde parlamentarizm tarihinin iki döneme ayrıldığını görmekteyiz. Birinci dönem, 27 Mayıs 1918'den 19 Kasım 1918'e dek devam etmiştir. Bu dönem zarfında, Azerbaycan Milli Şurası adıyla faaliyette bulunan, 44 müslüman-türk milletvekilinden oluşan ilk Azerbaycan Parlamentosu çok mühim 2 tarihi karar kabul etmiştir. Bunlardan birincisi, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı, diğeri ise İstiklal Beyannamesi'nin kabul edilmesidir. Milli Şura döneminde,

⁶³Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 11-12.

⁶⁴Ağamalyeva, 1998: 135; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 36.

⁶⁵Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 13-14.

Azerbaycan Parlamentosu toplam 10 oturum gerçekleştirmiştir; ilk toplantısını 27 Mayıs 1918'de Tiflis'te, son toplantısını 19 Kasım 1918'de Bakü'de yapmıştır. 27 Mayıs'ta tesis edilen Milli Şura, 17 Haziran'da kendini fesh ederek, altı aydan fazla olmamak üzere Müessisler Meclisi'nin oluşturulması şartıyla bütün yetkilerini geçici hükümete devretti. Hükümet merkezi 17 Eylül 1918'de Bakü'ye taşındıktan sonra Azerbaycan Milli Şurası, 16 Kasım'da yeniden faaliyete başladı ve 19 Kasım'da son toplantısını gerçekleştirerek 3 Aralık'ta Azerbaycan Parlamentosu'nun oluşturulması hakkındaki kanunu kabul ederek faaliyetine yeniden son verdi. Böylece, Azerbaycan Parlamentosu'nun Milli Şura döneminde Tiflis, Gence ve Bakü'de faaliyette bulunduğunu görüyoruz.

Yasama tarihinin ikinci dönemi veya Bakü dönemi ise 7 Aralık 1918'den 27 Nisan 1920'ye dek devam etmiştir⁶⁶.

Beyannamenin altıncı maddesinde belirtilen, devletin yüce organı olarak kurulması tasarlanan ve kısa sürede açılması düşünülen Müessisler Meclisi, yaşanan tarihi olaylar nedeniyle Cumhuriyet'in 23 aylık kısa süreli varoluş döneminde açılmamıştır. Aslında, Müessisler Meclisi'ne yapılması düşünülen seçim konusu parlamentoda devamlı gündeme getirilmiş, hatta bu amaçla ilgili yasa çıkarılmıştı ve 20 Nisan 1920 tarihi seçim günü olarak kararlaştırılmıştı. Fakat, yaşanan tarihi olaylar meclisin oluşturulmasına engel olmuştur⁶⁷.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde 5 hükümet kabinesi kurulmuştur. İlk üç kabine Feteli Han Hoyski başkanlığında, diğer iki kabine ise Nesib Bey Yusifbeyli başkanlığında kurulmuştur. Birinci hükümet kabinesi, 28 Mayıs 1918'den 17 Haziran 1918'e kadar, ikinci hükümet kabinesi 17 Haziran 1918'den 26 Aralık 1918'e kadar, üçüncü hükümet kabinesi 26 Aralık 1918'den 14 Nisan 1919'a kadar, dördüncü hükümet kabinesi 14 Nisan 1919'dan 22 Aralık 1919'a kadar, beşinci hükümet kabinesi ise 22 Aralık 1919'dan Mart 1920'ye kadar faaliyette bulunmuştur. Cumhuriyet'in ayakta kaldığı iki yıl içerisinde beş defa hükümet değişikliğinin gerçekleşmesinin başlıca nedeni, parlamentoda temsil olunan siyasal partilerin yeterli çoğunluğa sahip olmamasıydı⁶⁸.

Yürütmenin kurum aracılığıyla gerçekleşmesi amacıyla, Bakanlar Kurulu (Nazırlar Şurası) oluşturulmuştu. Hükümet başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulu başkanı olarak görevini yürütmekteydi. Parlamento, ülkenin yasama organı, Bakanlar Kurulu ise yürütme organı durumundaydı. Hükümet, Parlamento'ya karşı sorumluydu. Bakanlar Kurulu

⁶⁶Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 37.

⁶⁷Azerbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin Yanında Baş Arxiv İdarəsi, 1998: 310.

⁶⁸Hacıyev, 2009: 103.

toplantılarında, bakanlar tarafından hazırlanan kanun tasarıları incelendikten sonra beğenilirse kabul edilerek Parlamente'ye tartışmak için sunulmaktaydı⁶⁹.

Beyannamenin altıncı maddesinden görüldüğü üzere, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde hükümet sistemi olarak parlamenter sistem uygulanmaktaydı. Bazı Azerbaycanlı aydınlar, Müslüman topluluğun temsilcisi olarak 1906-1917 yıllarında Çarlık Rusya'nın yasama organı olan Dimalarda milletvekilliği yapmışlardı. Öte yandan yukarıda bahsedildiği üzere, Rusya'da Kurucu Meclis'in Bolşevikler tarafından feshedilmesi üzerine Azerbaycan'dan Kurucu Meclis'e Müslüman topluluğu temsil etmek için gönderilecek olan milletvekilleri, Güney Kafkasya'dan Kurucu Meclis'e seçilen diğer temsilciler ile birlikte, Tiflis'te, Güney Kafkasya'nın yasama organı olan Seym'i oluşturmuşlardır. Burada, Azerbaycan 44 milletvekili ile temsil edilmekteydi. Böylece, Cumhuriyet'i kuran aydınların çoğu daha önceden milletvekilliği görevi yapmış oldukları için parlamenter sistemle tanışmış ve deneyim kazanmışlardı. Bu nedenle, kurucu aydınlar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde parlamenter sistemin uygulanmasını öngörmüşlerdi. Kurucu aydınların parlamenter sistemi tercih etmelerinin diğer nedeni ise batılı ülkelerde parlamenter sistemin yaygın olmasıydı. Onlar, Avrupa ülkelerine benzer, modern ve demokratik bir cumhuriyet kurmayı amaçlamışlardı. Çünkü bu sistem, tüm siyasi görüşlerin yönetimde temsil edilmesini sağlayacaktı⁷⁰.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını beyan eden İstiklal Beyannamesi, Cumhuriyet'in ilk hukuki belgesi idi. Günümüzde, İstiklal Beyannamesi adıyla anılan bu belge, o dönemin belgelerinde "Azerbaycan'ın istiklalini mübeyyin Akdname" veya sadece "Akdname" ya da "Misaki Milli" veya "Milli And" olarak geçmektedir⁷¹. Yukarıda bütün maddelerini incelediğimiz İstiklal Beyannamesi, genel olarak devlet organlarının kuruluşuna, vatandaşların temel haklarına ilişkin az da olsa bazı kurallar içerdiğinden dolayı maddi anlamda anayasanın bazı özelliklerine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, İstiklal Beyannamesi gerçek anlamda bir anayasa değildi. Çok önemli hükümler içerdiğinden dolayı anayasal nitelikte bir akt veya belge olduğunu kabul etmekteyiz. Cumhuriyet'in kurucularının anayasa oluşturmamalarının nedeni ise, anayasanın halk oylamasıyla seçilecek Müessisler Meclisi (Kurucu Meclis) tarafından hazırlanmasının daha uygun olacağını öngörmeleriydi⁷². Fakat, yukarıda bahsedildiği üzere yaşanan tarihi olaylar Müessisler Meclisi'nin oluşturulmasına engel olduğu için gerçek bir anayasa kabul edilememiştir. Bu nedenle

⁶⁹Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 162; Əkbərov və Səlimov, 2003: 292.

⁷⁰Hacıyev, 2009: 99-100.

⁷¹İbrahimova, 2010: 158.

⁷²İsmayılov, 2006: 429.

Cumhuriyet döneminde İstiklal Beyannamesi geçerli bir hukuk normu olarak yürürlükte olmuştur.

1.2. Sovyet Dönemi Anayasaları

Sovyetler Dönemi, 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusyası tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgali ile başlamakta ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonlanmakta olan 71 yıllık uzun bir dönemi kapsamaktadır. Azerbaycan Anayasa Hukuku tarihinin ikinci büyük aşaması olarak kabul ettiğimiz Sovyetler Birliği dönemi, anayasal gelişmeler açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'ne oranla önemli gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönem olarak kabuledilmektedir. Bu başlık altında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusyası tarafından işgali ile başlayan tarihsel sürece kısaca değinilecek ve daha sonra Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan SSC'nin 1921, 1927, 1937 ve 1978 tarihlerinde kabul etmiş olduğu 4 Anayasa genel hatlarıyla incelenecektir.

1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne Geçiş

1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştirerek geçici hükümeti devirdikten sonra ülke yönetimini ele alan Bolşevikler, bildirgeler yayınlayarak eski Çarlık Rusya'sı topraklarında yaşayan milletlere kendi kaderlerini belirleme hakkını tanıdılar. Bu durumda, eski Rusya İmparatorluğu topraklarında yaşayan Kafkasya halkları, bildirgelerle belirlenen haklarını kullanarak kendi bağımsız ulus devletlerini kurma yoluna gittiler. Fakat Bolşeviklerin, Rusya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden ülkeleri yeniden işgal ederek sosyalizm yönetimi altında birleştirmeye başlamasıyla, Kafkasya halklarının bağımsızlık yoluna gittikleri bu dönem pek de uzun sürmedi.

Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi, 2-9 Aralık 1919'da VIII. Rusya Kongresi'nde toplanarak Komünist Partisi'nin bölgesel alt birimlerinin oluşturulması hakkındaki kararı kabul etti. Komünistlerin, Azerbaycan'da etkisinin giderek güçlenmesi üzerine 11 Şubat 1920'de Bakü'de 43 kişiden oluşan Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi kuruldu⁷³. Rusya, yerli komünistleri desteklemek ve işgalin stratejik açıdan irtibatını sağlamak amacıyla, 8 Nisan 1920'de, Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosu'nu oluşturdu. Kafkasya Bürosu, Azerbaycan Komünist Partisi ve XI. Kırmızı Ordu, işgal planı hazır olan Azerbaycan'ı işgal etmek amacıyla birlikte hareket etmekteydiler⁷⁴. 22 Nisan'da Bakü'de toplanarak uzun süren tartışmalar sonucu XI. Kırmızı Ordu'nun 27 Nisan'da

⁷³Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, I, 1976: 148.

⁷⁴Mehmetov, 2009: 603.

Azerbaycan'ın sınırını geçerek işgali gerçekleştirmesi kararı alındı. 26 Nisan'dan 27 Nisan'a geçen gece XI. Kırmızı Ordu, savaş ilan etmeden bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırlarını geçerek Bakü'ye saldırdı⁷⁵.

AK(b)P temsilcileri, hükümeti devirip iktidari ele geçirmeye gösteriş nitelikli yasal bir biçim sağlamak amacıyla, 27 Nisan 1920'de parlamento, hakimiyetin 24 saat içinde Neriman Nerimanov başkanlığında Sovyet işçi-köylü hükümetine devredilmesini talep eden ültimatoma verdi. Parlamento, 27 Nisan saat 20.45'de son kez olağanüstü toplanarak 23.25'dek devam eden uzun ve gergin tartışmalar sonucunda iç savaş çıkmasını önlemek amacıyla aşağıdaki şartlarla hakimiyetin bolşeviklere devredilmesini onayladı:

1. Sovyet hükümeti yönetimi altında Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı sağlanacak;
2. Azerbaycan Komünist Partisi tarafından kurulacak hükümet geçici otoriteye sahip olacak;
3. Azerbaycan'ın nihai idari sistemi, hiçbir dış baskı olmaksızın Azerbaycan'ın en yüksek yasal organı olan Azerbaycan İşçi, Köylü ve Askeri Sovyeti tarafından belirlenecek;
4. Kamu görevlileri kendi görevlerini yürütmeye devam edecek, ancak üst düzey kamu görevlileri değiştirilecek;
5. Yeni oluşturulan geçici komünist hükümet, Parlamento ve Hükümet üyelerinin can ve mal güvenliğini temin edecek;
6. Kırmızı Ordu'nun Bakü'ye askeri müdahalede bulunmaması için önlem alınacak;
7. Yeni hükümet, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya çalışan tüm dış güçlere karşı kesin tedbirlere başvurmak suretiyle tüm gücüyle direnecekti⁷⁶.

Böylece, Sovyet Rusya'nın uluslararası hukuk normlarını ihlal ederek Azerbaycan'a askeri müdahalesi ve XI. Kırmızı Ordu'nun saldırısı sonucu bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 23 aylık kısa süreli mevcudiyeti sona erdi ve Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kuruldu⁷⁷.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti devrildikten sonra Azerbaycan'da sosyalist hakimiyetini kurmak amacıyla proleter diktatörlüğünün en yüksek hakimiyet organı olan Azerbaycan Geçici İhtilal Komitesi kuruldu. Geçici İhtilal Komitesi, 28 Nisan 1920'de ilk toplantısını gerçekleştirerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSC)

⁷⁵Əliyeva, 2010: 51; Qaffarov, 1999: 6.

⁷⁶Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I, 2004: 46-48.

⁷⁷Qəniyev və Talışinski, 2018: 72; Həsənlı, 2009: 397-418.

kurulduğunu ilan ederek, ülke yönetiminin Neriman Nerimanov başkanlığında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'ne verildiğini beyan etti. Böylece, Azerbaycan Sovyet hükümetinin ilk kabinesi kurulmuş oldu⁷⁸.

1.2.2. 1921 Azerbaycan Sovyet Anayasası

Azerbaycan'da, Ocak 1921'den itibaren Birinci-Tüm Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin toplanmasına yönelik hazırlıklar başladı⁷⁹. Ardından 6 Mayıs 1921 tarihinde Bakü'de Birinci-Tüm Azerbaycan Sovyetler Kongresi toplandı. Kongrenin gündeminde yer alan en önemli konulardan biri anayasanın kabulü ve yüksek yönetim organının kurulması idi. Komisyon tarafından RSFSR Anayasası esasında hazırlanan anayasa tasarısı, uzun süren tartışmalar sonucu Kongre'nin 19 Mayıs 1921 tarihli toplantısında, genel oyla kabul edildi. Böylece, Azerbaycan SSC'nin ilk anayasası kabul edilmiş oldu⁸⁰.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 19 Mayıs 1921 tarihli ilk anayasası, bağımsız devletin anayasası değildi. Bu anayasanın, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının tekrarı olduğu söylenebilir⁸¹.

Çarlık Rusyası'nda anayasa olmadığı için esas kanunlar, çarın iradesi ve emirleri ile belirlenmekteydi. Bolşevikler, yönetimi ele aldıktan sonra V. İ. Lenin'in adıyla, "İşçilere, Askerlere ve Köylülere", "Emekçi ve Sömürülen Halkın hakları", "İşçi-köylü hükümetinin barış hakkında", "İşçi- köylü hükümetinin toprak hakkında" gibi beyannameleri yayınlanmıştı. Lenin tarafından belirlenen bu beyannameler aslında anayasa niteliğindeydi⁸².

10 Temmuz 1918'de, Tüm-Rusya Sovyetler Kongresi'nde, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasası kabul edildi. Lenin'in önerisi üzerine yukarıda bahsedilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları" beyannamesi RSFSR'nin ilk anayasasının giriş bölümüne eklenmişti⁸³. RSFSR'in 10 Temmuz 1918 tarihli ilk anayasası, Lenin'in düşünceleri üzerine düzenlenmiş, genel olarak bütün egemenliğin Sovyetlere geçmesini, toplumun sosyalistleşmesini, toprakların, doğal zenginliklerin halkın egemenliğine geçmesini belirlemişti⁸⁴.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 19 Mayıs 1921 tarihli ilk anayasası 5 bölüm, 15 fasil, 104 maddeden oluşmaktaydı. Anayasanın " Azerbaycan SSC Anayasasının Genel Hükümleri" başlıklı birinci bölümünde (m.1-14) genel hükümler ele alınmıştır.

⁷⁸Quliyev, 2008: 7-8.

⁷⁹Quliyev, 2008: 130.

⁸⁰Əkbərov və Səlimov, 2003: 355.

⁸¹Guliyev, 2008: 134-135.

⁸²Çxikvadze, 1981: 14.

⁸³Çxikvadze, 1981: 14-15.

⁸⁴Çxikvadze, 1981: 16-17.

Merkezi ve yerel organların yapılanmasından bahseden ikinci bölüm (m.15-79) 9 fasıldan ibaret olmakla, II. faslı Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nden (m.15-21), III.faslı Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi'nden (m.22-28), IV.faslı Merkezi Yürütme Komitesi'nin Reyaset Heyeti'nden (m.29-31), V.faslı Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkezi Yürütme Komitesi'nin görevlerinden (m.32-34), VI.faslı Halk Komiserleri Sovyeti ve onun görevlerinden, VII, VIII, IX ve X. fasılları ise yerel organların yapılanmasına ilişkin hükümlerden bahsetmektedir. Anayasanın "Sovyet Hakimiyeti Organlarına Seçimler" başlıklı üçüncü bölümü (m.79-93) 3 fasıldan oluşmakla, XI.faslı aktif ve pasif seçim hakkını (m.79-80), XII.faslı seçimlerin yapılma şeklini (m.81-85), XIII. faslı seçimlerin denetimi ve milletvekillerinin geri çağırılmasını (m.86-93) ele almaktadır. Anayasanın dördüncü bölümü (m.94-102) XIV. faslı bütçe ile ilgili düzenlemeleri, "Azerbaycan SSC'nin Arma ve Bayrağı" başlıklı beşinci bölümü (m.103-104) XV.faslı ise Azerbaycan SSC'nin arma ve bayrağı ile ilgili düzenlemeni ele almıştır⁸⁵.

Anayasanın genel esaslarında devletin ismi, Sovyet işgalinden sonra "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak belirlenmişti. Yukarıda bahsedildiği üzere RSFSR'in 1918 tarihli ilk anayasası, sosyalist toplum kurmayı amaç edinen bir anayasa idi. Azerbaycan SSC'nin 1921 tarihli Anayasası, bu anayasa esasında hazırlandığı için ilk maddesinde anayasanın asıl amacının burjuvaziye ve insanın, insan tarafından her türlü sömürsünü ortadan kaldırmak, devlet iktidarı ve sınıf farklılıklarının var olmayacağı sosyalizmi kurmak için işçi sınıfının ve yoksul köylülerin diktatörlüğünü Sovyet iktidarı şeklinde inşa etmek olduğunu belirtmiştir⁸⁶.

Anayasanın genel esaslarının diğer maddelerinde işçi ve köylülere fikir ve toplantı özgürlükleri tanınmış, ücretsiz eğitim hakkı verilmiş, 'çalışmaya ekmek yok' ilkesiyle herkese çalışma zorunluluğu getirilmiş, zorunlu askerlik hizmeti belirlenmiş, ırk, din ve milliyet farkı gözetmeksizin ulusal azınlıklar da dahil bütün vatandaşlara eşit haklar tanınmıştır⁸⁷.

1921 Azerbaycan SSC anayasasının ikinci bölümü, devlet yönetiminin yüksek organlarını belirleyen hükümler içermektedir. Anayasaya göre, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı işçi, köylü ve asker temsilcilerinden oluşan Azerbaycan Sovyetler Kongresi idi. Azerbaycan Sovyetler Kongresi, 1000 seçmenin bir milletvekili ile temsil edildiği şehir sovyetleri temsilcileri ve 5000 kişinin bir milletvekili ile temsil edildiği kaza sovyetleri temsilcilerinden oluşturulmuştu. Yılda iki kez toplanması

⁸⁵Seyidov, 2009: 116-117;Əkbərov və Səlimov, 2003: 356.

⁸⁶Allahverdiyev, 2006: 6;Seyidov, 2009: 34.

⁸⁷Quliyev, 2008: 135.

öngörülen Sovyetler Kongresi, daha geç aralıklarla toplandığı için pratikte önemli bir etkinliğe sahip değildi⁸⁸.

Azerbaycan Sovyetler Kongresine karşı sorumlu olan Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi, kongreler arası dönemde en yüksek yasama, yönetim ve denetim organı olarak belirlenmişti. Üyeleri, Azerbaycan Sovyetler Kongresi tarafından seçilen Merkez Yürütme Komitesi'nin üç ayda bir toplanması kararlaştırılmıştı. Merkez Yürütme Komitesi, Riyaset Heyeti Merkez Yürütme Komitesi'nin toplantıları arası dönemde en üst organ görevini yürütmekteydi. Merkez Yürütme Komitesi geniş yetkilerle donatılmakla birlikte, üyelerinin kişi dokunulmazlığı hakları vardı⁸⁹.

Anayasanın 32. Maddesi, Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Komitesi'ne anayasayı onaylamak ve değiştirmek, iç ve dış politikayı belirlemek, yabancı ülkelerle ilişkiler kurmak, savaş ilan etmek ve sulh antlaşmaları imzalamak, devlet sınırlarını belirlemek ve değiştirmek, devlet idari birimlerini belirlemek, vatandaşlığı kazanma veya kaybetme kurallarını belirlemek, mehkemelerin teşkili, genel af çıkarmak vb. gibi pek çok görev ve yetkiler vermişti⁹⁰.

1921 Anayasasına göre, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti işlerinin genel yönetimini sağlayan Halk Komiserleri Sovyeti, devletin yürütme organı durumundaydı. Halk Komiserler Sovyeti; başkan, başkan yardımcısı ve halk komiserlerinden oluşmaktaydı. Anayasa gereğince, halk komiserlerinin atanması ve görevden alınması, Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin yetkisinde olduğundan dolayı Halk Komiserler Sovyeti, Sovyetler Kongresi'ne ve Merkez Yürütme Komitesi'ne karşı sorumluluk taşımaktaydı.

Halk Komiserleri Sovyeti; dış işleri, askeri ve deniz işleri, iç işleri, adliye, eğitim, posta ve telegraf, dış ticaret, toprak, maliye, sağlık, sosyal güvenlik vb. gibi farklı alanlarla ilgili 17 komiserlikten oluşmaktaydı. Komiserliklere, hükümet üyeleri olan halk komiserleri başkanlık yapmaktaydı⁹¹.

1921 Anayasası'nda yargı organı ile ilgili düzenlenmiş her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Merkez Yürütme Komitesi'nin 9 Aralık 1922 tarihli toplantısında kabul edilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin mahkeme kuruluşu hakkında esasnemeye ve 13 Şubat 1923 tarihli kararına göre yeni yargı sistemi oluşturularak, mahkemeler tek hakimli Halk Mahkemeleri, bir hakimden ve hakimın bütün haklarına sahip

⁸⁸Əkbərov və Səlimov, 2003: 356-357.

⁸⁹Əkbərov və Səlimov, 2003: 358-359.

⁹⁰Əkbərov və Səlimov, 2003: 359-360.

⁹¹Əkbərov və Səlimov, 2003: 361.

iki halk hakim yardımcısından oluşan Halk Mahkemeleri, Bölge Halk Mahkemeleri ve Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi olarak belirlendi⁹². 1921 Anayasasında, temel hak ve hürriyetlere ilişkin özel bir bölüm bulunmamaktaydı.

1.2.3. 1927 Azerbaycan Sovyet Anayasası

Rusya, 28 Nisan 1920’de Azerbaycan’ı işgal ettikten sonra, Aralık 1920’de Ermenistan’ı ve Şubat 1921’de Gürcistan’ı da işgal etmesiyle, bölgede önce ekonomik birliktelikler şeklinde başlayan sonradan siyasi birlikteliğe dönüşen yeni bir oluşum ortaya çıkmış oldu. Bölgedeki üç cumhuriyet, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, Rusya’nın baskısıyla 12 Mart 1922’de Tiflis’te bir antlaşma yaparak, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’nin Federatif Birliği’ni (TSSCFB) oluşturdular. Daha sonra Aralık 1922’de, Transkafkasya Sovyetler Kongresi Tiflis’te birinci toplantısını gerçekleştirerek birliğin ismini Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (TSFSC) olarak değiştirdi ve 13 Aralık 1922’de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin ilk anayasasını kabul etti⁹³.

Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti anayasasına göre, Transkafkasya Sovyetler Kongresi ve kongreler arası dönemde Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi, Federasyonun yasama organları olarak belirlendi. Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi 15 Ocak 1923’de ilk toplantısını gerçekleştirerek, Federasyonun yürütme organı olarak Transkafkasya Halk Komiserler Sovyeti’ni oluşturdu⁹⁴.

30 Aralık 1922’de, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin birleşmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuruldu ve 31 Ocak 1924’de Sovyetler Kongresi’nde SSCB’nin ilk anayasasının kabul edilmesiyle Sovyetler Birliği resmen tanınmış oldu⁹⁵.

1924 Sovyetler Birliği Anayasası “Sovyetler Birliği’nin Oluşumuna İlişkin Deklarasyon” ve “Sovyetler Birliği’nin Oluşumuna İlişkin Antlaşma” şeklinde iki kısımdan, 11 fasıl ve 72 maddeden oluşmaktaydı. 1924 Anayasasında yerel yönetim organları, seçim sistemi, temel hak ve hürriyetlere ilişkin her hangi bir düzenleme yapılmamakla birlikte bu konuların birlik üyesi cumhuriyetlerinin anayasalarında düzenlenmesi öngörülmüştü⁹⁶.

⁹²İsmayılov, 2015: 397.

⁹³Quliyev, 2008: 146-152.

⁹⁴Əkbərov və Səlimov, 2003: 371.

⁹⁵Quliyev, 2008: 153-155.

⁹⁶Çxikvadze, 1981: 20-21; Sosialist Şura Cumhuriyyətləri İttifaqı’nın 1924 -cü il Əsas Qanunu (Konstitutsiyası), 1933: 26-27.

Bu dönemde Azerbaycan'ın hukuki yapısı açısından da ülke genelinde önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın hukuki statüsü ile ilgili devam eden siyasi tartışmalar sonucunda, 7 Temmuz 1923'te, Azerbaycan SSC'nin sınırları içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin ve 8 Ocak 1924'te ise Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle tek yapılı devlet içinde iki özerk bölge oluşmuş oldu⁹⁷.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1921 tarihli ilk anayasasının kabul edilmesinden sonraki süreçte Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin kurulması, Azerbaycan SSC içinde özerk bölgelerin oluşturulması devletin yapısında önemli değişikliklere yol açtığından dolayı devlet organlarının yapısı ve fonksiyonlarında yaşanan değişim, anayasanın yenilenmesini gerektiriyordu. Bu sebeple 10 Ekim 1925'te yeni anayasayı hazırlamakla görevli komisyon oluşturuldu ve Merkez Yürütme Komitesi'nin 26 Ocak 1926 tarihli toplantısında yeni anayasa tasarısı müzakere edildi. 26 Mart 1927'de V. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde yeni anayasa tasarısı tekrar müzakere edildikten sonra Azerbaycan SSC'nin ikinci anayasası kabul edildi⁹⁸.

Azerbaycan SSC'nin 1927 tarihli ikinci anayasası; 5 bölüm, 9 fasıl, 101 maddeden oluşmaktaydı. Birinci bölüm genel esaslara ayrılarak, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği içindeki hukuki statüsü, yüksek yönetim organları ve vatandaşların haklarıyla ilgili (m.1-17) düzenlemeden, ikinci bölüm Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi'nin görev ve yetkileriyle ilgili düzenlemeden (m.18-21), üçüncü bölüm Sovyet yapılamasına ilişkin merkezi örgütlenme, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi, yerel yönetim ve Sovyetler seçimleri ile ilgili düzenlemeden (m.22-87), dördüncü bölüm bütçe konusuna ilişkin düzenlemeden (m.88-98), beşinci bölüm ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin arma ve bayrağıyla ilgili düzenlemeden (m.99-101) oluşmaktaydı⁹⁹.

1927 Anayasasına genel olarak baktığımızda, 1921 Anayasası'yla mükayesede yönetim organları ile ilgili düzenlemede önemli değişikliklerin olmadığını görmekteyiz. 1927 Anayasası, Azerbaycan Sovyetler Kongresi'ni, kongreler arası dönemde ise Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi'ni devletin en yüksek organı olarak belirlemişti. Anayasaya göre, yasama yetkisi Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi Riyaset Heyeti'ne verilmişti. Merkez Yürütme Komitesi, Azerbaycan Sovyet Sosyalist

⁹⁷Əkbərov və Səlimov, 2003: 373-376.

⁹⁸Əkbərov və Səlimov, 2003: 378.

⁹⁹Seyidov, 2009: 120.

Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama, yönetim ve denetim organı olarak kalmaktaydı. Merkez Yürütme Komitesi'nin üyeleri Azerbaycan Sovyetler Kongresi tarafından seçilmekteydi¹⁰⁰.

1927 Anayasası da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin genel yönetiminin yürütme organı olan Halk Komiserler Sovyeti'ne ait olduğunu belirlemişti. Halk Komiserler Sovyeti'ni Merkez Yürütme Komitesi atadığından dolayı anayasa Halk Komiserler Sovyeti'ni, hem Azerbaycan Sovyetler Kongresi'ne hem de Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesine karşı sorumlu tutmaktaydı. Yeni Anayasada, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak Halk Komiserler Sovyeti, 11 komiserlikten oluşmuştu ve karmaşık bir şekilde örgütlenmişti. Yeni anayasal düzenleme ile komiserlikler, Sovyetler Birliği ile üye cumhuriyetler arasında bölünmekteydi. Sovyetler Birliği Anayasası (m.50-53), Halk Komiserliklerini yetkilerine göre üç kategoriye ayırmıştır: Birinci kategori sadece Sovyetler Birliği'nde bulunan üye cumhuriyetlerde mevcut olmayan beş komiserlikten, ikinci kategori hem SSCB'de hem de üye cumhuriyetlerde bulunan Maliye, İaşe, İşçi ve Köylü Denetleme Komiserliklerini içeren "birleşik komiserlikler"den, üçüncü kategori ise SSCB'de bulunmayan, sadece üye cumhuriyetlerde mevcut olan İç İşleri, Adalet, Sağlık, Eğitim, Sosyal Refah ve Milliyetler Komiserlikleri olmakla altı komiserlikten oluşmaktaydı¹⁰¹.

1927 Anayasası, SSCB Anayasasına uygun olarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde en yüksek yargı organı olarak Azerbaycan Yüksek Mahkemesi'ni belirlemişti. Yüksek Mahkeme, Azerbaycan SSC'nin tüm yerel mahkemeleri üzerinde adli kontrol sağlamak, halk mahkemelerince verilen cezai ve sivil davalara ilişkin kararları temyiz sıfatıyla incelemek yetkilerine sahipti. MYK ve Halk Komiserler Sovyeti'nin 6 Haziran 1927 tarihli kararıyla mahkeme sisteminin oluşumuna ilişkin kabul edilen yeni yasa gereği mahkemeler, genel Halk Mahkemeleri, önemli işlerden sorumlu Halk mahkemeleri ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi olarak belirlendi¹⁰².

1.2.4. 1937 Azerbaycan Sovyet Anayasası

Lenin'in ölümünden sonra iktidara gelen Josef Stalin'in döneminde, SSCB'nin sosyal-ekonomik ve siyasi hayatında ortaya çıkan değişiklikler yeni anayasanın kabul edilmesini gerektirmekteydi. 5 Aralık 1936'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin VIII. Olağanüstü Sovyetler Kongresi'nde yeni anayasa tasarısı kabul edilerek yürürlüğe girdi.

¹⁰⁰İsmaylov, 2015: 373.

¹⁰¹İsmaylov, 2015: 374.

¹⁰²İsmaylov, 2015: 399-400.

Sosyalizmin ilke ve temellerini yasal olarak belirleyen 1936 SSCB Anayasası, “Stalin Anayasası” veya “Stalinist Anayasa” olarak da bilinmektedir¹⁰³.

1936 SSCB Anayasasına göre¹⁰⁴, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği RSFSC, Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC, Özbekistan SSC, Kazakistan SSC, Kırgızistan SSC, Tacikistan SSC, Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC, Ermenistan SSC, Türkmenistan SSC olarak on bir cumhuriyetten oluşan federal birlikti. 1936 Anayasasına göre, Birlik Sovyeti ve Milletler Sovyeti olmak üzere iki meclisten oluşan Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, en yüksek yasama organı sıfatıyla birlik yasalarını çıkarma hakkına sahipti. Yüksek Sovyet’in kongreler arası döneminde, Yüksek Sovyet tarafından seçilen ve ona karşı sorumlu olan Yüksek Sovyet Prezidyumu, yönetimin en yüksek organı olarak faaliyette bulunmaktaydı. Anayasaya göre, yürütme organı olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Halk Komiserleri Sovyeti belirlenmişti.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin 1936 tarihli ikinci anayasası kabul edildikten sonra diğer üye cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan SSC’de de bu anayasaya uygun bir yeni anayasanın kabul edilmesi için hazırlıklara başlandı. 14 Mart 1937’de IX. Tüm-Azerbaycan Olağanüstü Sovyetler Kongresi’nde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin üçüncü yeni anayasası kabul edildi¹⁰⁵.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin 1937 tarihli anayasası¹⁰⁶ 14 fasıl, 155 maddeden oluşmaktaydı. Önceki anayasalardan farklı olarak yeni anayasa “sosyal yapılanma”, “vatandaşların temel hak ve ödevleri”, “Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Yüksek Yönetim Organları”, “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin Yönetim Organları”, “Mahkeme ve Savcılık” gibi yeni fasıllar içeriyordu.

Anayasanın I. faslında, Sosyal Yapılanmaya ilişkin hükümler(m.1-12), II. faslında Devlet Yapılanmasına ilişkin hükümler (m.13-21), III. faslında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yüksek yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.22-41), IV. faslında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.42-56), V. faslında Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yüksek yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.57-66),VI. faslında Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.67-74), VII. faslında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.75-85), VIII. faslında

¹⁰³Çıxıqvadze, 1981: 22-23.

¹⁰⁴1936 Stalin Anayasasının tam metni için bk. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı’nın 1936cı il Konstitutsiyası (Esas Qanunu), 1936.

¹⁰⁵Əkbərov və Səlimov, 2003: 422.

¹⁰⁶ Azerbaycan SSC’nin 1937 tarihli anayasasının tam metni için bk. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1937ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu), 1937.

yerel yönetim organlarına ilişkin hükümler (m.86-105), IX. faslında Azerbaycan SSC'nin devlet bütçesine ilişkin hükümler, X. faslında yargı ve savcılığa ilişkin hükümler (m.110-124), XI. faslında vatandaşların temel hak ve ödevlerine ilişkin hükümler (m.125-140), XII. faslında seçim sistemine ilişkin hükümler (m.141-150), XIII. faslında arma, bayrak ve devletin başkentine ilişkin hükümler (m.151-154), XIV. faslında ise tek maddeyle anayasanın değiştirilmesine ilişkin hüküm (m.155) düzenlenmekteydi¹⁰⁷.

Sosyalist toplum modelini öngören 1937 Anayasasının, sosyal yapılanmadan bahseden I. faslında, sosyalizmin temel ilkeleri anayasal olarak güvence altına alınmakta ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin işçi ve köylülerin sosyalist devleti olduğu belirtilmekteydi. Anayasanın dördüncü maddesi, Azerbaycan SSC'nin ekonomik temelinin, insanın insan tarafından her türlü sömürülmesine son veren sosyalist mülkiyete dayandığını belirtmiştir. 1937 Anayasası, 'çalışmaya ekmek yok' ilkesine dayanarak çalışmayı bir görev olarak göstermiştir.

Anayasanın ikinci faslı, devlet yapılanmasına ilişkin olarak federe devletin yapısından, Birlik ile federe devlet arasındaki ilişkiden, federe devletin yetki alanına giren konulardan bahsetmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1936 Anayasasına göre, Sovyetler Birliği'ne üye olan her bir cumhuriyet serbest olarak Birlikten ayrılma hakkına sahipti. Bu Anayasaya uygun olarak Azerbaycan SSC'nin 1937 Anayasası'nın on yedinci maddesinde, Azerbyacan SSC'nin serbest olarak Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkına sahip olduğunu düzenlemiştir. 1937 Anayasası, Azerbaycan SSC'nin egemenliğini belirlemekte ve kendi rızası olmadan devlet sınırlarının değiştirilemeyeceğini öngörmekteydi¹⁰⁸.

1937 Anayasası ile, devletin yüksek yönetim organları ile ilgili yeni düzenlemeler getirilmiş, önceki Anayasada devletin yüksek yönetim organları olarak belirlenen Azerbaycan Sovyetler Kongresi yerine Yüksek Sovyet ve ona karşı sorumlu olan Yüksek Sovyet Prezidyumu belirlenmiş, Merkez Yürütme Komitesi ve Merkez Yürütme Komitesi Riyaset Heyeti organları yeni anayasa tarafından ortadan kaldırılmıştır.

1937 Anayasasına göre, Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti, Azerbaycan SSC'nin yegane yasama organı olarak devletin en yüksek yönetim organı olarak belirlenmekteydi. Yüksek Sovyet başkanı ve iki başkan yardımcısından oluşan Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Azerbaycan vatandaşları tarafından dört yıllık süre için seçilmekteydi. Anayasaya göre, Yüksek Sovyet'in cumhuriyeti yönetmek üzere kendi üyeleri arasından seçtiği, başkan, iki başkan yardımcısı ve 13 üyeden oluşan Yüksek Sovyet Prezidyumu, devlet yönetiminin yüksek organı olarak Yüksek Sovyet'in toplantıları arası döneminde onun görevlerini

¹⁰⁷Ökbərov və Səlimov, 2003: 422-423.

¹⁰⁸Ökbərov və Səlimov, 2003: 424.

yapmakta ve Yüksek Sovyet'e karşı sorumlu tutulmaktaydı. Anayasaya göre, Yüksek Sovyet Prezidyumu, Azerbaycan SSC kanunlarını yorumlamak ve kararnameler çıkarmak, halkoyuna gitmek, Azerbaycan SSC'nin şeref ünvanlarını belirlemek, Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti'nin, Nahçıvan Özerk SSC'nin ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi İşçi Sovyeti'nin kararname ve emirlerini yasaya uygun olmadıkları takdirde iptal etmek, Yüksek Sovyet'in toplantılar arası döneminde Halk Komiserleri Sovyeti başkanının teklifi üzerine Yüksek Sovyet'in onaylaması koşuluyla halk komiserlerini göreve atamak veya görevden almak gibi önemli yetkileri belirlenmekteydi¹⁰⁹.

1937 Anayasası, önceki anayasada olduğu gibi yürütme organı olarak Halk Komiserleri Sovyeti'ni belirlemişti. Başkan, başkan yardımcıları, komiserler (bakanlar), devlet komiteleri başkanları ve 13 Komiserlikten oluşan HKS Yüksek Sovyet tarafından atandığından dolayı Yüksek Sovyet'e ve toplantıları arası dönemde ise Yüksek Sovyet Prezidyumu'na karşı sorumlu tutulmaktaydı. Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun (Riyaset Heyeti), hükümeti kısmen veya tamamen düşürme yetkisi vardı. Anayasaya göre, Halk Komiserleri Sovyeti cumhuriyetin ve yerel bütçesini denetlemek, kamu düzeninin sağlanması için tedbirler almak, devletin çıkarlarını korumak ve vatandaşların haklarını temin etmek için tedbirler almak, Nahçıvan Özerk SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin işlerini yönlendirme ve denetleme gibi yetkilere sahipti¹¹⁰.

Yeni Anayasanın yargı ile ilgili düzenlemelerine göre, Azerbaycan SSC'de yargı erki Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahçıvan Özerk SSC Yüksek Mahkemesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Bölge Mahkemesi, SSCB Yüksek Sovyeti kararıyla kurulan SSCB Özel Mahkemeleri ve Halk Mahkemeleri'nden oluşmaktaydı¹¹¹.

Yeni Anayasada, önceki anayasalardan farklı olarak, vatandaşların hak ve ödevleri ile ilgili ayrıca bir bölüm düzenlenmişti. Yeni Anayasa, vatandaşlık hakkını düzenleyerek, Azerbaycan SSC'nin her bir vatandaşının aynı zamanda SSCB'nin de vatandaşı olduğunu, Birlik üyesi diğer cumhuriyetlerin vatandaşlarının, ülke topraklarında Azerbaycan vatandaşları gibi aynı haklara sahip olduğunu belirtmekteydi. Yeni Anayasa, kadınlara yönetim, kültür, politika ve sosyal hayatın her alanında erkeklerle eşit haklar sağlamaktaydı. Anayasa aynı zamanda vatandaşların seçim haklarıyla ilgili önceki anayasadaki kısıtlamaları kaldırarak, 18 yaşını doldurmuş bütün vatandaşlara seçme ve seçilme hakkı tanımaktaydı. Anayasa vatandaşlara anayasa ve kanunlara uymak, kamu görevlerini vicdanla yapmak,

¹⁰⁹Əkbərov və Səlimov, 2003: 432.

¹¹⁰Əkbərov və Səlimov, 2003:434.

¹¹¹Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1937ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu), 1937: 36-38.

sosyalist mülkiyeti korumak, vatani savunmak ve askeri hizmet yapmak gibi bir takım görevler yüklemişti¹¹².

1.2.5. 1978 Azerbaycan Sovyet Anayasası

7 Ekim 1977’de, SSCB’nin Yüksek Sovyeti’nin yedinci olağanüstü toplantısında, Sovyetler Birliği’nin sayıca üçüncü ve sonuncu anayasası kabul edildi¹¹³. Brejnev’e atfen Brejnev Anayasası olarak bilinen 1977 Anayasası, sovyet tarihinin tüm anayasa tecrübelerini özetlemekle, 1936 Anayasasının dönemin koşullarına göre yeni içerikle düzenlenmiş şekli idi¹¹⁴.

Sovyetler Birliği’nin yeni anayasasının kabulünden sonra diğer üye cumhuriyetler gibi Azerbaycanda da bu anayasaya uygun yeni bir anayasanın kabul edilmesi için hazırlıklara başlandı. 21 Nisan 1978’de, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Yüksek Sovyeti’nin yedinci olağanüstü toplantısında Azerbaycan SSC’nin yeni, sayıca dördüncü ve sonuncu anayasası kabul edildi. 1978 Anayasası da, önceki anayasalar gibi SSCB yeni anayasayı temel alarak, ona uygun şekilde hazırlanmıştı¹¹⁵.

1978 Azerbaycan SSC Anayasası Başlangıç (Preamble) kısmından, 11 bölüm, 22 fasıl ve 185 maddeden oluşmaktaydı. Anayasanın, “Azerbaycan SSC’nin Toplumsal Düzeninin ve Politikasının Esasları” başlıklı birinci bölümü (m.1-30), “Siyasal Sistem”(I.fasıl), “Ekonomik Sistem”(II.fasıl), “Sosyal Gelişme ve Kültür”(III.fasıl), “Dış Politika ve Sosyalist Anavatanın Savunması”(IV.fasıl) başlıklı 4 fasıldan, “Devlet ve Kişi (Şahsiyet)” başlıklı ikinci bölümü (m.31-67) “Azerbaycan SSC Vatandaşlık Hakkı. Vatandaşların Yasal Eşitliği”(V.fasıl) ve “Azerbaycan SSC Vatandaşlarının Temel Hak, Özgürlük ve Görevleri” başlıklı 2 fasıldan oluşmaktaydı. Anayasanın üçüncü bölümü, devletin ve idari birimlerin yapısına ilişkin hükümleri (m.68-84), dördüncü bölümü, Azerbaycan SSC halkvekilleri sovyetleri ve onların seçimine ilişkin hükümleri (m.85-103), “Azerbaycan SSC’nin Yüksek Yönetim ve İdari Organları” başlıklı beşinci bölümünün XIII.faslı Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti’ne, XIV.faslı Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti’ne (Kurulu) ilişkin hükümleri (m.104-130), altıncı bölümü Nahçıvan SSC’nin yüksek yönetim ve idari organlarına ilişkin hükümleri (m.131-136), yedinci bölümü yerel yönetime ilişkin hükümleri (m.137-151), sekizinci bölümü devletin ekonomik ve toplumsal gelişim planı ve devlet bütçesine ilişkin hükümleri, (m.152-162), dokuzuncu bölümü yargı erkine ilişkin hükümleri (m.163-179), onuncu bölümü

¹¹²Əkbərov və Səlimov, 2003: 425-426.

¹¹³1977 Sovyet Anayasasının tam metni için bk. Sovet Respublikaları İttifaqının Konstitutsiyası(Əsas Qanunu), 1977.

¹¹⁴Çxikvadze, 1981: 26.

¹¹⁵Allahverdiyev, 2006: 7.

Azerbaycan SSC'nin arması, bayrağı, ulusal marşı ve başkentine ilişkin hükümleri (m.180-183), on birinci bölümü Azerbaycan SSC Anayasasının yürürlükte olması ve değiştirilmesine ilişkin hükümleri (m.184-185) içermektedir¹¹⁶.

1977 SSCB Anayasası, sosyalizmin aşılması, artık sosyalizmden komünizme geçişin gerekli olduğu düşüncesinin yaygın olduğu bir dönemde kabul edildiğinden dolayı sınıfsız komünizm toplumu kurmayı amaç edinmiş bir anayasa idi. 1978 Azerbaycan SSC Anayasası da 1977 SSCB Anayasasına uygun olarak başlangıç kısmında komünizm idealarını esas aldığını belirtmekteydi¹¹⁷.

1978 Anayasası, Azerbaycan SSC'nin işçi sınıfının, köylülerin ve aydınların, cumhuriyetin emekçilerinin, bütün ulus halkının irade ve çıkarlarını ifade eden genel halk sosyalist devleti olduğunu, 1937 Anayasasından farklı olarak egemenliğin halkın tümüne ait olduğunu belirlemektedir. Yeni anayasa, Komünist Partisi'nin rolünü güçlendirmiş, demokratik merkeziyetçiliği devletin çalışma düzeninin temel kuralı olarak belirlemekle tüm devlet organlarının aşağıdan yukarıya doğru seçimle işbaşına gelerek halka hesap vereceklerini öngörmüş, halk denetiminin güçlendirilmesi, kamuoyuna saygı gösterilmesini düzenlemiş, hukukun üstünlüğü prensibini benimsemiş ve tüm devlet organlarını ve görevli kişileri SSCB Anayasasına ve Azerbaycan SSC Anayasasına uymakla sorumlu tutmuş, dış politikayla ilgili olarak barışçılık politikası yürütmeyi öngörmüştür¹¹⁸.

Yeni Anayasaya göre, Azerbaycan SSC'nin devlet iktidarının en yüksek organı beş yılda bir seçilen ve 450 milletvekilinden oluşan Azerbaycan SSC Yüksek (Ali) Sovyeti idi. Başkan ve dört başkan yardımcısından oluşan Yüksek Sovyet yılda 2 defa toplanmaktaydı. Anayasa, yasama organı olan Yüksek Sovyet'e, Cumhuriyet anayasasını kabul etmek ve değişiklik yapmak, Azerbaycan SSC sınırları içerisinde özerk cumhuriyetler ve özerk bölgelerin oluşturulmasının Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin onayına sunmak, devletin ekonomik ve sosyal gelişim planlarını ve devlet bütçesini onaylamak, Yüksek Sovyet'e hesap verecek olan organları oluşturmak yetkilerini vermişti. Yeni Anayasa, 1937 Anayasasından farklı olarak yasa önerisinde bulunma hakkını geniş tutmakla, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Prezidyumu'na, Bakanlar Sovyeti'ne (Kurulu), Nahçıvan Özerk SSC'ne, Yüksek Sovyet'in daimi ve diğer komisyonlarına, Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi'ne ve Cumhuriyet Savcısı'na yasa önerisinde bulunma yetkisi tanımaktaydı. Anayasaya göre, Yüksek Sovyet'in oturumları arası döneminde yetkilerini yürütmek üzere Yüksek Sovyet tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilen Yüksek Sovyet Prezidyumu (Riyaset Heyeti)

¹¹⁶Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1978ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu), 1979: 64.

¹¹⁷Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1978ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu), 1979: 4.

¹¹⁸Seyidov, 2009: 29-30.

devlet iktidarının yüksek yönetim organı olarak belirtilmekteydi ve Yüksek Sovyet'e karşı sorumlu tutulmaktaydı. Yeni anaysal düzenlemeyle başkan, iki tanesi Nahçıvan ve Karabağ Özerk Bölgesi'den olmak üzere üç başkan yardımcısı, sekreter ve on altı üyeden oluşan Yüksek Sovyet Prezidyumu, milletvekilleri arasından seçilmekteydi. 1978 Anayasası, Yüksek Sovyet Prezidyumu'na, Yüksek Sovyet'e ve yerel halk milletvekilleri sovyetlerine seçimleri belirlemek, Yüksek Sovyet oturumlarını belirlemek, Azerbaycan SSC Anayasasına uyulmasını denetlemek, Nahçıvan Özerk SSC Anayasası ve kanunlarının Azerbaycan SSC Anayasasına uygunluğunu sağlamak, rayon (ilçe), kent halk mahkemelerine seçimleri belirlemek, Azerbaycan SSC kanunlarını yorumlamak, uluslararası antlaşmaları onaylamak ve feshetmek, Azerbaycan SSC vatandaşlığına kabul etmek gibi yetkiler tanımaktaydı¹¹⁹.

Anayasaya göre, Yüksek Sovyet tarafından ilk dönem toplantısında seçilen ve görev süresi beş yıl olan Bakanlar Sovyeti (Kurulu) Azerbaycan SSC devlet iktidarının en yüksek yürütme ve yönetim organı olarak belirlenmişti. Başkan, birinci başkan yardımcısı ve yardımcıları, bakanlar ve idari komite başkanlarından oluşan Bakanlar Sovyeti faaliyetlerinden dolayı Yüksek Sovyet'e, toplantılarıarsı dönemde ise Yüksek Sovyet Prezidyumu'na karşı sorumlu tutulmaktaydı¹²⁰.

1978 Anayasası, yargı erkinin yalnız mahkemeler tarafından kullanılacağını belirtmiştir ve Azerbaycan SSC mahkemelerinin; Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahçıvan Özerk SSC Yüksek Mahkemesi, Bakü Şehir Mahkemesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Bölge Mahkemesi ve İlçe (İl) Halk Mahkemelerinden oluştuğunu göstermektedir.

Yeni Anayasanın Devlet ve kişi ilişkilerini düzenleyen ikinci bölümü, vatandaşlara sosyal- ekonomik haklarla birlikte, kişisel ve siyasi hak ve özgürlükler tanımakta ve bu hakların anayasayla korunduğunu belirtmektedir. Anayasa, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı gibi bir dizi yeni düzenlemelere de yer vermiş, bütün devlet organları ve kamu görevlilerini, vatandaşların kişiliğine saygı duymak ve haklarını korumakla yükümlü tutmuş, vatandaşlara devlet organlarının ve kamu görevlilerinin eylemlerinden dolayı şikayette bulunma hakkı tanımıştır¹²¹.

Yukarıda bahsedilen Sovyetler döneminde, Azerbaycan SSC'nin 1921, 1927, 1937, 1978 tarihlerinde kabul edilen anayasaları Azerbaycan anayasasının gelişim tarihi açısından büyük bir aşama olarak kabul edilebilir.

¹¹⁹Ökbərov ve Səlimov, 2003: 463-466.

¹²⁰Ökbərov ve Səlimov, 2003: 466-467.

¹²¹Ökbərov ve Səlimov, 2003: 458-459.

1.3. Sovyetler Sonrası Bağımsızlık Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Kabulü

Mart 1985'te Mikhail Garbaçov, Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevine geldikten sonra komünist sistemin temel unsurlarını koruyarak, aksayan yönlerini düzeltmek amacıyla başlattığı yeniden yapılanma ve açıklık politikalarının etkisiyle, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandırmış oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle, diğer üye cumhuriyetler gibi Azerbaycan da bağımsızlık hareketlerine zemin hazırlamış oldu¹²².

Bu dönemde, Azerbaycan'ın siyasal sisteminde de önemli değişiklikler yaşanmaktaydı. Mart 1990'da Sovyetler Birliği'nde başkanlık makamının tesis edilmesi ve Mikhail Garbaçov'un başkan seçilmesine paralel adım olarak, Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 18 Mayıs 1990'da Devlet Başkanlığı makamının oluşturulması hakkında yasa kabul ederek, Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Birinci Sekreteri Ayaz Mutallibov'u Azerbaycan'ın ilk başkanı seçti¹²³. Başkanlık makamı oluşturulduktan sonra Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun (Riyaset Heyeti) bazı görev ve yetkileri başkana verildi. Yüksek Sovyet'in Haziran 1991'de başkanlık seçimleriyle ilgili kabul ettiği on sekiz maddeden oluşan yasa, başkanın doğrudan halk tarafından seçileceğini, başkan adaylarında aranacak alt yaş sınırını 35 yaş, üst yaş sınırını 65 yaş olarak belirlemiş, aynı kişinin kesintisiz iki defadan fazla başkan seçilemeyeceğini öngörmüştür¹²⁴.

7 Şubat 1991'de 1978 Anayasasının, Bakanlar Sovyeti'nin statüsünü düzenleyen ilgili maddelerinde önemli değişiklikler yapıldı ve Bakanlar Sovyeti, Bakanlar Kabinesi olarak adlandırıldı. Kabinayı oluşturma ve üyelerini belirleme yetkisi Yüksek Sovyet'ten alınarak başkana verildi ve Bakanlar Kabinesi'nin hukuksal konumu başkana yardımcı organ şeklinde belirlendi. Bu değişiklikler, başkanlık sisteminin oluşumuna doğru atılmış anayasal adımlar idi. 18 Ekim 1991'de yerel yönetimlerle ilgili yapılan değişikliğe göre, halk sovyetleri ortadan kaldırıldı ve yerine il yürütme organları tesis edildi ve il yürütme başkanı görevi oluşturularak, halk sovyetlerine ait bütün yetkiler devlet başkanı tarafından atanan il yürütme başkanlarına verildi¹²⁵.

23 Eylül 1989'da Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti, "Azerbaycan SSC'nin Egemenliği Hakkında" yasayı kabul ederek, Azerbaycan SSC'nin, SSCB üyeliğinde egemen sosyalist

¹²²Gönenç, 1998: 186-187.

¹²³Hacıyev, 2009: 111-112.

¹²⁴Hacıyev, 2009: 113.

¹²⁵Hacıyev, 2009: 113-114.

devlet olduğunu belirtmekle egemen statüsünü güçlendirmiş oldu¹²⁶. Azerbaycan SSC, egemenlik hakkında çıkardığı yasayla SSCB'ne karşı bağımsızlık mücadelesini hukuksal bir sürece dönüştüren ilk adımı atmış oldu. 90'lı yılların başlarında Azerbaycan'da başlayan bağımsızlık mücadeleleri üzerine gelişen olaylar sonucu Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti, 30 Ağustos 1991'de olağanüstü toplantısında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" Beyanname'yi¹²⁷ kabul etti. Beyannamede, Azerbaycan'ın Sovyetler dönemindeki resmi isminde mevcut olan "sovyet" ve "sosyalist" kelimeleri çıkarılarak devletin ismi "Azerbaycan Respublikası" olarak kabul edildi. Azerbaycan'ın bağımsızlığını beyan eden bu beyanname, Azerbaycan'ın, 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kanuni mirasçısı olduğu, etnik kökeninden ve dini inancından bağımsız olarak bütün vatandaşların uluslararası düzenlenmelerle belirtilen insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alınacağı, devletin egemenliğine tehdit olaabilecek tehlikelerin ortadan kaldırılacağı gibi önemli hükümler içermektedir¹²⁸.

Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesi, 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Aktı" nı kabul etmesiyle sonuçlandı. Bu anayasal Pakt ile Azerbaycan Cumhuriyeti resmen bağımsız devlet ilan edildi¹²⁹. Anayasal Pakt, Yüksek Sovyet tarafından ilan edildikten sonra 29 Aralık 1991'de yapılan halk oylaması ile kabul edildi¹³⁰. Böylece, SSCB üyeliğinde yer alan Azerbaycan SSC'nin yerini, yeniden bağımsızlığını ilan ederek kendisini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kanuni mirasçısı ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti almıştır¹³¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Aktı başlangıç (preambula) kısmından, 6 fasıl ve 32 maddeden oluşmaktadır. Başlangıç kısmında bağımsızlığını ilan eden yeni Cumhuriyet, kendisini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kanuni mirasçısı ilan ettiğini göstermiştir. 27-28 Nisan 1920'de Rusya'nın uluslararası hukuk normlarını bozarak, savaş ilan etmeden Azerbaycan topraklarını işgal ederek Cumhuriyet'in bağımsızlığına son verdiğini, 71 yıllık Sovyetler döneminin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı istismar politikasının uygulandığı bir dönem olduğunu ve milli servetlerinin, doğal zenginliklerinin sömürüldüğünü vurgular¹³².

¹²⁶Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və Konstitutsiya Aktları, 2003: 73-74.

¹²⁷Beyannamenin tam metin erişimi için bk. <http://www.e-qanun.az/framework/6592> (erişim tarihi: 23.12.2018)

¹²⁸Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və Konstitutsiya Aktları, 2003: 91-92.

¹²⁹İbrahimova, 2010: 195.

¹³⁰Əkbərov və Səlimov, 2003: 492.

¹³¹Əmrəhov, 2018: 236.

¹³²Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və Konstitutsiya Aktları, 2003: 93-94.

Anayasal Akt'ın Genel Hükümler başlıklı birinci faslı (m.1-7) bağımsız Azerbaycan Devleti'ne ilişkin genel hükümleri içermekteydi¹³³. Aktın ikinci maddesinde bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu, üçüncü maddesinde SSCB'nin kurulmasına dair 30 Aralık 1922'de imzalanan anlaşmanın Azerbaycan'la bağlı kısmının imzalandığı günden itibaren geçersiz olduğu, dördüncü maddesinde 1978 Anayasasının bu aktla çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı düzenlenmiştir. Aktın "Azerbaycan Halkı" başlıklı ikinci faslında (m.8-11) Azerbaycan Cumhuriyeti'nde egemenliğin halka ait olduğu (m.10), "Azerbaycan Devleti" başlıklı üçüncü faslında (m.12-19) yeni kurulan devletin bağımsız, demokratik, laik ve üniter devlet olduğu (m.12), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet hakimiyetinin kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanarak yasama yetkisinin Azerbaycan Cumhuriyeti Parlametosu, yürütme yetkisinin Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanı, yargı erkinin ise bağımsız mahkemelerce ve üst dereceli Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme(Yargıtay) ve Ali Arbitraj (Hakem) Mahkemeleri tarafından kullanılacağına ilişkin hükümleri düzenlemektedir. "Ekonomik İlişkiler" başlıklı dördüncü fasıl 20-25. maddelerden, "Siyasi İlişkiler" başlıklı beşinci fasıl 26-31.maddelerden oluşmaktadır. Aktın "Son Hükümler" başlıklı altıncı faslı bir maddeden oluşmakla (m.32)yeni anayasanın yapılmasında bu anayasal aktın temel alınacağını öngörmektedir. Gerçektende 1995 Azerbaycan Anayasası'nın başlangıç kısmında bu akta atıf yapılmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan eden anayasal akt, yeni anayasanın yapılmasına kadarki süreçte maddi anlamda anayasa olarak kabul edilmekteydi.

Şubat 1991'de, Yüksek Sovyet tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasını hazırlamakla görevli 75 üyeden oluşan Komisyon kurulmuş, fakat siyasi istikrarsızlıktan dolayı komisyon anayasanın hazırlanması ile ilgili hiçbir faaliyette bulunamamıştır. 7 Haziran 1992'de gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerinde, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi başkanı Ebulfez Elçibey devlet başkanı seçildi¹³⁴. Elçibey, ekonomik ve sosyal sorunların yaşandığı, ülkenin Ermenistan'la savaş halinde bulunduğu, siyasi istikrarsızlıkların hala devam ettiği bir dönemde iktidarı ele aldığından dolayı başkanlık dönemi uzun sürmedi. 4 Haziran 1993'te Suret Huseynov başkanlığındaki askeri birliklerin darbe girişimleri sonucu Elçibey, iktidarı bırakmak zorunda kaldı ve 17 Haziranda Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitti. Bunun ardından 29 Ağustos 1993'te yapılan referandumla Elçibey'in başkanlık görevine yasal olarak son verildi. 3 Ekim 1993'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev devlet başkanı olarak seçildi¹³⁵.

¹³³Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitutsiya Aktı, 1991: 4-5.

¹³⁴Hacıyev, 2009: 118.

¹³⁵Əkbərov və Səlimov, 2003: 500-501.

Haydar Aliyev'in başkanlığı döneminde, Milli Meclis'in (Parlamentonun) 2 Mayıs 1995 tarihli kararıyla yeni anayasa hazırlanması için kendisinin başkanlığında anayasa komisyonu kurulmuştur. İlk başta devlet başkanına bağlı hukukçular tarafından 199 madde halinde hazırlanan taslak metin, hukukçular, bilim adamları ve milletvekillerinden oluşan 35 kişilik komisyonda ele alınmış, 15 Ekim'de ise kamu tartışmasına sunulmuştur. Ardından 12 Kasım 1995'de Meclis seçimleriyle aynı günde 158 madde halinde halk oylamasına sunulan anayasa kabul edilmiş ve 27 Kasım'da yürürlüğe girmiştir¹³⁶. Böylece, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Anayasasının yürürlüğe girmesiyle 1978 Anayasası yürürlükten kalkmıştır¹³⁷.

1.4. Genel Olarak 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası

1995 Azerbaycan Anayasası Giriş (Preambula) kısmından, 5 bölüm, 12 fasıl, 158 asıl ve 12 geçici maddeden oluşmaktadır¹³⁸. Giriş kısmında, Anayasanın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt" ta gösterilen ilkelere dayandığı belirtilerek toplumun ve bireylerin refahının temin edilmesi, adaletin, özgürlüğün ve güvenliğin sağlanmasını amaç edinerek, Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması, anayasal çerçevede demokratik bir sistemin sağlanması, sivil toplumun (vatandaş cemiyetinin) kurulması, ulusun iradesinin ifadesi olarak kanunların üstünlüğünü sağlayan laik bir hukuk devletinin kurulması, herkesin onurlu bir yaşam seviyesinin sağlanması ve bütün dünya halkları ile dostluk, huzur ve barış içinde yaşanması gibi hedefler belirlenmiştir¹³⁹.

Anayasanın "Genel Hükümler" başlıklı birinci bölümü "Halk Hakimiyeti" (m.1-6) ve "Devletin Esasları" (m.7-23) şeklinde iki fasıldan, "Temel Haklar, Özgürlükler ve Ödevler" başlıklı ikinci bölümü "Temel İnsan ve Vatandaş Hakları ve Özgürlükleri" (m.24-71) ve "Vatandaşların Temel Görevleri" (m.72-80) şeklinde III. ve IV.fasıldan, "Devlet İktidarı" başlıklı üçüncü bölümü "Yasama Erki" (m.81-98), "Yürütme Erki" (m.99-124), "Yargı Erki" (m.125-133), "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti" (m.134-141) şeklinde V, VI, VII, VIII. fasıllardan, "Yerel Yönetimler" başlıklı dördüncü bölümü "Belediyeler" (m.142-146) şeklinde IX. fasıldan, "Hukuk ve Kanun" başlıklı beşinci bölümü "Yasama Sistemi" (m.147-151), "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması" (m.152-155), "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Eklmeler" (m.156-158) şeklinde X, XI ve XII. Fasıllardan

¹³⁶Seyidov, 2014: 13.

¹³⁷Əsgərov vd., 2003: 29-30.

¹³⁸1995 Azerbaycan Anayasasının en son yapılan 2016 değişikliği ile birlikte tam metin erişimi için bk. <http://www.e-qanun.az/framework/897>(erişim tarihi: 25.12.2018).

¹³⁹Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, 2018: 3.

oluşmaktadır. Anayasanın en son kısmında 12 maddeden oluşan Geçici Hükümler yer almaktadır.

Anayasanın “Genel Hükümler” başlıklı birinci bölümünün birinci maddesindeki “Azerbaycan devletinde egemenliğin tek kaynağı Azerbaycan halkıdır” şeklinde düzenleme ile Azerbaycan’ın devlet şeklinin bir Cumhuriyet olduğu belirtilmektedir. Anayasanın 7.maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti demokratik bir hukuk devletidir. Aynı maddeye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti laik ve üniter bir devlettir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Anayasanın üstünlüğü prensibini açık bir şekilde kabul etmektedir. Anayasanın 147.maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde en yüksek hukuki güce sahiptir ve yasama sisteminin temelidir. İlgili maddenin geçerliliğini sağlamak amacıyla anayasaya aykırı kanunları iptal etmek yetkisi Anayasa Mahkemesi’ne tanınmıştır¹⁴⁰.

Azerbaycan Anayasası, temel insan hak ve özgürlüklerine ilişkin çok geniş ve ayrıntılı bir düzenleme getirmektedir¹⁴¹.

1.4.1. Anayasanın Temel Özellikleri

Bu başlık altında 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının en belirgin özelliklerini inceleyeceğiz.

1.4.1.1. Kazüistik Yöntemle Hazırlanmış Anayasa olması

Azerbaycan Anayasasının genel özelliklerinden biri kazüistik bir anayasa olmasıdır. 1995 Azerbaycan Anayasası, yasalarla düzenlenmesi mümkün olan pek çok konuyu ayrıntılı bir biçimde düzenlediğinden dolayı kazüistik yöntemle hazırlanmış düzenleyici bir anayasadır. Örneğin, Anayasanın 88. maddesinde, Milli Meclis’in toplantılarına ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Aslında bu düzenlemeler rahatlıkla Meclis İçtüzüğü’nde de düzenlenebilir konulardır. Anayasada bir çok konunun ayrıntılı düzenlemesinin amacı iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek isteği olabilir. Anayasa dikkatle incelendiğinde, pek çok konuyu ayrıntılı bir şekilde düzenlediği ve hemen her maddede en az iki-üç fıkraya yer verildiği görülmektedir¹⁴². Genel ilkelerle yetinmeyerek, fazla ayrıntılara yer veren anayasanın sık sık değişime ihtiyaç duyacağı bilinen bir husustur. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası

¹⁴⁰ Rehimli, 2009: 379.

¹⁴¹ Anayasada temel hak ve özgürlükler kapsamında hem klasik haklar, hem de sosyal ve siyasi haklar yer almaktadır. Anayasanın 24.maddesine göre, her kesin doğuştan dokunulmaz, bölünmez ve ayrılmaz hakları ve özgürlükleri vardır. Ayrıca Anayasa, temel insan hak ve özgürlüklerinin temin edilmesini devletin en yüksek amacı olarak belirlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, 2018:10-24.

¹⁴²Gönenç, 1998: 194.

kabul edildiği günden bugüne kadar 24 Ağustos 2002, 18 Mart 2009 ve 26 Eylül 2016 tarihlerinde üç defa ekleme ve değişikliğe uğramıştır.

1.4.1.2. Katı Anayasa olması

1995 Azerbaycan Anayasasının genel özelliklerinden biri de katı bir anayasa olmasıdır. Anayasanın değiştirilmesi bir takım düzenlemelerle zorlaştırılmıştır. Anayasanın 152. maddesi, anayasa metninde değişikliklerin sadece referandum yoluyla yapılabileceğini öngörmüştür. Ayrıca Anayasanın 155.maddesine göre, Anayasanın 1, 2, 6, 7, 8 ve 21. maddelerinin değiştirilmesi ve üçüncü faslının tümünün sınırlandırılması referandum yoluyla dahi mümkün değildir¹⁴³. Anayasanın 158. maddesi, birinci bölümde düzenlenmiş hükümlerle ilgili olarak anayasaya ekleme yapılmasının teklif dahi edilemeyeceğini öngörmüştür. Anayasa değişikliği için sadece referandum usulünün benimsenmesi, hiçbir şekilde değiştirilemeyecek bir takım maddelerin öngörülmesi, 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına katılık kazandıran hususlardır.

1.4.1.3. Güçlü Yürütme İlkesinin Benimsenmesi

1995 Azerbaycan Anayasası, güçlü yürütme ilkesinden hareket etmektedir ve başkanlık sisteminin özelliklerini taşımaktadır. Anayasada başkanlık makamı sistemin merkezinde yer almaktadır. Örneğin, başkanlık makamı Anayasanın “Devletin Esasları” başlıklı ikinci faslında düzenlenmekle “Azerbaycan Devleti’nin Başı” başlığını taşıyan 8. madde başkanlık makamını devletin temelleri arasında görmektedir. Bu konuma uygun olarak Azerbaycan Anayasasında Cumhurbaşkanı geniş yetkilerle donatılmıştır¹⁴⁴.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın Devlet Başkanı’nı geniş yetkilerle donatmış olması, Anayasa yapıcılarının oluşum durumunda olan ulusal birliği hızlandırmak ve gerçekleştirmek için güçlü bir yürütme organının gerekliliğine inanmış olmalarından dolayı olabilir. Daha çok yakın zaman önce totalitarizm sistemiyle yönetilmiş olan bir Cumhuriyet’te yürütmenin geniş yetkilerle donatılması tehlikeli bir durum olsa da böyle durumlarda güçlü ve istikrarlı bir yürütmenin mevcutluğu, olası darbelerin önlenmesi ve demokrasinin işleyebilmesi açısından zorunluluk gibi gözükmemektedir¹⁴⁵.

¹⁴³Abdullayev, 2001: 118.

¹⁴⁴Gönenç, 1998: 207.

¹⁴⁵ Abdullayev, 1998:50.

1.4.1.4. Geçiş Dönemi Anayasası Olması

Azerbaycan Anayasasının bir geçiş dönemi anayasası olduğunu söyleyebiliriz. Anayasada açıkça halk egemenliğinin üstünlüğü ve olası darbelere gösterilen tepki çeşitli maddelerde vurgulanmıştır. Bunun nedeni, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, bağımsızlığını kazandıktan sonra, darbe ve ayaklanmalarla dolu, siyasi açıdan oldukça çalkantılı bir dönem geçirmiş olmasıdır. Örneğin, Anayasanın 4. maddesi açıkça, “Halkın seçtiği yetkili temsilciler dışında kimsenin halkı temsil etme, halkın adına konuşma ve halkın adına müracaat etme hakkı yoktur.” hükmünü içermektedir. Buna ilaveten 6. madde ise halkının hiçbir kesiminin, sosyal bir grubun ya da örgütün ve hiç bir şahsın, iktidarın kullanılması yetkisini zorla ele geçiremeyeceğini ifade etmektedir. 6. maddenin II.fıkrası ise “İktidarın zorla ele geçirilmesi halka karşı işlenebilecek en ağır suçtur.” hükmünü içermektedir. Son olarak 20. maddede de, devlete karşı yapılacak bir ayaklanmaya yardım etmek amacıyla alınan borçların hiç bir surette borç olarak kabul edilemez, olduğunu düzenlenmektedir. Söz konusu hükümlerin, kuruluş sonrasındaki, siyasi açıdan oldukça çalkantılı döneme bir tepki olarak Anayasada yer aldığı savunulmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴⁶Gönenç, 1998:193.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ HÜKÜMET SİSTEMİ

2.1. Genel Olarak Hükümet Sistemleri

Azerbaycan Anayasasında benimsenen hükümet sisteminin niteliğini ortaya koyabilmemiz için önce, genel olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi ve bu ilkeye dayalı hükümet sistemlerine kısaca değineceğiz. Gerek Kamu hukuku, gerek siyasal bilim literatüründe en fazla tartışılan ve yazılmış olan konular içerisinde kuvvetler ayrılığı kuramının başta geldiği söylenebilir¹⁴⁷. Siyasal gelişim sürecinde olan ülkelerde, siyasal örgütlerin ve kurumların yeterince gelişmiş olmamasından dolayı, kuvvetler ayrılığı konusu ve buna ilişkin olarak hükümet sistemleri sınıflandırılması eski cazibesini kaybetmemektedir¹⁴⁸. Kuvvetler ayrılığı kuramı tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, belirli bir dönemde liberal siyasal felsefenin ürünü olarak, mutlak monarşilerin baskı yöntemlerine karşı kişi hürriyetlerini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Eski Yunan'dan beri düşünürler, siyasi gücü elinde bulunduran devletin aşırı baskıcı olmasının önlenmesinin çözüm yolu olarak, devletin gücünün kendi içinde bölünmesini öngörmüşler¹⁴⁹. Kuvvetler ayrılığı kuramı, devlet niteliğine sahip olan her bir siyasal toplumda birbirinden farklı üç görev olduğu, bu görevlerden her birini gerçekleştiren bir gücün bulunduğunu ve bu güçlerin birbiri ile karşılıklı ilişkide oldukça bağımsız bir statüye sahip oldukları esasına dayanmaktadır. Bu güçler yasama, yürütme ve yargı güçleridir. Yasama erki ile toplum yaşamını düzenleyen kuralların, yani yasaların çıkarılması, yürütme erki ile yasama organı tarafından çıkarılan yasaların uygulanması, yargı gücü ile de uygulamadan doğan uyuşmazlıkların giderilmesi sağlanır¹⁵⁰.

Kuvvetler ayrılığı prensibini, millet egemenliği ve temsili hükümet açısından ilk defa inceleyen kişi İngiliz siyasal düşünürü John Locke'dur. John Locke, devlet iktidarı içerisinde yer alan güçleri yasama, yürütme ve federatif güçler olarak ayırmıştır ve yasama gücünün kendisi tarafından çıkarılan yasaları uygulayacak bir güce, yani yürütme gücüne ihtiyacı olduğunu söyleyerek yasa çıkarmanın kendisi tarafından çıkarılan yasaları uygulamasının doğru olmadığını savunmuştur. Böyle olduğu takdirde yasa koyucular, kendilerinin çıkardıkları yasaları kendilerine uygulamayabilir ve kendilerini yasaların üstünde görebilirler. Locke, siyasal düzen içerisinde, yasama-yürütme ilişkisinde yalnız yasamanın gücünün üstün

¹⁴⁷ Turhan, 1989:3.

¹⁴⁸ a.g.e.:3.

¹⁴⁹ Eroğul, 2016:7.

¹⁵⁰ Gözübüyük, 2003:68.

olduğunu ve diğer iktidarların ondan kaynaklandığını ve ona tabi olduklarını savunmuştur ve yargı erkini ayrı bir kuvvet olarak görmemiştir¹⁵¹.

Kuvvetler ayrılığı prensibinin ilk düşünürü Antik Yunan Dönemi filozoflarından olan Aristo olmuştur. Aristo, dönemin Yunan devlet teşkilatındaki organlara göndermede bulunarak her devlette üç temel işlev: Yasama, Yürütme ve Yargı işlevi olduğunu, faaliyetlerin ayrı ayrı organlar tarafından yürütülmesinin eşitlik, hürriyet ve karşılıklı kontrol için bir gereklilik ve zorunluluk olduğunu, en iyi siyasal sistemin kuvvetlerin her birinin ayrı ayrı yürütülmesi ile elde edilebileceğini belirtmiştir¹⁵².

Aristo tarafından düşünülen kuvvetler ayrılığı kuramını ilk kez kavramsallaştıran, “Kanunların Ruhu” adlı yapıtında bu kavramın pratik amacını en iyi şekilde belirten Montesquieu olmuştur. Montesquieu, devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek elde toplanması durumunda koyu bir istibdad oluşacağını, devletin bu üç erkinin birbirinden ayrı ve bağımsız organlar arasında bölündüğü zaman, kişi güvenliğinin ve hürriyetinin sağlanabilmesinin mümkün olduğunu, ancak iktidarın iktidarı durdurması şeklinde iktidarın kötüye kullanılmasının önüne geçilmesinin mümkün olabileceğini savunmuştur¹⁵³. Başka türlü söylersek, her devlette üç farklı kuvvet olmalı ve bu kuvvetler ayrı ayrı organlar tarafından kullanılmalıdır. Devlet, iktidarının farklı alanlarını kullanan bu organlar ve onlara verilen yetkilerle karşılıklı olarak birbirlerini denetlemek, dengelemek ve frenlemekle kişi hürriyetlerinin devlet karşısında korunarak güvence altına alınmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı prensibinin amacının devlet iktidarının sınırlanması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁵⁴.

Kuvvetler ayrılığı prensibini savunanların öngördüğü yasamanın yürütme üzerinde fren oluşturmaya meselesi artık dönemimiz siyasal rejimlerde anlamını kaybetmektedir. Mevcut siyasal rejimlerde, kuvvetler ayrılığı teorisinin getirdiği parlamento ve hükümetin birbirinin karşıtı iki ayrı kuvvet olması meselesi ortadan kalmaktadır. Siyasal rejimlerden başkanlık rejiminde kuvvetler ayrılığı teorisinin öngördüğü fren meselesinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Ancak başkanlık rejiminde bile devlet başkanının parlamento üzerinde etkisinin önemli olduğunu, başkanın parlamentoyu etkilemeye çalıştığını ve bunu başardığını görmekteyiz. Fakat bütün eleştirilere rağmen kuvvetler ayrılığı teorisini bugün de değerli ve önemli kılan yönü, yargı organının diğer organlar karşısında bağımsız olması meselesidir.

¹⁵¹Göze, 2015:390.

¹⁵² Fendoğlu, 1996: 44-45.

¹⁵³Kapani, 2013:285.

¹⁵⁴Özbudun, 2018:40.

Montesquieu'nun bu konuya ilişkin olarak söyledikleri bugün de etkisini aynen korumaktadır¹⁵⁵.

Kuvvetler ayrılığından bahsetmemizin nedeni hükümet sistemlerinin bu teoriye göre sınıflandırılmasıdır. Aslında günümüzde devletin kuvvetler ayrılığından değil, fonksiyonlar ayrılığından¹⁵⁶ bahsedilmektedir. Devlet fonksiyonlarının yerine getirilmesi, bu fonksiyonları gerçekleştiren organlar arasında bir takım ilişkiler ve bağlar ortaya çıkardı. Devlet fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi esnasında ortaya çıkan bu ilişkiler, esasında pozitif anayasa hukuku açısından hükümet sistemleri sınıflandırılması olarak görülmektedir. Hükümet sistemleri sınıflandırılmasında ise esas alınan yasama ve yürütme güçleri arasındaki ilişkilerdir. Çünkü bütün demokratik ve özgürlükçü devletlerde yargı organı ve onun fonksiyonunun bağımsızlığı ilke olarak kabul edilmektedir¹⁵⁷.

Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre hükümet sistemleri sınıflandırılması, sadece yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler esasında yapılmaktadır. Yasama ve yürütme arasındaki ilişki ise , yasama ve yürütme fonksiyonlarının ya aynı organa ya da farklı organlara verilmesi şeklinde olabilir. Yasama ve yürütme fonksiyonlarının aynı elde veya organda toplandığı sistemler “kuvvetler birliği” sistemleri, yasama ve yürütme fonksiyonlarının farklı organlarda toplandığı sistemler ise “kuvvetler ayrılığı” sistemleri olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan günümüz Anayasa hukukunda dört sınıf hükümet sistemlerinin uygulandığı kabul edilmektedir: 1) kuvvetler birliğine dayalı Meclis Hükümeti sistemi; 2) kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayalı Parlamenter sistem; 3) kuvvetlerin kesin ve sert ayrılığına dayalı Başkanlık sistemi; 4) parlamenter ve başkanlık sistemleri modelleri arasında yer alan ve “karma” sistem olarak bilinen Yarı-Başkanlık sistemi.

2.1.1. Meclis Hükümeti Sistemi

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste birleştiği yönetim biçimi, “konvansiyonel rejim” veya “meclis hükümeti rejimi” olarak bilinmektedir. Klasik hükümet sistemleri içerisinde meclis hükümeti sistemi az işlenmiş konular içerisinde yer almaktadır. Bakır Çağlar meclis hükümeti rejimini, rejimlerin en az bilineni ve Anayasa tarihinin “malaise”si olarak görmektedir¹⁵⁸. Meclis hükümeti rejiminin az bilinmesinin nedenlerinden biri, bu hükümet sisteminin son derece az uygulanması, diğer bir nedeni ise Meclis hükümeti sisteminin tarihi ile ilgili olarak, bu sistemin devrimci Fransa’da Jakoben diktatörlüğünün ve

¹⁵⁵Kapani, 2013:287.

¹⁵⁶ Devlet fonksiyonlarının şekli ve organik bakımdan tasnifi ile ilgili geniş bilgi için bk: Özbudun, 2018: 174-176.

¹⁵⁷Turhan, 1989:21.

¹⁵⁸Çağlar, 1989:266.

terörünün sorumlularından biri olarak bilinmesidir¹⁵⁹. Meclis hükümeti sisteminin teorik kaynağı, J. J. Rousseau'nun millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanmaktadır. Milli egemenlik kuramına göre, belli bir zamanda ve ülkede yaşayan insanların kişiliklerinden ayrı manevi kişi olan ulus, egemenliğin tek sahibi ve kaynağıdır. Manevi kişi olması itibarıyla bu ulus kendine özgü ve egemen bir iradeye sahiptir ve bu egemenliğin ortaya çıktığı alan yasama alanıdır. Yürütme alanı bağımsız iktidar olmayıp, yasamanın aracıdır¹⁶⁰.

Rousseau temsili demokrasiye karşı olmakla, egemenliğin başkasına devredilmesine ve başkası tarafından temsil edilmesine karşı çıkmaktaydı. Rousseau, egemenliğin genel bir irade olduğunu ve iradenin ise temsil edilemez olduğunu kabul ettiğinden dolayı, milletvekilleri denilen kimselerin ulusal temsilciler olmadığını ve olamayacaklarını öngörmekteydi. Ona göre bunlar, ulusun bazı işlerini yapmakla görevlendirilen görevlilerdir¹⁶¹. Meclis hükümeti sisteminde yasama organı, kabaul ettiği kararları ve çıkardığı kanunları kendisi uygulamayacağından dolayı yürütme organına ihtiyacı vardır. Yürütme organı, yasamadan ayrı bir organ olmasına rağmen, bütün yetkilerini meclisten almakta ve meclisin adına kullanmaktadır. Dolayısıyla, yürütme kuvveti bağımsız olmayıp, meclisin görevlisi olmaktadır¹⁶².

Meclis hükümeti sisteminin özelliklerinden biri de, yasama ve yürütmenin Parlamentoda toplanmasıdır. Bu hükümet rejiminde yürütmenin mecliste bulunması gerektiği iddia edilmektedir. Diğer taraftan ise bu sistemin halka dayandığı ve meclisin tam anlamıyla halkın iradesine esaslanması gerektiği kabul edilmektedir. Bundan dolayı meclis hükümeti rejiminde Parlatentonun tek meclisli olması gerektiği kabul edilmiştir¹⁶³.

Meclis hükümeti rejiminin diğer özelliği, meclisin kendi kendisini toplantıya çağırabilmesi ve özfesih hakkına sahip olmasıdır. Bütün yetkilerin Anayasa ile yasama organına tanındığı hükümet sisteminde, meclisin böyle bir hakka sahip olmasından daha doğal bir şey olamaz¹⁶⁴. Meclis hükümeti sisteminin önemli özelliklerinden biri de yürütmenin kabul ettiği kararların meclis tarafından iptal edilebilmesi ve değiştirilebilmesidir. Yürütmeyi denetim altında tutabilmek ve direktif verme kabiliyetini koruyabilmek için meclisin kuramsal olarak sürekli toplantı halinde olması gerekmektedir. Bu durum “meclisin istimrarı” olarak

¹⁵⁹Turhan, 1989:24.

¹⁶⁰a.g.e:24.

¹⁶¹Göze, 2015:199.

¹⁶²Teziç, 2012:398.

¹⁶³Turhan, 1989:27.

¹⁶⁴a.g.e.:27.

bilinmektedir¹⁶⁵. Meclis hükümeti sisteminde yürütmeyi güçlendirmemek amacıyla, bu güç heyet şeklinde bir organa verilir. Yürütme görevine sahip olan kurul üyeleri meclis tarafından seçilmektedir. Meclis hükümeti sisteminde başbakan kurumu olmamakla beraber, bakanlar (kurul üyeleri) meclise karşı yalnız kendi etkinliklerinden dolayı sorumlu bulunmaktadır. Bu rejimde ortak sorumluluk mevcut değildir¹⁶⁶.

Meclis hükümeti rejiminde yürütme organı üyeleri meclis tarafından azledilebilmektedir. Bu özelliği ile meclis hükümeti sistemi parlamenter sistemden farkını ortaya koymaktadır. Parlamenter sistemlerde meclisin hükümeti düşürebilme yetkisine karşın hükümet de, güvenoyu isteğinde bulunmakla meclise karşı baskı yapabileceği gibi, bazı koşulların gerçekleşmesi durumunda başkan veya başbakan meclisi feshedebilmektedir¹⁶⁷. Meclis hükümeti rejiminde yürütmenin, meclisi fesih yetkisi bulunmamaktadır. Yasama ile yürütme arasında görüş ayrılığı olduğu durumlarda, meclisin aldığı karara ilişkin olarak yürütme görevine devam eder¹⁶⁸.

Meclis hükümeti sisteminin diğer bir ilginç özelliği ise kuramsal olarak yürütmenin meclise bağlı olduğu takdirde, uygulamada bunun tersinin gerçekleşmesidir. Meclis hükümeti sisteminin uygulandığı ve tek örneği olan İsviçre’de bile rejim klasik anlamı ile bağdaşmamaktadır. Sosyalist rejimlerde de bütün yetkiler teorik olarak Anayasa ile parlamentoya verilmekteydi. Sovyetler Birliği’nde de kuvvetler ayrılığı değil de, kuvvetlerin birliği söz konusuydu. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Sovyetler Birliği döneminde tüm önemli yetkiler kuramsal olarak anayasa ile yasama organı olan Yüksek Sovyet’e verilmekteydi. Gerçekte ise iktidarı Komünist Partisi elinde bulundurmaktaydı. Bu açıdan Sovyetler Birliği’nde de uygulanan rejim “konvansiyonel” rejim özelliği taşımaktaydı¹⁶⁹.

2.1.2. Parlamenter Sistem

Özgürlükçü demokratik devletlerde uygulanan hükümet sistemlerinden biri de Parlamenter sistemdir. Parlamenter hükümet sistemi, XVIII. yüzyılın ortalarında, uzun süren gelişmeler sonucu, İngiltere’de ortaya çıkmış ve batı demokrasisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Parlamenter hükümet sistemi, İngiltere’de daha önceden düşünülmüş bir doktrinden kaynaklanan sistem olmayıp, gerçekte karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmeye çalışılırken, gerçekliğe ve mantığa dayanan bir rejim olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir¹⁷⁰.

¹⁶⁵Turhan, 1989:27.

¹⁶⁶Gözübüyük, 2003:37.

¹⁶⁷Teziç, 2012:398.

¹⁶⁸Gözübüyük, 2003:38.

¹⁶⁹Abdullayev, 1998:17.

¹⁷⁰Göze, 2015:432.

Parlamenteer hükümet sistemi yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. Sert kuvvetler ayrılığının uygulandığı başkanlık rejiminden farklı olarak parlamenteer rejimde, yasama ve yürütme organları hukuken birbirinden bağımsız olsalarda, bu organlar arasında işbirliği ve birbirlerini karşılıklı etkileme mevcuttur. Bu açıdan parlamenteer rejimde sert kuvvetler ayrılığı sözkonusu değildir¹⁷¹. Parlamenteer hükümet rejimini diğer hükümet sistemlerinden farklandıran iki temel unsurdan biri, “yürütmenin yasamadan doğması”, diğeri ise “yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olması”dır¹⁷².

Parlamenteer sistemin geleneksel özelliklerinden biri de yürütmenin iki başlı olmasıdır. Parlamenteer sistemde yürütme yetkisi, çok fazla iktidarı bulunmayan devlet başkanı ile hükümetin başı olan ve Bakanlar Kurulu ile birlikte yürütme yetkisini büyük ölçüde kullanan Başbakan arasında bölünmektedir. Parlamenteer sistemde pek fazla iktidarı bulunmayan Devlet Başkanı yürütme organını temsil etmekle beraber, devletin birliğini de simgelemektedir. Parlamenteer hükümet sistemlerinde Devlet Başkanı uzlaştırmacı ve uyarıcıdır¹⁷³. Parlamenteer hükümet rejiminde Devlet Başkanı karar veren organ değil de bir imza organı olarak, devlete başkanlık yapan, ancak hükümet etmeyen bir kurumdur. Bundan dolayı parlamenteer sistem devlet başkanı ile yasama arasındaki ilişkileri değil de, devlet başkanı tarafından kurulan Bakanlar Kurulu ile yasama iktidarı arasındaki ilişkileri esas alan bir sistemdir¹⁷⁴. Parlamenteer sistemde, yürütmede asıl yetkili Bakanlar Kuruludur.

Devlet Başkanının siyasi açıdan sorumsuzluğu parlamenteer sistemin temel özelliklerinden biridir. Parlamenteer hükümet rejimlerinde Devlet Başkanının siyasal sorumluluğu bulunmamaktadır¹⁷⁵. Parlamenteer sistemde devlet başkanı irsi hükümdar olabileceği gibi, seçimle göreve gelen bir cumhurbaşkanı da olabilir. Göreve hangi yolla gelmesine bakılmaksızın, devlet başkanının siyasal sorumluluğu olmadığından dolayı Parlamento tarafından görevine son verilemez. Parlamenteer sistemde devlet başkanının siyasal sorumluluğunun olmamasının sebebi, yasama organı ile hükümet arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda tarafsızlığı sağlamaktır¹⁷⁶. Parlamento tarafından devlet başkanının görevine son verilememesinin bir tek istisnası, devlet başkanının vatana ihanet veya anayasayı ihlal etmek gibi ağır bir suç nedeniyle görevden uzaklaştırılmasıdır¹⁷⁷. Böyle bir uygulamanın ise nadiren gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz. Kamu hukukundan bildiğimiz üzere yetki sorumluluk getirmektedir. Parlamenteer sistemde de devlet başkanının siyasal sorumluluğunun

¹⁷¹Teziç, 2012:401.

¹⁷²Turhan, 1989:42.

¹⁷³Teziç, 2012:406.

¹⁷⁴Göze, 2015:452.

¹⁷⁵Gözler, 2001:79.

¹⁷⁶Teziç, 2012:406.

¹⁷⁷Gözler, 2001:93.

olmaması onun yetkisizliğinden ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı devlet başkanı yetkilerini tek başına kullanamayacağı için bu yetkileri başbakan veya (ve) ilgili bakanın karşı-imzası (countersignature) ile kullanacaktır. Devlet başkanının yazılı bir işleminde, devlet başkanının imzasının altında başbakan veya ilgili bakanın veya her ikisinin bu işlemde kaynaklanan sorumluluğun üstlenilmesi amacıyla attığı imzaya karşı imza denilmektedir¹⁷⁸.

Parlamentar sistemde hükümetin başı olan başbakanın parlamento üyesi olması gerekmektedir. Bakanların ise parlamento üyesi olması şart değildir¹⁷⁹. Birlik halinde kurulmuş olan kabineyi temsil eden Başbakan, devlet başkanı tarafından parlamento üyeleri arasından atanmaktadır. Devlet Başkanı, başbakanı atamada hukuken serbesttir. Fakat güven oyu ve siyasi sorumluluk meselesi devlet başkanını, daima parlamentodan güven oyu alabilecek birini başbakan olarak atamaya zorlamaktadır¹⁸⁰.

Yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı olan Parlamentar sistemin en önemli özelliklerinden biri de yürütme organının yasama organına karşı siyasal sorumluluğunun bulunmasıdır. Yasama organının hükümete güvensizlik oyu vermesiyle hükümetin görevine son verebilmesi özelliği parlamenter sistemi başkanlık sisteminden ayıran önemli bir özelliktir. Başkanlık hükümet sisteminde yasama organı güvensizlik oyu ile hükümeti düşüremeyeceği gibi, yürütme organının da yasama organını fesih yetkisi bulunmamaktadır¹⁸¹. Yasama organının impeachment yolu ile Devlet başkanının görevine son verebilirliği istisnai bir durum olmakla beraber, cezai sorumluluk olup siyasi sorumlulukla ilişkisi yoktur¹⁸². Parlamentar sistemde, parlamentodaki çoğunluğun içerisinden çıkan ve parlamentonun güvenine dayanarak görevini sürdüren hükümetin, parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu vardır. Siyasal sorumluluk, bakanların parlamentonun güvenini yitirmesi durumunda görevlerinden çekilmeleridir¹⁸³. Parlamentar rejimin temel organı olan kabine, parlamentonun güvenini yitirdiği takdirde görevinden çekilmesi gerekmektedir. Hükümetin, Parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu iki tür sorumluluktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, bakanların hükümetin genel siyasetinden dolayı kolektif sorumluluğu, ikincisi ise bakanların kendi bakanlıklarındaki işlerden dolayı bireysel sorumlulukları¹⁸⁴dır. Hükümetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğuna karşılık, hükümete de meclisi fesih yetkisi tanınmalıdır. Çünkü böyle bir yetki, yasama ile yürütme arasındaki mücadelede eşitliği

¹⁷⁸Gözler, 2001:235.

¹⁷⁹Turhan, 1989:51-54.

¹⁸⁰Teziç, 2012:408.

¹⁸¹Özbudun, 2018:314.

¹⁸²Turhan, 1989:44.

¹⁸³Teziç, 2012:407.

¹⁸⁴Turhan, 1989:48.

sağlayacaktır¹⁸⁵. Parlamenter sistemde parlamentonun hükümete güvensizlik oyu silahına karşılık olarak hükümetin parlamentoyu fesih yetkisi, yasama-yürütme dengesini sağlamak için olanak tanımaktadır. Böyle olmadığı takdirde parlamenter sistem nitelik değiştirerek Meclis hükümeti sistemine dönüşebilir¹⁸⁶.

Parlamenter sistem 19.yüzyıl boyunca çoğu ülkelerde arzu olunan sistem haline gelmekteydi. Hatta zamanla demokrasinin parlamentarizmle gerçekleşir olduğu zannedilmekteydi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra parlamentarizm büyük buhranlara uğradı. Siyasi partilerin ortaya çıkışı ile artık parlamenter rejimdeki siyasi mücadele partiler arası mücadeleye dönüşmüştür¹⁸⁷.

2.1.3. Başkanlık Sistemi

Parlamenter sistemden farklı olarak Başkanlık sistemi kendiliğinden doğmuş ve gelişmiş bir sistem değildir. Başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığı kavramını kurumlaştırmakla “insan aklının yarattığı teorik bir temele dayalı olarak” ABD Anayasası ile yaratılmıştır¹⁸⁸. Başkanlık hükümet sistemi sert kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Başkanlık rejimi deyimi ilk defa gazeteciler tarafından kullanılmıştır ve günümüzde bu rejim Amerikan sistemini tanımlamak için kullanılmaktadır¹⁸⁹. Uluşahin başkanlık sistemini tanımlarken 3 temel unsur öngörmüştür. Bunlardan birincisi, başkanın doğrudan veya benzeri bir biçimde halk tarafından seçilmesi, ikincisi belirli bir dönem için seçilen yürütmenin yasamanın güvenine dayanmaması, üçüncüsü ise yürütmenin tek kişiden oluşmasıdır¹⁹⁰.

Yukarıda belirttiğimiz üzere başkanlık sistemi, sert kuvvetler ayrılığına ve kuvvetlerin bağımsızlığına dayanmaktadır. Başkanlık hükümet sisteminde yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden kesin olarak ayrılması, bu organların oluşmasında ve karşılıklı ilişkilerinde kendini göstermektedir. Yani, yasama ve yürütme organlarının seçim mekanizması her biri için ayrı ayrı belirlenmektedir. Yasama organı genel oyla halk tarafından seçildiği gibi, yürütme organının başı olan Başkan da genel oyla halk tarafından seçilerek göreve gelmektedir¹⁹¹. Başkanlık sisteminde yürütmenin başı olan devlet başkanı meşruluğunun kaynağını doğrudan halktan almaktadır. Bu özellik başkanlık sistemin zorunlu özelliği olmasına rağmen belirleyici şart olarak kabul edilmeyebilir. Çünkü halk tarafından

¹⁸⁵a.g.e:47.

¹⁸⁶Özbudun, 2018:314.

¹⁸⁷Turhan, 1989:56.

¹⁸⁸Teziç, 2012:425.

¹⁸⁹Turhan, 1989:32.

¹⁹⁰Uluşahin,1999:30.

¹⁹¹Gözübüyük, 2003:82.

seçilen devlet başkanına anayasa ile önemli yetkiler tanınmamışsa, devlet başkanı gerçekte yürütmenin başı değildir¹⁹².

Başkanlık sisteminin diğerk temel özelliğiy yürütmenin yasamanın güvenine dayanmamasıdır. Başkanlık sisteminde devlet başkanının görevini sürdürebilmesi için yasama organının güvenine ihtiyaç duymamaktadır. Başkanlık sisteminde devlet başkanı anayasa ile belirlenen belli bir dönem için seçilmektedir. Devlet Başkanının siyasi sorumluluğuy olmadığından dolayı görevini devam ettirmesi yasama organının desteğine bağılı değildir. Devlet Başkanı halk tarafından seçildiğiy için, icraatından dolayı seçmene karşı sorumlu bulunmaktadır. Başkanlık sisteminde yasama organı devlet başkanının cezai sorumluluğuna giderek istisnai bir yol olan impeachment yolu ile başkanı görevinden uzaklaştırabilmesi mümkündür¹⁹³. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organlarının karşılıklı bağımsızlığı gereğiy yürütmenin yasama organının güvenine dayanmamasına karşılık devlet başkanının da yasama organını fesih yetkisi bulunmamaktadır. Devlet başkanına yasama organını feshetme yetkisinin tanınması bu sistemi başkanlık sistemi olmaktan çıkaracaktır. Çünkü, bu yetki başkanlık sisteminin dayalı olduğı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Ancak öte yandan Uluşahin'in de katıldığı fikir üzere, devlet başkanına fesih yetkisinin tanınması başkanlık sistemini başka bir sisteme dönüştürmez, böyle bir yetkinin tanınması sisteme sadece bir "anormallik" katar. Bu durumda devlet başkanının fesih yetkisi ile donatılmasını abartmamak gerektiğiy tavsiye edilmektedir¹⁹⁴.

İngiltere'de kral, parlamentoyu fesih yetkisini sık sık kullandığından dolayı istediğiy zaman toplumun sesini bu yetkisi ile susturabilmişti. Bundan dolayı başkanlık sistemi böyle bir durumun önlenmesi için yürütmenin yasama organını feshedebilmesini kabul etmemiştir. Halkın oyuyla görev başına gelen yasama organı, anayasa ile belirlenmiş sabit görev süresi bittiğinde sadece halk tarafından değıştirilebilir¹⁹⁵.

Başkanlık sistemini parlamenter sistemden ayıran en önemli özelliklerinden biri yürütmenin tek kişiden oluşmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere parlamenter rejimde yürütme organı- başbakan ve kabinesinden ibaret kolektif organ şeklindedir. Başkanlık sisteminde ise devlet başkanı, yürütme görevini tek başına elinde bulundurmakla, hem devletin hem de hükümetin başı olma görevini yürütmektedir. Yani, başkanlık sisteminde monist yürütme söz konusudur ve onu, devlet başkanı yönetmektedir. Başkanlık hükümet

¹⁹²Uluşahin,1999:33.

¹⁹³Gözler, 2001:24.

¹⁹⁴Uluşahin,1999:39.

¹⁹⁵Göze, 2015:476.

sisteminde yürütmenin tek başlı olması bu sistemin ana özelliklerinden biri olarak, rejime orijinallik veren bir özelliktir¹⁹⁶.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı olan Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları birbirinden bağımsız ve serbest karar alan organlardır. Bu sistemin tipik örneği olan ABD Anayasası yasama, yürütme ve yargı organlarını her ne kadar birbirinden bağımsız ve serbest olarak belirlemişse de, bu organlar arasında uyum sağlamak ve onlara verilen yetkilerin aşırı kullanılmamasını sağlamak için “frenler ve dengeler” (Cheks and Balances) mekanizmasını da getirmiştir¹⁹⁷. Bu mekanizma, yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin işlevlerine kısmen katılmalarını veya birbirlerini bir ölçüde durdurmalarını sağlayacaktır. Görüldüğü üzere, “frenler ve dengeler” mekanizmasını getirerek ABD Anayasası’nın kurduğu başkanlık sistemi, kuvvetlerin ayrılığından daha ziyade iktidarı paylaşan birbirinden ayrı organlar ortaya koymuştur¹⁹⁸.

2.1.4. Yarı-Başkanlık Sistemi

Yarı-Başkanlık sistemi, klasik hükümet sistemleri sınıflandırılmasına sonradan dahil olmuş bir hükümet sistemi olarak bilinmektedir. Yarı-başkanlık sisteminde genel oyla seçilen devlet başkanı ve parlamento karşısında sorumluluk taşıyan hükümet bulunmaktadır. Yarı-başkanlık hükümet sisteminin temelini aşağıdaki 3 temel unsur oluşturmaktadır:

- 1) Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya genel oyla seçilmesi;
- 2) Cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanınması;
- 3) Parlamantonun güvenine dayanan ve bu güveni taşıdığı sürece görevde kalabilen, yürütme yetkisine sahip Başbakan ve Bakanlar Kurulu’nun mevcutluğu¹⁹⁹.

ABD’de tercih edilen başkanlık sistemi ve Avrupa’da geçerli olan parlamenter sistem, zamanla ortaya çıktıkları saf biçimleriyle kalmamış, karma veya melez modellere kaynak olmuştur²⁰⁰. Ortaya çıkan bu karma modeller içerisinde en iyi bilineni, V. Fransız Cumhuriyeti Anayasasının kurduğu yarı-başkanlık hükümet sistemidir. Yarı-başkanlık hükümet sistemi, başkanlık ve parlamenter sistemin bir takım özelliklerini içermekte, fakat aynı zamanda bu sistemlerden önemli ölçüde ayrılmaktadır²⁰¹.

¹⁹⁶Çam, 2000: 89.

¹⁹⁷Turhan, 1989:34.

¹⁹⁸a.g.e.:36.

¹⁹⁹Turhan, 1989:78.

²⁰⁰Gönenç, 1998:205.

²⁰¹Erdoğan, 2009:21.

Yarı-başkanlık hükümet sisteminin en iyi bilinen örneği Fransa Cumhuriyeti olmasından dolayı, bu sistemi Fransa örneği üzerinden kısaca inceleyeceğiz. IV. Fransız Cumhuriyeti döneminde Fransa’da yürütme organı, devletin bütünlüğü ciddi tehlike ile karşılaştığında gücünü kaybetmiş, devleti yönetemez hale gelmişti. Bundan dolayı Fransa’da, yasama yetkisinin bir kısmını yürütmeye verme yönünde çalışmalara başlanmıştır²⁰². Yeni rejimin temel özelliği yasama organına karşı bağımsız bir yürütmenin kurulmasıydı. Parlamenter yasamayı korumakla beraber, yürütmenin güçlenmesi gerekmekteydi. Demokrasi ilkelerine aykırı olmaması gereği de yürütmenin bir kanadı olan Cumhurbaşkanı’nın genel oyla seçilmesini öngörmekteydi. Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi, yürütme organına yasama organı karşısında önemli bir güç vererek etkili kılacak ve onu meşruluğa kavuşturacaktı²⁰³.

Yarı-başkanlık hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı’nın yetkilerine gelince, yukarıda belirttiğimiz üzere bu sistemin 3 temel unsurundan biri de Cumhurbaşkanı’nın geniş yetkilerle donatılmasıdır. 1958 Fransız Cumhuriyeti Anayasasına göre, Cumhurbaşkanı devlet kurumlarının en üstünde yer almaktadır. Yarı-başkanlık sisteminde artık Cumhurbaşkanı sadece törensel devlet başkanı olmayıp, gerçek anlamda geniş yetkilerle donatılmış bir kurumdur. Bu sistemde Cumhurbaşkanı seçimini parlamentoya borçlu olmamakta ve doğrudan doğruya halk tarafından seçilmektedir²⁰⁴. Cumhurbaşkanı’nı geniş yetkilerle donatan 1958 Anayasası, Cumhurbaşkanı’nın bazı işlemlerini karşı-imza kuralının dışında tutarak, Cumhurbaşkanı’nın Başbakan ve ilgili bakanın imzası olmaksızın tek başına yapabileceği hukuki işlemlerini belirlemiştir²⁰⁵. Bu işlemler istisnai nitelik taşımasına ve Anayasa ile sınırlı tutulmasına rağmen, çok önemli konulara ilişkin olduğundan dolayı Cumhurbaşkanı’nın tek başına çok önemli kararlar alabileceğini göstermektedir. Özellikle, Anayasanın 16. maddesi, Cumhurbaşkanı’na olağanüstü dönemde çok geniş olağanüstü hal yetkileri tanımıştır. Bu yetkiler ile Cumhurbaşkanı’nın, gerektiğinde hükümetin ve meclisin yerini alabileceğini göstermektedir²⁰⁶.

1958 Anayasasının Cumhurbaşkanı’na tanıdığı önemli yetkilerden biri de Cumhurbaşkanının, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kanun hükmünde kararnameleri imzalaması konusunda serbest olmasıdır. Bu yetkiden görüldüğü üzere Cumhurbaşkanı,

²⁰²Göze, 2015:576.

²⁰³Çam, 2000:204.

²⁰⁴Göze, 2015:572.

²⁰⁵Özbudun, 2018:315.

²⁰⁶Göze, 2015:573.

yalnız biçimsel imza yetkisine değil, Bakanlar Kurulu tarafından yapılan işlemler üzerinde ortak karar verme yetkisine sahiptir²⁰⁷.

Yarı-başkanlık hükümet sistemini benimseyen 1958 Fransız Anayasası ile Cumhurbaşkanına, Bakanlar Kurulu toplantılarına katılmak ve başkanlık yapmak yetkisi verilmiştir. Parlamenter sistemden farklı olarak, yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanının burada rolü sadece törensel olmayıp, Bakanlar Kurulu toplantılarına katılarak başkanlık yapmakla kararlar alınmasına da katıldığı kabul edilmektedir²⁰⁸.

1958 Anayasasının getirdiği yarı-başkanlık hükümet sisteminin üçüncü temel unsuru, dualist yürütmenin başlarından biri olan Başbakan ve Bakanlar Kurulunun, Parlamento karşısında siyasal sorumluluğunun olmasıdır. Başbakan ve Bakanlar Kurulu Parlamentonun güvenoyuna ihtiyaç duymaktadır.

2.1.5. Hükümet Sistemlerine Farklı Yaklaşımlar

Yukarıda incelediğimiz hükümet sistemleri klasik (geleneksel) hükümet sistemleri sınıflandırmasını oluşturmaktadır. Günümüzde uygulanan siyasal sistemler karşılaştırmalı olarak ele alındığında, parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sisteminin bazı unsurlarını içeren fakat tam olarak bu sistemleri tanımlayamayan bir takım siyasal sistemlerin varlığından söz edilmektedir²⁰⁹. Bu hükümet sistemlerinden önemli sapmaları ayrı bir tip özelliği olarak gören Amerikalı siyaset bilimci Matthew S. Shugart ve John. M. Carey, yasama ve yürütme ilişkileri açısından böyle bir beşli sınıflandırma öngörmüşler:

- 1) *Saf Başkanlık Sistemi (pure presidential system);*
- 2) *Saf Parlamenter Sistem (pure parliamentary system);*
- 3) *Başbakan- Başkanlık Sistemi (premier-presidential system);*
- 4) *Başkan- Parlamenter Sistem (president-parliamentary system);*
- 5) *Başkanlı-Parlamenter Sistem (parliamentary with “president” system)²¹⁰.*

Söz konusu yazarlara göre, saf başkanlık sisteminde yürütme fonksiyonu halk tarafından belirli bir süre için seçilen bir başkan ve başkan tarafından atanan, başkana karşı sorumluluk taşıyan bir bakanlar kurulu tarafından yerine getirilmektedir. Bu siyasal sistemde yasama ve yürütme organlarının görev sürelerini doldurmadan birbirlerini düşürebilmesi mümkün değildir. Saf parlamenter sistemde ise yürütme organı bir tarafta Bakanlar Kurulu,

²⁰⁷Özbudun, 2018:331.

²⁰⁸Özbudun, 2018:332.

²⁰⁹ Gönenç, 1998:205.

²¹⁰ Söz konusu hükümet sistemleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Shugart ve Carey, 1992.

diğer tarafta ise Cumhurbaşkanı olmakla iki kanatlıdır. Cumhurbaşkanı parlamento tarafından seçilmekte ve kural olarak sadece sembolik yetkilere sahip olmaktadır. Bakanlar Kurulu ise parlamentoda hakim çoğunluğa karşı sorumlu olmakla beraber, bu çoğunluğun güvenine sahip olduğu sürece görevini sürdürebilmektedir²¹¹. Shugart ve Carey’in öngördüğü Başbakan-Başkanlık sisteminde yarı-başkanlık hükümet sisteminde olduğu gibi, halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ve parlamentoya karşı sorumlu tutulan bir başbakan ve bakanlar kurulu bulunmaktadır. Bu sistemde Cumhurbaşkanı başkanlık sistemindeki bir devlet başkanının sahip olduğu kadar geniş yetkilere sahip olmasa da, parlamentoyu fesih, yasa gücünde kararname çıkarma gibi önemli yetkilere sahiptir. Başkan-Parlamentar sisteminde Devlet Başkanı halk tarafından seçilir. Oldukça geniş yetkilere sahip olan Devlet Başkanı, kendisine karşı sorumlu olan Başbakan ve Bakanlar Kurulu’nu atar. Bu sistemin ayırıcı özelliği Devlet Başkanı yanında aynı zamanda parlamentoya karşı sorumlu olan bir hükümetin bulunmasıdır. Gönenç’e göre bu sistem, Devlet Başkanı’nın güçlü konumu göze alındığında “süper başkanlık sistemi”²¹² olarak tanımlanabilir²¹³. Parlamenter sistemin esas unsurlarını sabit tutarak, bu sisteme halk tarafından seçilen bir Devlet Başkanı eklediğimizde karşımıza Başkanlı Parlamenter sistem çıkmaktadır. Bu sistemde Devlet Başkanı’nın azil ve fesih yetkileri bulunmamaktadır; atama, yasama ve olağanüstü hal yetkileri ise oldukça kısıtlıdır. Gönenç’e göre bu sistem, “Halk tarafından seçilen sembolik yetkili bir Devlet Başkanı + Parlamento’ya karşı sorumlu bir hükümet” olarak özetlenebilir²¹⁴.

2.2. Azerbaycan Anayasasına Göre Yürütmenin Yapısı ve Bakanlar Kurulu

Yürütme organının günümüz anayasal sistem içerisindeki yapısı bakımından 3 temel tipe: Tek yapılı (monist) yürütme, ortaklaşa (kollejyal) yürütme ve iki başlı (düalist) yürütmeye ayrıldığını görmekteyiz. Yürütme yetkisinin tümünün tek bir organa ait olduğu yürütme tipine monist yürütme denilmektedir. Şüphesiz, yürütme yetkisinin tek bir kişiye ait olması, kişinin bu yetkiyi tek başına kullanması demek değildir. Monist yürütme rejiminin uygulandığı tipik sistem Amerikan başkanlık sistemidir. Kollejyal yürütme, yürütme yetkisinin kollektif bir organ niteliğinde bir çok kişiden oluşan bir kurul tarafından

²¹¹ a.g.m: 206.

²¹² Süper Başkanlık sistemi ilk defa Amerikalı siyaset bilimci Steven M. Fish tarafından ortaya atılmıştır. Fish, Başkanlık, Yarı- Başkanlık ve Parlamenter sistemler gibi Süper Başkanlık sisteminin de, demokrasinin bir şekli olduğunu söylemektedir. Fish’e göre Süper Başkanlık sistemini, olağanüstü yetkilerle donatılmış Devlet Başkanı ve zayıf yasamanın varolduğu bir anayasal sistem olarak tanımlayabiliriz. Bu sistemle ilgili detaylı bilgi için bk: Fish, 1997:326-330.

²¹³ Gönenç, 2007: 42.

²¹⁴ Gönenç’e göre, hükümet sistemleri analiz edilirken öncelikle devlet başkanının halk tarafından seçilip seçilmediği tespit edilmelidir. Ardından devlet başkanının anayasal yetkileri üzerinde durulmalıdır. Son olarak değerlendirilmesi gereken konu ise, devlet başkanı yanında ayrı bir hükümetin bulunup bulunmadığı ve eğer var ise bu hükümetin parlamento’ya karşı sorumlu olup olmadığıdır. Bk: Gönenç, 2007: 40-41.

kullanıldığı yürütmedir. İki başlı yürütme ise yürütme yetkisinin bir kişi (devlet başkanı) ve bir kurul (Bakanlar Kurulu) arasında bölünmesidir. Bu yürütme tipi yukarıda bahsettiğimiz üzere parlamenter sistemlerin temel özelliklerinden biridir²¹⁵. Parlamenter sistemden farklı olarak başkanlık hükümet sisteminde yürütme tek başlı yapıya sahiptir. Burada devlet başkanı, yürütme yetkisini doğrudan doğruya veya yardımcılarının aracılığı ile dolaylı olarak kullanmaktadır. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası da tek başlı yürütme yapısına ilişkin bir düzenleme getirmiştir. Anayasa, 7. ve 99. maddelerinde yürütme yetkisinin Devlet Başkanına ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Anayasanın 8. maddesinin 1. fıkrası, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın Azerbaycan Devleti'nin başı olduğunu, iç ve dış ilişkilerde Azerbaycan Devleti'ni temsil ettiğini belirtmiştir. Anayasanın, Devlet Başkanı'nı yürütmenin başı olarak belirleyen hükümleri ile ABD başkanlık sistemine benzer tek başlı bir yürütme öngördüğünü görmekteyiz. Ancak Azerbaycan Anayasasının öngördüğü yürütme, kendine özgü bazı farklı özellikler içermektedir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, yürütmenin devlet başkanı kanadı yanında ayrıca Bakanlar Kurulu'ndan²¹⁶ (hükümet) da bahsetmektedir. Anayasanın bu düzenlemesi, Azerbaycan'daki yürütmenin parlamenter sistemlerde öngörülen iki başlı yapıya sahip olduğunu yani, hem genel oyla seçilen devlet başkanı, hem de yasama organı tarafından seçilen ve yasama organının güven oyuna dayanan Bakanlar Kurulu'nun bulunduğu bir sistem anlamına geldiğini göstermez. Anayasanın böyle bir düzenleme getirmesi, Azerbaycan Anayasası hazırlanırken Amerikan sistemi ile beraber Fransız sisteminden de yararlanılması, ayrıca Azerbaycan'ın 70 yıllık uzun bir dönem boyunca üyeliğinde bulunduğu sosyalist düzenden kaynaklanan tarihi gerçekliğin de etkisinin olduğu kabul edilebilir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Sovyetler Birliği döneminde Bakanlar Konseyi, Azerbaycan SSC Anayasal düzenlemesi ile devletin en yüksek yürütme ve yönetim organı olarak önemli bir statüye sahipti. Bundan dolayı bağımsız Azerbaycan Anayasası hazırlanırken uzun yıllar yönetimde var olmuş bu yöntem, göz ardı edilememiştir. Böylece, 1995 Azerbaycan Anayasası, sistemin işleyişini de göz önünde bulundurarak Bakanlar Kurulu'nu yürütmenin ikinci kanadı olarak değil de, yürütme görevini yerine

²¹⁵a.g.e.:279.

²¹⁶ 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası "hükümet" kavramını kullanmamıştır. Onun yerine "Nazirlər Kabineti" kavramı kullanıldığından dolayı biz de "Bakanlar Kurulu" deyimini kullanacağız. Burada kullanacağımız "Kurul" kavramı parlamenter rejimlerde mevcut olan "Kurul" kavramı ile aynı olmayıp, yürütmenin ikinci başı değil de, Başkana yardımcı olan bir kurum niteliğindedir. Bu nedenle "Kurul" kavramı yerine Kabine kavramının da kullanılması yanlış olmayacaktır. Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Başkanına yardımcı organ niteliğinde belirlenmiş olan Bakanlar Kurulunun kolektif sorumluluğu bulunmamaktadır. Uygulamada Bakanlar Kurulunun pek önemli bir rolü yoktur. Devlet Başkanı, bakanları kurul olarak toplayacağına, genellikle, gerekli gördüğü bakanlarla bir araya geliyor. Devlet Başkanının Bakanları toplayarak, ortaklaşa karar alması mümkündür. Ancak bu tür toplantılar danışma niteliğindedir. Alınacak kararlarda son söz sahibi Devlet Başkanıdır. Yani gerçekte Bakanlar, Devlet Başkanının yardımcıları durumundadırlar.

getirmekte Devlet Başkanı'na yardımcı bir organ niteliğinde belirlemiştir²¹⁷. Dolayısıyla Anayasanın öngördüğü Bakanlar Kurulu, parlamenter sistemlerde bulunan yürütmenin siyasal kanadını oluşturan kurum olmayıp, başkanlık hükümeti sistemindekine benzer olarak Devlet Başkanı'nın otoritesine bağımlı bir kurum olarak belirlenmiştir²¹⁸.

Anayasanın, Bakanlar Kurulu'nun statüsünü düzenleyen 114. maddesine göre:

I. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, yürütme yetkisini yerine getirebilmek için Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nu oluşturur.

II. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının en üst yürütme organıdır.

III. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanına tabidir ve ona karşı sorumludur.

IV. Bakanlar Kurulu'nun çalışma yöntemini, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı belirler.

Maddelerden görüldüğü üzere, Bakanlar Kurulu'nun anayasal statüsü Devlet Başkanı'na yürütme yetkisini yerine getirmesinde yardımcı bir organ olarak belirlenmiştir. İlgili maddelerden anlaşıldığı üzere, Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanı tarafından kurulduğundan dolayı doğrudan ona karşı sorumlu bulunmakta ve Devlet Başkanının güvenini taşıdığı sürece görevde kalmaktadırlar. Nitekim, Bakanları atama ve azletme yetkisini Devlet Başkanı tek başına kullanmaktadır. 1995 Azerbaycan Anayasası, Bakanlar Kurulu'nun oluşturulmasında önceki Azerbaycan SSC Anayasalarından farklı bir düzenleme getirmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere 1978 Azerbaycan SSC Anayasasının, Bakanlar Konseyinin statüsüne ilişkin düzenlemesine göre, Bakanlar Konseyi yasama organı olan Yüksek Sovyet tarafından kurulmaktaydı. 1995 Azerbaycan Anayasası ise Başkanlık sistemini benimsediğinden dolayı, Bakanlar Kurulu'nun yürütmenin başı olan Devlet Başkanı tarafından kurulmasını öngörmüştür.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütme organı anayasal olarak üst yürütme, merkezi yürütme ve yerel yürütme organları şeklinde belirlenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, üst yürütme organı Bakanlar Kurulu olarak belirlenmiştir. Bakanlıklar, Devlet Komiteleri, Bakanlar Kurulu'na bağlı komiteler ve Baş İdareler Merkezi, yürütme organlarını oluşturmaktadır²¹⁹. Anayasanın 115. maddesine göre Bakanlar Kurulu; Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Bakanlar ve diğer merkezi yürütme organları başkanlarından oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun oluşturulması, Başbakan ve bakanların atanması ile başlar. 1995

²¹⁷Abdullayev, 2001:120-121.

²¹⁸Alkan, 2010:98.

²¹⁹Cəfərov, 2010:558.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Başbakan ve bakanların atanmasına ilişkin düzenlemesini başkanlık hükümet sisteminin özelliklerine uygun olarak düzenlemiştir. Başbakan, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun en önde gelen kişisi olmakla beraber, Devlet Başkanı'ndan sonra yürütme alanında en önemli statüye sahip yöneticidir. Anayasanın 118. maddesine göre Başbakan, Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in onayı ile göreve atanmaktadır. Milli Meclis, Devlet Başkanı tarafından gösterilen adaylara 3 kez onay vermezse, Devlet Başkanı Milli Meclis'in onayı olmadan Başbakanı göreve atayabilir. Bu düzelemeyi, Devlet Başkanının atama yetkilerini incelerken daha geniş şekilde tartışacağız. Bakanları ise Devlet Başkanı tek başına göreve atar. Başbakan ve Bakanlar Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in onayı olmadan görevden alınmaktadır. 1995 Anayasasının getirdiği düzenlemeye göre, Bakanlar Kurulu üyeleri Milli Meclis üyesi olamaz. Anayasanın 122. maddesine göre, Bakanlar Kurulu üyeleri başka hiç bir seçimli ve ya atamalı görev alamaz. Anayasanın getirdiği bu düzenleme yürütmenin monist yapıda olduğunu göstermektedir. Anayasanın 117. maddesine göre, Bakanlar Kurulu toplantılarına Başbakan başkanlık yapmaktadır. Ancak, Devlet Başkanı'nın yetkilerini düzenleyen 109. maddeye göre, gerekirse Bakanlar Kurulu toplantılarına Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı da başkanlık edebilir. Başbakanlığa ve Bakanlar Kurulu üyeliğine atanmak için adaylarda aranan nitelikler, 2016 tarihli referandumla değişikliğe uğramıştır. 2016 Anayasa değişikliğinden önceki düzenlemeye göre, Başbakanlığa atanmak için adaylarda seçme ve seçilme hakkına sahip olmak, 30 yaşını doldurmuş olmak, yüksek öğrenim görmüş olmak, başka devletlere karşı yükümlülüğü bulunmayan ve Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip olmak nitelikleri aranmaktaydı. Başbakan yardımcılığına, bakanlığa ve diğer merkezi yürütme organları başkanlığına atanabilmek için ise Başbakanlığa adaylarda aranan nitelikler ve 25 yaşını doldurmuş olmak aranmaktaydı. 2016 Anayasa değişikliği ile Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyeliğine adaylarda aranan niteliklere ilişkin Anayasanın 121. maddesi yeniden düzenlenerek bu makamlar için aranan nitelikler arasından yaş şartı kaldırılmıştır²²⁰.

1995 Azerbaycan Anayasasına göre Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanı ile birlikte göreve başlamakta ve Devlet Başkanı'na bağlı olarak görevi sona ermektedir. Anayasanın 116. maddesine göre, yeni seçilen Devlet Başkanı, görevini aldığı ve yetkilerini kullanmaya başladığı gün Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanına istifasını sunar. Ayrıca, Anayasanın Devlet Başkanı'nın yetkilerini düzenleyen 109. maddesinin 6. bendine göre, Devlet Başkanı Bakanlar Kurulu'nun istifası hakkındaki kararı kabul edebilir. İlgili maddelerden görüldüğü üzere, Bakanlar Kurulu'nun istifasına ilişkin Anayasanın öngördüğü mekanizmaya göre Bakanlar

²²⁰“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 12.10.2016.

Kurulu'nun görev süresi Devlet Başkanı'nın görev süresi ile sınırlı tutulmuştur. 1995 Azerbaycan Anayasası'nın Yeni Devlet Başkanı - Yeni Bakanlar Kurulu formülüne göre Bakanlar Kurulu'nun görev süresi, dolayısıyla 7 yıl olarak belirlemiştir.

Anayasanın 123. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı görev süresi boyunca dokunulmazlık hakkına sahiptir. İlgili maddeye göre Başbakan, suçüstü yakalanması hali dışında tutuklanamaz, suçlanamaz, hakkında cezai işlem yapılamaz, mahkemece idari ceza uygulanamaz, üzeri aranamaz, muayene edilemez. Başbakan, yalnız suçüstü yakalandığı durumda tutuklanabilir. Bu durumda, Başbakanı tutuklayan organ derhal Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı'na haber vermelidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı'nın dokunulmazlığına, Başsavcının önerisi üzerine sadece Devlet Başkanı tarafından son verilebilir²²¹. Anayasa, diğer Bakanlar Kurulu üyelerine dokunulmazlık hakkı tanımamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bakanlar Kurulu'nun anayasal statüsü üst yürütme organı olarak, Devlet Başkanı'nın yürütme yetkilerini yerine getirmesinde ona yardımcı organ olarak belirlenmiştir. Anayasanın 114. maddesinin 4. bendine göre, Bakanlar Kurulu'nun çalışma programı Devlet Başkanı tarafından belirlenmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun yetkileri Anayasanın 119. maddesinde düzenlenmiştir. İlgili maddeye göre Bakanlar Kurulu:

- 1) *Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin tasarısını hazırlayıp Devlet Başkanına sunmak;*
- 2) *Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin icra edilmesini temin etmek;*
- 3) *Maliye, kredi ve para politikasının uygulanmasını sağlamak;*
- 4) *Devlet ekonomi programlarının uygulanmasını sağlamak;*
- 5) *Devlet sosyal güvenlik programlarının uygulanmasını sağlamak;*
- 6) *Bakanlıklara ve diğer merkezi yürütme organlarına rehberlik etmek, onların düzenlemelerini iptal etmek;*
- 7) *Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının onun yetkilerine dahil ettiği diğer görevleri yerine getirmek, yetkilerine sahiptir.*

Bakanlar Kurulu, Anayasa ile kendisine tanınmış yetkileri kullanabilmek için düzenleme yetkisine sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, genel kurallar belirlerken “Kararlar” , diğer konulara ilişkin meseleler üzere ise “serencamlar” verir. Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kararlar ve serencamlar, başka usul öngörülmemişse yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler²²². Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kararlar, Anayasa ile belirlenmiş normatif düzenlemeler içerisinde yer almaktadır. Bakanlar Kurulu

²²¹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.123/2,3,4.

²²²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.120/1,2.

kararları Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına, kanunlara və Devlet Başkanı tarafından verilen fərmanlara aykırı ola bilər²²³. Anayasanın 109. maddəsinin 8. bəndinə görə Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu tərəfindən qəbul edilən qərar və sərəncamları iptal etmə yetkisinə sahibdir.

2.3. Azərbaycan Anayasasında Yasama və Yürütmə İlişkisi

12 Kasım 1995 tarixli referendumla qəbul edilmiş Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası Kuvvetlər ayrılığı ilkesini bənimsemiştir. 1995 Anayasası'nın kuvvetlər ayrılığı ilkesini tənzimləyən 7. maddəsinə görə, Azərbaycan Cumhuriyeti'ndə dövlət iktidarı, kuvvetlər ayrılığı ilkesi əsasında gerçəkləşdirilməkdədir. 1995 Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası sadəcə erkler ayrılığı ilkesini bəyan etməyərək, eyni zamanda hər bir erkin alanını və yetkilərini də bəirləmişdir. Anayasanın 7. maddəsinə görə:

- 1) *Yasama Erki, Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tərəfindən kullanılır;*
- 2) *Yürütmə Erki, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına aittir;*
- 3) *Yargı Erki, Azərbaycan Cumhuriyeti bağımsız mahkemeleri tərəfindən kullanılır.*

İlgili maddəyə görə yasama, yürütmə və yargı erkəri, Anayasa maddələri gərəginə qarşılıqlı işbirliyi içərisində faaliyyət göstərirlər və kendi yetkiləri içərisində bağımsızdırlar.

Çalışmamızın konusu gərəgi, yürütmenin başı olan Devlet Başkanı'na ilişkin bütün tənzimləmələri bir sonrakı bölümde geniş şəkildə inceleyeceyiz. Yürütmə yetkisini kullanmasında Devlet Başkanı'na yardımcı organ nitəliyində üst yürütmə organı olan Bakanlar Kurulu'nu da yukarıda kısa şəkildə inceledik. Çalışma konumuzun dışında kaldığından dolayı Milli Meclis'e ilişkin tənzimləmələrə değinməsəkte, Azərbaycan'da bənimsenen hükümet sistemini tartışabilmemiz amacıyla yasama və yürütmə organları arasındaki ilişkiyi Anayasa maddələri üzərindən inceleyeceyiz.

Azərbaycan Anayasası'nın öngördüyü kuvvetlər ayrılığı ilkesi gərəgi, Milli Meclis'in hükümeti güvənəyü ilə düşürmə yetkisi bulunmamaktadır. Buna karşılık olaraq 2016 tarixli Anayasa değışikliğıne kadar Devlet Başkanı'nın da Meclisi fesih yetkisi bulunmamaktaydı. Fakat 26 Eylül 2016 tarixli referendumla Anayasa'da yapılan değışikliklərle Devlet Başkanı'na Milli Meclis'i fesih yetkisi verilmişdir²²⁴. Devlet Başkanı'nın Milli Meclis'i fesih yetkisini bir sonrakı bölümde daha geniş şəkildə inceleyeceyimizden dolayı burada kısa

²²³Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, m.149/5.

²²⁴“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyışikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı Layihəsi”, Azərbaycan Qəzeti, 27.07.2016.

şekilde değineceğiz. Devlet Başkanı'na Meclis'i fesih yetkisinin tanınması kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olmakla, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi bozarak sistem içerisinde yasama organını yürütme organı karşısında daha zayıf bir güç haline getirecektir.

Milli Meclis'in hükümeti düşürme yetkisinin olmamasına rağmen, Anayasanın Milli Meclis'in yetkilerini düzenleyen 95. maddesinde ilginç bir düzenleme bulunmaktadır. Anayasanın 95. maddesinin 14. bendine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin yetkilerine dahil olan meselelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na "itimad" meselesinin halledilmesidir. Gönenç'in de söylediği gibi acaba Anayasanın bu ilginç düzenlemesi Bakanlar Kurulu'nu Milli Meclis'e karşı sorumlu mu tutmuştur? ²²⁵ Yukarıda bashedtiğimiz üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bakanlar Kurulu'nun oluşumu Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanı tarafından kurulduğundan dolayı ona bağlı olarak çalışmakta ve Anayasaya göre doğrudan doğruya Devlet Başkanı'na karşı sorumlu tutulmaktadır. Bakanlar Kurulu, Devlet Başkanı'nın güveniyle görevde kalmakta, Devlet Başkanı'nın görev süresinin bitmesiyle Bakanlar Kurulu'nun da görevi sona ermektedir. Anayasa'yı genel olarak incelediğimizde Bakanlar Kurulu'nun çalışmasının Milli Meclis'in güvenoyu verip vermemesi ile bir ilgisinin olmadığını görmekteyiz. Anayasanın başka hiç bir maddesinde güvenoyu meselesine ilişkin bir düzenleme bulunmamakta, ilgili maddede öngörülen "itimad" meselesinin nasıl uygulanacağı, Milli Meclis'in Bakanlar Kurulu'na itimad göstermediği durumlarda ne yapılacağı konusunda bir açıklama öngörülmemektedir ²²⁶. Gönenç'in de söylediği gibi, Azerbaycan Anayasası, büyük ihtimalle Rusya Federasyonu Anayasası'nın benzer düzenlemesinden esinlenerek böyle bir düzenleme getirmiştir. Böyle bir düzenleme uygulamada karışıklığa yol açabileceği için ortadan kaldırılmasında veya değiştirilmesinde yarar vardır²²⁷.

Azerbaycan Anayasası'nın öngördüğü kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği, yasama ve yürütme organları bir birinden ayrı olsalarda, bazı anayasal düzenlemelerden dolayı bu organlar bir birleriyle işbirliği içerisinde bulunmaktadırlar. Örneğin, 1995 Azerbaycan Anayasası yasama sürecine ilişkin olarak Devlet Başkanı'na yasama teşebbüsünde bulunma, uygun görmediği kanunları veto etme yetkileri tanımıştır. Devlet Başkanı'na Anayasa ile tanınan yasama teşebbüsünde bulunma yetkisi, yasama ve yürütme organlarının yasama sürecinde beraber çalışmasına olanak sağlamaktadır.

²²⁵Gönenç, 1998:210.

²²⁶Abdullayev, 2001:124.

²²⁷Gönenç, 1998:211.

Başkanlık hükümet sisteminin öngördüğü “frenler ve dengeler” ilkesi gereği, Azerbaycan Anayasası da sistem içerisinde Devlet Başkanı’na geniş yetkiler tanımakla beraber, bu yetkileri sınırlı tutmak amacıyla Milli Meclis’e de bazı önemli yetkiler tanıyarak yasama ve yürütme organları arasında denge kurmaya çalışmıştır. Örneğin; Anayasanın, Milli Meclis’in yetkilerini düzenleyen 95. maddesinin 12. bendine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Anayasa Mahkemesi’nin teklifi üzerine Devlet Başkanı’nı “impeachment” yoluyla görevden uzaklaştırma yetkisine sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın Milli Meclis’e karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Fakat Anayasanın 107. maddesi Devlet Başkanı’nın ağır suç işlemesi durumunda görevden uzaklaştırılabilmesini düzenlemiş ve bu durumda karar verme yetkisini de Milli Meclis’e tanımıştır.

Anayasa, Milli Meclis’e, Devlet Başkanı’nın yaptığı bazı önemli atamaları onaylama yetkisi vermektedir. Fakat Anayasa, Milli Meclis’in atamaları onaylama yetkisini sınırlı tutmuştur. Anayasaya göre Milli Meclis sadece Devlet Başkanı tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı ve Başsavcısı’nın atanmasını onaylama yetkisine sahiptir. Başbakanın atanmasına ilişkin düzenlemeye göre, burada Meclis’in fazla gücünün olmadığını görmekteyiz. Çünkü, Devlet Başkanı tarafından gösterilen Başbakan adayını Milli Meclis 3 kez onaylamadığı durumda, Devlet Başkanı Milli Meclis’in onayı olmadan Başbakanı atayacaktır.

Anayasanın Milli Meclis’in yetkilerini düzenleyen 95. maddesinin 5. bendine göre Milli Meclis, Devlet Başkanı’nın teklifi üzerine Devlet bütçesini onaylamak ve bütçenin uygulanmasını denetlemek yetkisine sahiptir. Anayasanın Milli Meclis’e tanıdığı bu yetki sistem içerisinde Milli Meclis’in yerini güçlendirmektedir.

Anayasa, incelediğimiz düzenlemeleri ile yasama ve yürütme organları arasında dengeyi korumaya çalışsada, güçlü yürütme ilkesini öngördüğünden dolayı Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin düzenlemeleri ile Devlet Başkanı’nı daha güçlü bir konuma getirmiştir.

2.4. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet Sistemi

Batı demokrasilerinde son yarım yüzyılda yürütmenin giderek güçlenmesi sebebinden dolayı, bu konu Anayasa hukukunun gündeminde kalma özelliğini korumaktadır. Yürütme organının güçlenmesi durumunu günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlemlemek mümkündür. Güçlü yürütme, kendisini özellikle istikrarlı hükümet ile göstermektedir. Dünyanın bir çok ülkelerinde uygulanan Parlamenter sistemin zaman zaman başarısız olması, bu sistemi uygulayan devletleri yeni bir sistem arayışına itmekle, yürütmenin güçlendirilmesi

zorunluluğunun da etkisiyle parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmek istemelerine neden olmuştur. Bu durum dağılan SSCB devletlerinde ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan parlamenter sistemin başarısızlığıyla gözlemlenen bir gerçektir²²⁸.

Özbudun'un, dağılan SSCB devletlerindeki eğilimlerle ilgili olarak yaptığı tespiti göre: "Anayasa yapımı çalışmalarını henüz sonlandırmamış olan eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nde şu andaki eğilimin yarı-başkanlık rejiminden yana olduğu gözlemlenmektedir. Ancak burada, karma nitelik taşıması itibariyle yarı-başkanlığın saf bir model oluşturmadığı ve cumhurbaşkanına tanınacak yetkilerin darlığına ve genişliğine göre sistemin ya parlamenter rejime yada Başkanlık sistemine yaklaşabileceği hatırlanmalıdır"²²⁹.

Özbudun'un yaptığı bu tespit gerçektende yerinde bir tespit olmuştur. Günümüzde eski SSCB Devletlerinin Anayasalarının neredeyse hepsinde, yarı-başkanlık hükümet sisteminin kurumlarından yararlanmış olsalar da, Devlet Başkanı'na geniş yetkiler tanınmaları nedeniyle Başkanlık hükümet sistemini benimsediklerini görmekteyiz²³⁰.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere başkanlık hükümet sistemi, katı kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Başkanlık hükümet sisteminin öngördüğü kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği yasama ve yürütme kuvvetleri birbirlerinden kesin olarak ayrılmaktadır. Bu organların birbirlerinden kesin olarak ayrılması, onların birbirlerinden bağımsız şekilde göreve gelmeleri ve karşılıklı ilişkilerinde de birbirlerinden bağımsız olmaları demektir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası da, Başkanlık hükümet sisteminin öngördüğü kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu gereğine ilişkin düzenleme getirmiştir. Anayasaya göre, tek meclisten ve 125 üyeden oluşan yasama organı olan Milli Meclis halk tarafından seçimlerle göreve gelmektedir. Anayasanın, Milli Meclis'in görev süresini düzenleyen 84. maddesine göre, Milli Meclis seçimleri her beş yılda bir Kasım ayının ilk Pazar günü gerçekleşmektedir. Yürütmenin başı olan Devlet Başkanı da doğrudan doğruya halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre serbest, şahsi ve gizli oylama yoluyla 7 yıl için seçilmektedir. Ayrıca, Başkanlık sisteminin öngördüğü bağdaşmazlık kuralına uygun olarak Azerbaycan Anayasası'nın getirdiği düzenlemeye göre, Milli Meclis üyeleri yürütme organında yer alamayacağı gibi, Bakanlar Kurulu (hükümet) üyeleri de Milli Meclis üyesi olamazlar.

Bildiğimiz üzere Başkanlık hükümet sisteminin öngördüğü ilkelerden biri, yürütmenin tek başlı olmasıdır. Bu sistemde Devlet Başkanı, yürütme görevini tek başına elinde

²²⁸Abdullayev, 1998:86.

²²⁹Özbudun, 1993:151.

²³⁰ Abdullayev, 1998:87.

bulundurmakta, hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı görevini yürütmektedir. Azerbaycan Anayasası da, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın hem devletin başı hem de hükümetin başı olduğunu öngörerek, tek başlı yürütme ilkesini kabul etmiştir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Başbakan ve Bakanlar Kurulu kurumlarını öngörmüş ise de, Bakanlar Kurulu'nu yürütmenin ikinci başı olarak değil de, Devlet Başkanı'na yetkilerini yerine getirmesinde yardımcı organ niteliğinde üst yürütme organı olarak belirlemiştir.

Başkanlık hükümet sistemini tanımlayan ilkelerden biri de, halk tarafından seçilen devlet başkanının önceden belirlenmiş görev süresi içerisinde yasama organı tarafından görevden uzaklaştırılamaması, Devlet Başkanı'nın da yasama organını feshedememesi ilkesidir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 26 Eylül 2016 tarihli referandumla yapılan değişiklik öncesine kadar öngördüğü düzenlemeye göre, yasama ve yürütme organları sabit görev süreleri boyunca birbirlerini görevden uzaklaştıramamaktaydılar. 2016 tarihli Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanı'na belirli koşulların gerçekleşmesi durumunda Milli Meclis'i feshedebilme yetkisi tanınmıştır. Anayasa ile Devlet Başkanı'na meclisi fesih yetkisinin tanınması, başkanlık sistemini tanımlayan ilkelerden biri olan "başkanın yasama organını feshedememesi" ilkesine aykırı olmaktadır. Şüphesiz ki Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na meclisi fesih yetkisinin tanınması, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Devlet Başkanı'nın Meclisi fesih yetkisine karşın, halk oylamasıyla görev başına gelen Devlet Başkanı, halk oylaması ile de görevden gitmektedir. Yani, Devlet Başkanı'nın görevini sürdürebilmesi için Milli Meclis'in güvenine ihtiyacı yoktur. Ancak Anayasa, sıradışı ve istisnai bir yol olan "impeachment" yoluyla Milli Meclis'in, Devlet Başkanı'nı görevden uzaklaştırabilmesinin mümkün olduğunu öngörmektedir. Bu durum, Devlet Başkanı'nın cezai sorumluluğu durumu olup, Anayasa ile işletilmesi çok zor bir mekanizma olarak düzenlenmiştir.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Başkanlık hükümet sistemi, kuvvetler arasındaki ilişkilerde kopukluğu gidermek üzere "Denge ve Denetim" mekanizmasını getirmekle, kuvvetler arasında bir işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası da 7. maddesinde yasama, yürütme ve yargı organlarının, Anayasanın belirlediği maddeler çerçevesinde karşılıklı faaliyette bulunduklarını ve kendi yetkileri kapsamında bağımsız olduklarını öngörmüştür. Anayasa'yı genel olarak incelediğimizde, kuvvetler arasında işbirliğinin zorunlu olduğunu görmekteyiz. Devlet Başkanı ile parlamento arasındaki ilişkiye baktığımızda, Devlet Başkanı'nın kanun önerisinde bulunabilmesi ve Devlet Başkanı'nın önerileri üzerinde kendisinin onayı olmadan Milli Meclis'in değişiklik yapamamasını, Devlet Başkanı'nın yasama sürecine ilişkin olarak güçleştirici ve mutlak veto

yetkisine sahip olduğunu, düzenleyici işlem yapma yetkisine dayanarak kanun hükmünde kararnameler çıkardığını görmekteyiz. Devlet Başkanı'nın bu yetkilerine karşın, Milli Meclis'in Devlet Başkanı'nın vetosunu, gereken çoğunluğu sağlamak yoluyla reddedebileceğini, Devlet Başkanı tarafından yapılan bazı önemli atamaları ve Devlet Başkanı'nın imzaladığı uluslararası anlaşmaları onayladığını, 'impeachment' mekanizması ile Devlet Başkanı'nı düşürebileceğini görmekteyiz.

Sonuç olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının öngörmüş olduğu kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği yasama ve yürütme organlarının oluşmasında birbirlerinden kesin olarak ayrılması, yani birbirlerinden ayrı ve birbirlerine bağımlı olmadan göreve gelmeleri, yürütmenin tek başlı olması, Devlet Başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, "bağdaşmazlık kuralı"nın öngörülmesi, "denge ve denetim" mekanizması gereği bazı düzenlemelerin mevcutluğu Azerbaycan hükümet sistemini Başkanlık hükümet sistemine yaklaştırmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, 2016 Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanına Milli Meclisi fesih yetkisinin tanınması, başkanlık sistemini tanımlayan ilkelere biri olan "başkanın yasama organını feshedememesi" ilkesine aykırı olmakta ve kuvvetler ayrılığı ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca, Anayasa ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına kanun teklif etme yetkisinin tanınmış olması Azerbaycandaki siyasal sistemi klasik başkanlık sisteminden farklılandıran bir düzenlemedir. Bu düzenlemelerle Azerbaycan Cumhuriyeti hükümet sistemi klasik başkanlık sisteminden ayrılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN ANAYASASINDA CUMHURBAŞKANI

3.1. Genel Olarak Devlet Başkanlığı Kurumu

Genel olarak baktığımızda, Anayasa hukukunda devlet başkanı kurumu ile ilgili genel bir görüşün olmadığını görmekteyiz. Kural olarak, devlet başkanı denildiğinde, ülke dahilinde ve diğer devletlerle ilişkilerde devleti temsil eden en yetkili kişi anlaşılmaktadır. Devlet başkanı kavramı tüm yönetim şekillerinde mevcut olmakla birlikte monarşilerde monark, cumhuriyetlerde ise Cumhurbaşkanı olarak bilinmektedir²³¹.

Devlet başkanlığı kurumu Azerbaycan'da kısa bir tarihi geçmişe sahiptir. Yukarıda bahsedildiği üzere, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan SSC Anayasalarında devlet başkanlığı kurumuna yer verilmemişti. Çünkü, SSCB Anayasaları, Ekim Devrimi'nin "tüm egemenlik Sovyetler'e" sloganına uygun olarak kolektif yönetim prensibini ilan etmesi ile devlet başkanlığı kurumunun uygulanması zorunluluğu getiren erkler ayrılığı prensibini reddetmekteydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşmuş diğer post-Sovyet Cumhuriyetleri gibi, Azerbaycan'da da devlet başkanlığı kurumu tesis edilmiştir.

Azerbaycan'da, devlet başkanlığı kurumu ilk defa Mayıs 1990'da tesis edilmiştir. Yüksek Sovyet tarafından, 26 Haziran 1991'de kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Seçimleri Hakkında" yasa ile devlet başkanının seçilmesi kararlaştırılmıştır. 18 Ekim 1991 tarihli, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında" Anayasal Akt'ın, erkler ayrılığı prensibini öngörerek, 13. maddesinde yüksek yürütme hakimiyetinin Azerbaycan Devleti'nin başı olan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına ait olduğunu belirtmiştir²³². Daha sonra Devlet Başkanlığı kurumu, 12 Kasım 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile anayasal olarak düzenlenmiştir.

1995 Azerbaycan Anayasa sisteminde, Devlet başkanı anayasal düzenlemenin başında yer almıştır ve başkanlık makamı, Anayasanın "Devletin Esasları" başlığını taşıyan II. bölümünde düzenlenmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanının Anayasal statüsü, Anayasanın "Azerbaycan Devleti'nin Başı" başlığını taşıyan 8. maddesinde ve "Yürütme Erkinin Sahibi" başlığını taşıyan 99. maddesinde belirlenmiştir. Anayasanın 8.maddesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanını, Azerbaycan Devleti'nin başı olarak tanımlamış, 99. maddesi ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütme erkinin, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına ait olduğunu belirtmiştir. Maddelerden görüldüğü üzere başkanlık hükümet

²³¹Cəfərov, 2010:54-55.

²³²Əsgərov vd., 2005: 194.

sistemini kabul eden 1995 Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanını hem devletin başı hem de yürütmenin başı olarak belirlemiştir²³³. Bu düzenlemelerden dolayı, Anayasanın 8. maddesinde, Devlet Başkanının “Devletin Baş” olması sıfatıyla sahip olduğu görev ve yetkileri, 109. maddesinde ise 8. maddede devlet başkanına verilen görevlerden dolayı sahip olduğu yetkileri düzenlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 104. maddesi, Rusya Federasyonu Anayasasının 80. maddesi ve İtalya Anayasasının 87. maddesi de, devlet başkanını, devletin başı olarak düzenlemektedir. Rusya Federasyonu Anayasasına göre, yürütme görevini Devlet başkanı değil, hükümet yürütmektedir. Fakat hem hükümetin kurulmasında hem de bakanların ve diğer merkezi yönetim organları başkanlarının atanmasında, Rusya Federasyonu Devlet Başkanının rolü vazgeçilmezdir. ABD, Fransa, Almanya gibi devletlerin anayasasında “devlet başkanı” kavramı açıkça düzenlenmemektedir. ABD Anayasasının 2. maddesi, yürütme erkinin başkan tarafından gerçekleştirildiğini düzenler, fakat devletin başı olarak başkandan bahsetmez²³⁴.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının, Devlet Başkanını yürütmenin başı olarak öngörmesi; Azerbaycan’ın başkanlık hükümet sistemini benimsemesini, güçlü yürütme ilkesinden hareket ederek Devlet başkanının yürütme alanında geniş yetkilerle donatılmasını göstermektedir²³⁵.

3.2. Devlet Başkanı Olarak Cumhurbaşkanının Görevleri

Devlet başkanının görev ve yetkileri, ülkede uygulanan hükümet sistemine göre belirlenmektedir. Değişik siyasi rejimlere göre, devlet başkanının sahip olduğu görev ve yetkiler de değişmektedir. Bazı devletlerde, devlet başkanı sadece görünüm arz eden görev ve yetkilere sahiptir, bazı devletlerde ise devlet başkanının sahip olduğu görev ve yetkiler gerçek egemenliği ifade etmektedir. Örneğin; Japonya’da, İngiltere’de ve aynı zamanda Almanya, İtalya gibi parlamenter sisteme sahip ülkelerde, devlet başkanlarının görevleri sadece devleti temsil etmektir. Başkanlık hükümet sistemini benimseyen ülkelerde ise (ABD, Rusya) devlet başkanı aynı zamanda yürütmenin başı olduğu için güçlü yürütme egemenliğine sahip olarak geniş yetkilerle donatılmıştır²³⁶.

Güçlü yürütme ilkesini benimseyen 1995 Azerbaycan Anayasası da, devlet başkanına geniş görev ve yetkiler vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere başkanlık hükümet

²³³Əsgərov vd., 2005: 195.

²³⁴Cəfərov, 2010:477.

²³⁵Cəfərov, 2010:478.

²³⁶Cəfərov, 2010:55.

sistemini uygulayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet başkanı, Azerbaycan Devleti'nin başıdır. Nitekim, Azerbaycan Cumhurbaşkanı "Devletin Başı" olması sıfatıyla bazı temel görevlere sahiptir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın devletin başı sıfatıyla sahip olduğu görevleri Anayasada aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

I. Azerbaycan Devletinin başı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkanıdır. Başkan ülke içinde ve dış ilişkilerde Azerbaycan Devletini temsil eder.

II. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı, Azerbaycan Halkının birliğini temsil eder ve Azerbaycan Devletinin devamlılığını sağlar.

III. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı, Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uyulmasını sağlar.

IV. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı, yargı bağımsızlığının teminatıdır²³⁷.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın devletin başı olması sıfatıyla sahip olduğu görev ve yetkiler, Anayasanın 8. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin birinci kısmında, devlet başkanına devletin başı olması sıfatıyla temsil görevi verilmekle, devleti içerde ve uluslararası ilişkilerde temsil edeceği gösterilmiştir. Ülke dahilinde devleti temsil eden devlet başkanı, devlet yönetim organlarının uzlaştırılmasını ve karşılıklı ilişkilerini temin eder. Dış ilişkilerde Azerbaycan'ı temsil eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı diğer devlet başkanları ile mektup, telefon görüşmeleri, resmi ziyaretlerle direkt ilişkiye geçmek, görüşmeler yapmak, Dış İşleri Bakanına talimatlar vermek, dostluk ilişkilerini kurmak, devleti rahatsız eden sorunların çözülmesi için uluslararası kurumlarda konuşmalar yapmak, önemli uluslararası anlaşmaların imzalanmasına katılmak gibi yetkileri vardır²³⁸.

Maddenin ikinci kısmında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın, halkın birliğini temsil ettiği ve devletin devamlılığını sağladığı düzenlenmiştir. Devlet başkanının, halkın birliğini temsil etmesi halk tarafından seçilen, yani doğrudan halktan görev alan Cumhurbaşkanı'na, insan ve vatandaş hakları ve özgürlüklerini temin etmek, halkın adına konuşmak ve halkı uluslararası alanda temsil etmek gibi görevler vermektedir²³⁹. Devlet başkanının, devletin devamlılığını sağlaması fikrimizce, ülke genelinde özellikle karmaşık durumlarda, örneğin; Parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran partinin olmaması nedeniyle devletin yasama faaliyeti alanında işinin aksaması, yargı erkinin faaliyetsizliği, Bakanlar Kurulu'nun istifası gibi durumlarda, Cumhurbaşkanı bu maddeye istinaden anayasal sınırlar içerisinde kalarak, devletin topraklarında devlet yönetimi yetkilerinin gerçekleştirilmesini temin edebilir. Ayrıca

²³⁷Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m/8.

²³⁸Xəlilov, 2007:99.

²³⁹Cəfərov, 2010:55-56.

yukarıda bahsedildiği üzere, 1995 Azerbaycan Anayasası, 18 Ekim 1991 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt'ta belirtilen, 28 Mayıs 1918'den 28 Nisan 1920 tarihleri arasında varolmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisi olduğu prensibini kabul etmiştir. Bu prensip çerçevesinde, Devlet Başkanı, Azerbaycan devletçiliğinin varisliğini temin eder ve varislikten doğan görevlerin temin edilmesini kendi sorumluluğu altına alır.

Maddenin üçüncü kısmında, Azerbaycan Devlet Başkanının, Azerbaycan Devletinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve devletin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uyulmasını sağlaması öngörülmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Devletinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlaması görevi, onun Azerbaycan Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin Yüksek Başkomutan'ı olmasından kaynaklanıyor ²⁴⁰ . Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Ali Başkomandanıdır²⁴¹. Yüksek Başkomutan olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Anayasa ile bir dizi yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin askeri doktrinini Parlamentonun (Milli Meclis) onayına sunmak (m.11.), Azerbaycan Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin yüksek kademe subaylarını göreve atamak ve görevden almak (m.12.), Azerbaycan Cumhuriyeti Güvenlik Şurası'nı oluşturmak (m.27), Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının gerçek askeri hizmete çağırılması ve süreli askeri hizmete alınan askeri hizmetlilerin yedeğe alınması konusunda karar almak (m.26.), genel veya kısmi seferberlik ilan etmek ve seferberlik üzerine çağırılanları terhis etmek (m.25), Parlamentonun onayı ile savaş ve barış ilan etmek (m.30), Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinde bu amaçlar için öngörülen harcamalar çerçevesinde özel koruma birlikleri oluşturmak (m.31.) gibi yetkiler olarak sayılabilir. Maddenin bu kısmında, toprak bütünlüğünün sağlanması devlet başkanının görevi olarak belirlense de, Anayasa, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet sınırlarının değiştirilmesinde Cumhurbaşkanı'nın katılmasını öngörmemiştir. Anayasada, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet sınırlarının sadece Parlamento'nun kararı üzerine yapılacak referandum yoluyla, Azerbaycan halkının serbest iradesi sonucu değiştirilebileceğini öngörmüştür²⁴². Bu iki madde arasında çelişki gözükmemektedir. Maddeden görüldüğü üzere, devletin sınırlarının değiştirilmesi, Parlamento'nun basit oy çoğunluğu ile ve karşı imza olmadan kabul ettiği kararı ile yapılacak referandum yoluyla gerçekleşmektedir. Uluslararası deneyimi ve anayasa ile korunan devlet başkanının statüsünü göz önünde bulunduracak olursak, devlet sınırlarının değiştirilmesinde devlet başkanının onayının gereksinim arz ettiğini düşünmekteyiz.

²⁴⁰Cəfərov, 2010:56.

²⁴¹Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m/9.

²⁴²Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası m.11/3.

Bahsettiğimiz çelişkileri göz önünde bulundurarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın ilgili maddelerinde değişikliklerin yapılmasını uygun görmekteyiz.

İlgili maddede, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uyulmasını sağlamak devlet başkanının görevi olarak öngörülmüştür. Bilindiği üzere, uluslararası hukuka göre uluslararası anlaşmalara uyulmamasının sonucu olarak devletlere yaptırım uygulanmaktadır. Bu açıdan Anayasa, böyle önemli ve sorumluluk gerektiren bir görevin, devleti ülke içinde ve dış ilişkilerde temsil eden devlet başkanına verilmesini öngörmüştür²⁴³.

Maddenin dördüncü ve son kısmında, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının, yargı bağımsızlığının teminatı olmasını, onun görevi olarak belirlenmiştir. Yargı bağımsızlığını belirleyen anayasal prensiplerden biri hakimlerin bağımsız olmasıdır. 1995 Azerbaycan Anayasasına göre hakimler bağımsızdır, yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına tabidirler ve görevleri süresince değiştirilemezler²⁴⁴. İlgili maddede kast edilen teminat anlayışı, geniş kapsamlı olarak sosyal, maddi, kurumsal ve hukuki tedbirleri kapsamaktadır. Hakimlerin sosyal ve maddi teminatı, 10 Haziran 1997 tarihli "Mahkemeler ve hakimler hakkında"²⁴⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun 106-109. maddeleri ile belirlenmiştir. Hakimlerin bağımsızlığını sağlayan kurumsal tedbirler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hakim görevine aday olan kişilerin, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın denetiminde olan Mahkeme Hukuk Kurulu tarafından seçilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Hakimlerin bağımsızlığının hukuki teminatı ise, Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu (Milli Meclis) tarafından kabul edilen kanunlarla korunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin kanun teklif etme, yani kanun tasarılarını Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'inin müzakeresine sunma hakkı vardır²⁴⁶. Yüksek Mahkeme, kendi faaliyeti ile ilgili her hangi bir kanun tasarısını Parlamente'nin müzakeresine sunabilir. Yüksek Mahkeme'ye böyle bir hakkın anayasa ile verilmesi, yargı bağımsızlığını sağlayan önemli unsurlardan biridir²⁴⁷. Yargı bağımsızlığını sağlayan diğer önemli unsur, mahkemelerin yargı işlevini özgür bir şekilde, dışarıdan hiç bir müdahale olmadan gerçekleştirebilmeleridir. Erkl ayrılığı prensibine uygun olarak hem yürütme hem de yasama hakimiyeti mahkemelerin işine her hangi bir müdahalede bulunamazlar. Aksi takdirde

²⁴³Xəlilov, 2007:104.

²⁴⁴Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m.127/1.

²⁴⁵<http://e-qanun.gov.az/framework/3933>(erişim tarihi: 25.03.2019).

²⁴⁶Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m.96/1.

²⁴⁷Cəfərov, 2010:56.

böyle bir müdahale, Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun²⁴⁸ 286. maddesine göre cezai sorumluluğa sebep olmaktadır²⁴⁹.

İlgili maddenin dördüncü kısmında, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının yargı bağımsızlığının güvencesi olarak gösterilmesi, anayasada belirlenen kuvvetler ayrılığı ilkesi ile çelişmektedir. Bütün özgürlükçü ve demokratik ülkelerde, yargı organının ve fonksiyonunun bağımsız olması gerektiği kabul edilmektedir. Azerbaycan Anayasasının ilgili maddesinde, yürütmenin başı olan Devlet Başkanının yargı bağımsızlığını sağlaması onun görevi olarak belirlenmesi hukuk devleti ilkesine de aykırı düşmektedir. Azerbaycan Anayasası, yargı açısından merkezi bir sistem öngörmüş ve Anayasa Mahkemesini kurmuştur²⁵⁰.

Fikrimizce, Anayasa ile yargı bağımsızlığının sağlanmasını Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevi olarak düzenlenmesi, yargı erki ile ilişkide Devlet Başkanının daha üstün statüye sahip olduğu izlenimini veriyor. Devlet Başkanının, devletin başı olsa da erkler ayrılığı prensibine göre yürütmenin başı olmasından dolayı, yargı bağımsızlığının sağlanmasının yüksek mahkeme organı olan Anayasa Mahkemesinin görevi olarak düzenlenmesinin daha isabetli olabileceğini düşünmekteyiz.

3.3. Cumhurbaşkanlığına Adaylarda Aranacak Nitelikler

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile Cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için yüksek nitelikler belirlenmiştir. Anayasanın, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanlığına aday olacaklarda aranacak nitelikler başlıklı maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 10 yıldan fazla ve sürekli olarak yaşamış bulunan, seçimlere katılma hakkına sahip olan, ağır suçtan mahkum edilmemiş olan, başka bir devlete karşı yükümlülüğü bulunmayan, yüksek öğretim mezunu, çifte vatandaşlığı olmayan her Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı seçilebilir²⁵¹.

Görüldüğü üzere ilgili madde ile Cumhurbaşkanlığına adaylar için 7 önemli seçilme şartı öngörülmektedir:

- a) *Devlet Başkanı adayı Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde 10 yıldan fazla ve sürekli olarak yaşamış olmalı;*
- b) *Seçimlere katılma hakkına sahip olmalı;*
- c) *Ağır suçtan dolayı mahkum edilmemiş olmalı;*
- d) *Başka bir devlete karşı yükümlülüğü bulunmamalı;*

²⁴⁸<http://www.e-qanun.az/code/11>(erişim tarihi:25.03.2019).

²⁴⁹Cəfərov, 2010:56.

²⁵⁰Hasanoğlu, 2008:78.

²⁵¹Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m.100.

- e) *Yüksek öğretim mezunu olmalı;*
- f) *Çifte vatandaşlığı olmamalı;*
- g) *Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmalıdır.*

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995 Anayasası'nı kabul ettiği tarihte, anayasada cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için yaş şartı da belirlenmişti. 26 Eylül 2016 tarihli anayasa değişikliğine kadar cumhurbaşkanlığına adaylar için alt yaş sınırı olarak 35 yaş belirlenmişti. Üst yaş sınırı ise düzenlenmemişti²⁵². Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 26 Eylül 2016'da gerçekleştirilen referandumla kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Değiştirilmesi Hakkında" hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Referandum Aktı'nın sonucu olarak cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için 1995 Anayasasının kabul tarihinde belirlenmiş "yaşı otuz beşten aşağı olmamalı" şartı kaldırılmış, devlet başkanı olabilmek için artık 18 yaş yeterli görülmüştür²⁵³. Bazı devletlerin anayasalarında devlet başkanlığına aday olacaklar için alt yaş sınırı ile birlikte üst yaş sınırı da belirlenmiştir. Örneğin; Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 65. maddesine göre 35 yaştan 65 yaşına kadar olan, devlet dilini bilen ve Tacikistan'da en az 10 yıl yaşayan her bir vatandaş devlet başkanlığına aday olabilir. Benzer şekilde, Kırgızistan Anayasası da devlet başkanlığına adaylar için alt yaş sınırı olarak 35 yaş, üst yaş sınırı olarak 65 yaş olarak belirlemektedir²⁵⁴.

18 Mayıs 1990 tarihli "Azerbaycan SSC'nin Anayasasına değişiklikler ve ilaveler hakkında" kanunla benzer hükümler, 1978 Azerbaycan SSC Anayasasında düzenlenerek yaşı otuz beşten aşağı ve altmış beşten yukarı olmayan Azerbaycan SSC vatandaşının, Azerbaycan SSC devlet başkanı olabileceği belirtilmiştir. Gelişmiş ülkelerin anayasalarında bu şekilde üst yaş sınırının düzenlenmemesinden dolayı 1 Eylül 1993 tarihli Kanunla 1978 Azerbaycan SSC Anayasasından altmış beş olarak belirlenen üst yaş sınırı kaldırılmıştır²⁵⁵.

Fikrimizce, bazı yabancı devletlerin anayasalarında devlet başkanlığına adaylar için üst yaş sınırının belirlenmesi, vatandaşların seçilme hakkının ihlal edilmesi şeklinde yorumlanabileceği için doğru olmayan bir düzenlenme olarak kabul etmekteyiz. Aynı zamanda devlet başkanlığına aday olacaklar için alt yaş sınırının belirlenmemesi ve böylece yaş şartının tamamen kaldırılması devletin, özellikle de devlet hakimiyetinin bir kanadı olan yürütmenin yönetilmesinde, siyasi yanlışlıklar ve tecrübesizlikler ile sonuçlanabilir. Bu sebeple Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda, Cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için alt yaş sınırının yeniden anayasal düzenleme ile getirilmesinin taraftarı olmaktadır.

²⁵²Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, 1996:34.

²⁵³"Azərbaycan Respublikası'nın Konstitutsiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı", Azərbaycan Qəzeti, 27.07.2016.

²⁵⁴Cəfərov, 2010:480.

²⁵⁵a.g.e.: 480.

3.3.1. İkamet (Oturaklık) Şartı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 100. maddesinde, cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için aranan niteliklerden biri olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında 10 yıldan fazla ve sürekli olarak yaşamış bulunma şartı aranmaktadır. İkamet şartı getirilerek, cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilen ülkenin topraklarında belirli bir süre için yaşamış kişilere seçilme hakkı verilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile bu süre 10 yıl olarak belirlenmiştir. Benzer hükümler bir çok devletin anayasalarında bulunmaktadır. Örneğin, geçmiş post-sovyet ülkelerinden Beyaz Rusya, Moldova, Tacikistan, Özbekistan Cumhuriyetlerinin Anayasalarında, cumhurbaşkanlığına aday olacaklar için aranan süre 10 yıl olarak belirlenmiştir. Kırgızistan, Kazakistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Anayasalarında ise bu süre 15 yıl olarak belirlenmiştir. Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasasında ise devlet başkanlığına aday olacaklar için belirli bir süre olmaksızın sadece ülke topraklarında ikamet etmiş olma şartı aranmaktadır ²⁵⁶. ABD Anayasasında ise bu süre 14 yıl olarak düzenlenmektedir ²⁵⁷. Azerbaycan Anayasasında, 10 yıldan fazla Azerbaycan'da yaşama şartının aranmasını yorumlayacak olursak, Azerbaycan vatandaşı olsa da 10 yıldan fazla Azerbaycan'da yaşamayan Azerbaycan vatandaşlarının, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına aday olamayacakları kanısına gelmekteyiz. Azerbaycan Anayasasında böyle bir zorunlu ikamet şartının aranmasının amacı, ülkeye bağlılık veya ülke sorunlarından yakından haberdar olma olabilir. Fakat ülke dışında ikamet edenlerin ülkeye bağlı olmadıkları veya ülke sorunlarından haberdar olmadıkları sonucuna varmak doğru değildir. Vatandaşın fiilen ülke dışında olması vatana bağlılıkta bir azalma sebebi olamaz ²⁵⁸. Karşılaştırma amacıyla Rusya Federasyonu Anayasasındaki düzenlemeyi örnek gösterebiliriz. Rusya Federasyonu Anayasasında da devlet başkanlığı seçimlerinde aday olabilmek için aranan şartlardan biri de Rusya Federasyonu'nda devamlı olarak en az 10 yıl ikamet etmiş olma şartıdır. Bu düzenleme Azerbaycan Anayasasındaki düzenlemeyle aynıdır. Rusya Federasyonu Anayasasında aranan devamlı ikamet şartı değişik yorumlanmaktadır. Bazı hukukçular aranan bu sürenin toplam 10 yıl ikamet etme olduğunu, bazıları ise devlet başkanlığı seçimlerine aday olabilmek için seçim gününe kadar kesintisiz olarak Rusya'da 10 yıl ikamet etmiş olmanın arandığını savunmaktadırlar ²⁵⁹. Azerbaycan Anayasasında devlet başkanlığı seçimlerine aday olabilecekler için aranan 10 yıldan fazla sürekli yaşanmış olma şartı ile ilgili doktrinde böyle bir tartışma mevcut değildir. Fikrimizce, Azerbaycan Anayasasında düzenlenen bu ikamet

²⁵⁶Cəfərov, 2010:481.

²⁵⁷Amerika Birləşmiş Ştatlarının 17 Oktyabr 1787 ci il Konstitutsiyası, 2005:8.

²⁵⁸Demirkol, 2011:140.

²⁵⁹ Shukurov, 2003:75-76.

şartı kesintisiz olarak 10 yıl ikamet etmiş olmayı öngörmüştür. Azerbaycan Anayasasında öngörülen ikamet şartı, Azerbaycan dışında yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarını cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olabilme hakkından yoksun bırakılmalarına neden olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında ise Cumhurbaşkanı adayı için ikamet şartı aranmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre, kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları Cumhurbaşkanı adayı olabilir²⁶⁰.

3.3.2. Vatandaşlık ve Çifte Vatandaş Olmama Şartı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olacak kişiler için aranan şartlardan biri de adayın Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olması şartıdır. Vatandaşlık kavramı, Anayasa ve “Vatandaşlık hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu²⁶¹ ile düzenlenmektedir. Anayasanın 52. maddesine ve Vatandaşlık hakkında kanunun 1. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne mensup olan ve onunla siyasi ve hukuki bağlılığı olan, aynı zamanda karşılıklı hak ve yükümlülükleri bulunan, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin topraklarında veya Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından doğan, ebeveynlerinden biri Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olan kişiler, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşıdır. Maddeden görüldüğü üzere, Azerbaycan Anayasasında vatandaşlık tanımı oldukça geniş anlamda düzenlenmiştir. Vatandaşlık tanımının bu şekilde düzenlenmesinin amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Azerbaycan toprakları dışında yaşayan Azerbaycanlılar arasındaki vatandaşlık ilişkisini muhafaza etmek olabilir. Ancak, maddede belirtilen “siyasi ve hukuki bağlılık”, “karşılıklı hak ve yükümlülük” gibi kavramlar vatandaşlığın şartları konusunda belirsizliğe yol açabilecek nitelikte olmaktadır²⁶². Ayrıca, maddede belirtilen “Azerbaycan Devleti’ne mensup olan” şeklinde düzenlemenin ne anlama geldiği anlaşılamamaktadır.

Azerbaycan Anayasasının getirdiği düzenlemeye göre, yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı devlet başkanlığına aday olabilir. Anayasa, devlet başkanlığına adaylığın, milli veya dini mensubiyeti ile ilgili her hangi bir kısıtlama öngörmemiştir. Bazı devletlerin anayasalarında, devlet başkanlığına adaylıklarla ilgili milli mensubiyet esas alınarak düzenleme yapılmıştır. Örneğin, Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasasına göre yalnız Türkmen milletine mensup olan kişiler cumhurbaşkanlığına aday olabilirler²⁶³.

²⁶⁰TC AY.m.101.

²⁶¹<http://www.e-qanun.az/framework/3187>(erişim tarihi:27.03.2019).

²⁶²Gönenç, 1998:196.

²⁶³Allahverdiyev,2006:80.

Azerbaycan Anayasasında, Cumhurbaşkanlığı adayları için aranan vatandaşlık şartı, Rusya Federasyonu Anayasasında, ABD (m.2), İtalya (m.84) ve Almanya (m.54/1) Anayasalarında da aranmaktadır. Fransa Anayasasında ise böyle bir düzenleme ile ilgili açıklama bulunmamaktadır²⁶⁴. Bazı devletlerin anayasalarında cumhurbaşkanlığı adayları için vatandaşlık şartı ile ilgili daha sert düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, ABD Anayasasına göre doğuştan ABD vatandaşı olmayan kişiler devlet başkanlığına aday olamaz. Yani, sonradan ABD vatandaşlığını kazananlar devlet başkanlığı seçimlerinde aday olamazlar. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında ise devlet başkanlığına adaylar için vatandaşlık şartı ile ilgili herhangi bir sınırlama belirlenmemiştir. Yani, Anayasanın 100. maddes hem doğduğu günden itibaren hem de Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları ile öngörülmüş şekilde sonradan Azerbaycan vatandaşlığı kazanan kişiler için cumhurbaşkanı seçilme hakkı tanımaktadır²⁶⁵.

Azerbaycan Anayasasında, devlet başkanlığına aday olacaklar için vatandaşlık şartı ile birlikte çifte vatandaş olmama şartı da aranmaktadır. Devlet işlerinin yürütülmesinde ve devletin çıkarlarının korunmasında çifte vatandaşlığın olmaması, devlet başkanının bağımsızlığını temin etmesi açısından devlet başkanlığına adaylarda aranması gereken önemli şartlardan biridir. Türkiye dahil hiç bir Türk Cumhuriyetleri Anayasalarında devlet başkanlığına aday olacaklar için çifte vatandaş olmama şartı aranmamaktadır²⁶⁶.

3.3.3. Başka Devletlere Karşı Yükümlü Olmama Şartı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında devlet başkanlığına aday olacak kişilerde aranan şartlardan biri de başka devlete karşı yükümlü olmama şartıdır. Maddeden görüldüğü üzere, Azerbaycan vatandaşı olarak başka devletlere karşı yükümlülüğü olan kişiler, Azerbaycan devlet başkanlığı seçimlerine aday olamazlar. Anayasanın ilgili maddesinin, “başka devletlere karşı yükümlü olmama” hükmüne, Azerbaycan Anayasa Mahkemesi 1 Ağustos 2003 tarihli kararıyla bir açıklama getirmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin kararına göre, yükümlülük kavramı her hangi bir şeyin yapılmasının zorunluluğu anlamına gelmektedir. Ortaya çıkan hukuki ilişkilerin özellikleri açısından ise bir tarafın diğer tarafa bağlılığına ve ona bağımlı olmasına sebep olur. Anayasanın ilgili hükmü devlet başkanlığına aday olacak vatandaşın her hangi bir yükümlülüğünü değil, yalnız başka devlete karşı olan yükümlülüğünü öngörmektedir. Hukuk sisteminin sınıflandırılması açısından böyle yükümlülükler kural olarak, özel hukuk ilişkilerinden doğan yükümlülükleri istisna etmekte, kamu hukuku ilişkilerinden doğan yükümlülükleri öngörmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti

²⁶⁴Demirkol, 2011:140.

²⁶⁵Cəfərov, 2010:480.

²⁶⁶a.g.e: 483.

devlet başkanlığına aday olacaklarda aranan başka devlete karşı yükümlü olmama hükmünde öngörülen yükümlülük derken, vatandaşın devlet başkanı olarak kendi yetki ve görevlerini özgür şekilde gerçekleştirmesine engel olan ve devlet başkanını başka devletin siyasi iradesine uygun şekilde davranmaya zorunlu kılan yükümlülükler anlaşılmalıdır ve böyle bir yükümlülük devlet başkanı olarak seçilecek kişinin yabancı devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarının etkisine düşmesiyle sonuçlanabilir. Başka devlete karşı yükümlü olmama hükmünün yasal anlamı, vatandaşın yabancı devletlere bağlılığının ve yabancı devlete bağlı olmasına sebep olan ilişkilerin mevcudluğu ile ilgili ortaya çıkan yükümlülüklerin olmaması anlamını taşımaktadır²⁶⁷.

Başkanlık hükümet sistemini benimseyen Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, Devlet Başkanı devletin siyasi hayatında önemli statüye sahip olması ve halkın, devletin temsilcisi olmasından dolayı, devlet başkanlığına aday olacak vatandaşın başka devletler karşısında yükümlülüğü, başka devlete karşı bağlılığı ve bağımlılığı olmamalıdır²⁶⁸.

3.3.4. Ağır Suçtan Dolayı Mahkum Olmama Şartı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın, devlet başkanlığına aday olacaklar için öngördüğü şartlardan biri de ağır suçtan dolayı mahkum olmama şartıdır. Devlet Başkanlığına aday olacak kişi ağır suçtan dolayı mahkumiyeti olmayan biri olmalıdır. Anayasanın ilgili hükmünde öngördüğü "ağır suç" kavramı, Anayasa'nın kabul edildiği tarihte yürürlükte olan 8 Aralık 1960 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 7. maddesi ile düzenlenen ağır suç kavramı esas alınarak düzenlenmiştir. 8 Aralık 1960 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 7/1. maddesine göre "ağır suç" derken maddede isimleri belirtilen ve toplum için tehlikeli olan, kasıtlı yapılmış eylemler anlaşılmakta idi²⁶⁹. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 30 Aralık 1999 tarihli yeni Ceza Kanunu 15. maddesi ile suçları, toplum için büyük zararı olmayan, hafif, ağır ve çok ağır suçlar şeklinde 4 farklı sınıfa ayırmıştır. Yeni Ceza Kanunu'nun 15/4. maddesine göre, kasten veya ihmalkarlıkla işlenen suçlardan dolayı öngörülen hapis cezası süresinin üst sınırı 12 yıldan fazla olmayan suçlar, ağır suç olarak belirtilmektedir²⁷⁰. Görüldüğü üzere, Anayasanın ilgili maddesinde, kastedilen ağır suç kavramı, ceza kanunu ile belirtilen ağır suç kavramını öngörmektedir. Fakat Anayasanın ilgili hükmünde, çok ağır suçlar kavramı kullanılmasa da öngörülen ağır suçtan dolayı mahkum olmama şartı aslında çok ağır suçları da kapsamaktadır. Çok ağır suçlar

²⁶⁷<http://www.e-qanun.az/framework/15887> (erişim tarihi:27.03.2019).

²⁶⁸Cəfərov, 2010:483.

²⁶⁹Azərbaycan Respublikasının 8 dekabr 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi, 1999:6.

²⁷⁰<http://www.e-qanun.az/code/11> (erişim tarihi:27.03.2019).

kavramının maddede belirtilmemesi, bu sınıfa giren suçları işleyen kişilerin devlet başkanlığına aday olabilecekleri gibi bir yanlış anlaşılmaya sebep olabilir. Böyle bir yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi amacıyla ilgili maddede değişiklikler veya maddeye ilaveler yapılması gerektiği düşünülmüktür²⁷¹.

Benzer hükümler ABD Anayasasının 2. maddesinin 4. fıkrasında, Fransa Anayasasının 68. maddesinde de görülmektedir²⁷². Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan Anayasalarında, daha geniş söylersek Türk Cumhuriyetlerinin hiç birinin Anayasalarında böyle bir şart aranmamaktadır. Rusya Federasyonu Anayasasında da böyle bir şart bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da böyle bir şart açıkça aranmamaktadır, fakat Cumhurbaşkanı adayının TBMM üyesi olması veya milletvekili olma niteliklerini taşıması öngörülmektedir ki, bu şartlara bakıldığında taksirli suçlar dışında toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasından hüküm giymemek şartının var olduğunu görmekteyiz²⁷³.

3.4. Devlet Başkanının Seçimi

Dünya ülkelerinde, devlet başkanlarının seçilme usulü farklı yöntemlerle belirlenmektedir. Bazı devletlerin devlet başkanları doğrudan halk tarafından, bazılarının devlet başkanları ise parlamento tarafından seçilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı doğrudan halk tarafından, iki turlu çoğunluk sistemiyle seçilmektedir. Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı doğrudan halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre serbest, şahsi ve gizli oylama yolu ile 7 yıllık süre için seçilmektedir²⁷⁴. Başkanlık seçimleri ile ilgili 1991 tarihli yasaya göre, birinci turda başkan seçilebilmek için kullanılan oyların salt çoğunluğunu toplamak yeterli kabul edilmekteydi. 1995 Anayasasının "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Seçimlerinin Esasları" başlıklı 101. maddesinde, 29 Ağustos 2002 tarihli değişiklik yapılmadan önce, devlet başkanı seçimlerinde ilk turda başkan seçilebilmek için 2/3 çoğunluk, ikinci turda ise basit oy çoğunluğu şartı aranmaktaydı. Bu düzenleme ile ilk turda mutlak çoğunluğun değil de 2/3 çoğunluk gibi ulaşılması zor bir oran aranması ilk bakışta cumhurbaşkanının seçilmesini zorlaştıran bir unsur gibi görülsede, böyle bir düzenleme ile doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının meşruiyetini arttırmak isteğinden ileri gelmekteydi. Böyle bir düzenleme, demokrasiye geçiş sürecinde önemli görevler üstlenen

²⁷¹Cəfərov, 2010:481.

²⁷²Xəlilov, 2007:103.

²⁷³Mehmetoğlu, 2010:49.

²⁷⁴Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası.m.101/I.

cumhurbaşkanının daha kararlı ve kendine güvenli şekilde hareket etmesini sağlayabilir²⁷⁵. 29 Ağustos 2002 Anayasa değişikliği ile bu oran yeniden 1991 tarihli yasa ile belirlenen hale geri getirildi, yani 2/3 çoğunluk şartı kaldırılarak salt çoğunluk şartı getirildi. Yeni düzenleme ile oylamada seçime katılanların yarısından bir fazla oy alan aday, devlet başkanı seçilmiş bulunmaktadır. Birinci turda bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. İkinci tura, birinci turda en çok oy alan iki aday veya en çok oy almış ve adaylığını geri çekmiş adaylardan sonra gelen iki aday katılır ve bu oylamada oyların çoğunu alan aday Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanı seçilir²⁷⁶. Görüldüğü üzere, cumhurbaşkanlığına aday olan kişi oylamaya katılanların yarısından bir fazlasının (50%+1) oyunu alırsa devlet başkanı seçilmiş sayılır. İkinci turda adayın devlet başkanı seçilmesi için oyların basit çoğunluğunu alması yeterlidir. Şimdiye kadar gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinin tümü ilk turda tamamlanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet başkanı seçimlerine ilişkin yasal düzenlemeler 27 Mayıs 2003 tarihli Seçim Mecellesi²⁷⁷ ile düzenlenmektedir. Seçim Mecellesine göre, başkanlık seçimleri: 1) olağan devlet başkanı seçimi, 2) tekrar yapılan devlet başkanı seçimi, 3) olağanüstü devlet başkanı seçimi şeklinde düzenlenmiştir.

1) Olağan devlet başkanı seçimi: Devlet Başkanının Anayasa ile belirlenmiş görev süresinin dolduğu yılın, ekim ayının üçüncü haftasının çarşamba günü, devlet başkanı seçimleri günü olarak belirlenmiştir. Devlet başkanı seçimlerinin yapılacağı gün Merkez Seçim Komisyonu'nun kararı ile ilan edilir ve bu karar en geç 2 gün içinde yayımlanır. Siyasi partiler, siyasi partilerin oluşturduğu bloklar ve seçimlere katılma hakkına sahip olan vatandaşlar devlet başkanlığına adaylarını gösterebilirler. Seçimlere katılma hakkı olan her bir vatandaş veya vatandaşların devlet başkanlığına aday gösterebilmeleri için en az 100 kişiden oluşan teşebbüs grubu oluşturmaları gerekir. Devlet Başkanlığına aday olacaklar, adaylıklarını seçim tarihi ile ilgili Merkezi Seçim Komisyonu'nun kararı resmen yayımlandıktan sonra ileri sürebilirler. Siyasi partiler, siyasi partilerin oluşturduğu bloklar veseçimlere katılma hakkına sahip vatandaşların oluşturduğu teşebbüs gruplarının gösterdikleri adaylarını desteklemek amacıyla en az 45 bin seçmenin imzasını toplamaları gerekir. Gösterilen 45 bin imzanın içinde en az 60 farklı seçim bölgesinden 50 seçmenin imzasının bulunması şarttır. Bir seçmen yalnız bir adayı destekleyebilme hakkına sahiptir²⁷⁸.

²⁷⁵Gönenç, 1998:208.

²⁷⁶Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası.m.101/II -IV.

²⁷⁷<http://www.e-qanun.az/code/17> (erişim tarihi: 28.03.2019).

²⁷⁸Seçki Məcəlləsi, m.180-181.

Belirtilen usüllerle aday gösterilmezse veya gösterilen adaylar adaylıklarını geri çekerlerse, Parlamentonun (Milli Meclis) seçimlere 30 gün kala üyelerinin en az yarısının aldığı kararla aday gösterme hakkı vardır. Aday gösterme işlemleri seçimlere 45 gün kala son bulmalıdır. Merkezi Seçim Komisyonu başkanlık seçimleri sonuçlarını: 1) seçim bölgelerinin 2/5'inde kullanılan oyların sonuçları geçersiz sayıldığında veya iptal edildiğinde 2) Mahkemenin kararıyla oyların geçersiz olduğu orta çıktığında, geçersiz sayar²⁷⁹.

2) Tekrar yapılan devlet başkanı seçimi: Başkanlık seçimleri ile ilgili ikinci düzenleme de tekrar yapılan devlet başkanı seçimleridir. Başkanlık seçimlerinin sonuçları Anayasa Mahkemesi tarafından geçersiz bulunursa ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı seçilemezse, Merkezi Seçim Komisyonu'nun kararı ile tekrar başkanlık seçimlerinin yapılması belirlenir²⁸⁰.

3) Olağanüstü devlet başkanı seçimi: Anayasanın 105. maddesinde belirtilen durumlarda, yani normal koşullarda 7 yıl görev süresi olan devlet başkanı bu süre dolmadan kendi istifası veya sağlık nedenlerinden dolayı yetkilerini kullanamaması durumunda görevinden ayrılırsa, 60 gün içinde olağanüstü devlet başkanı seçimleri yapılır. Bu durumda, Cumhurbaşkanının yetkilerini yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vitse-cumhurbaşkanı (devlet başkanı yardımcısı) kullanır. Seçimlerin yapılacağı tarihe 40 gün kala başkanlık için aday çıkmazsa veya sadece bir aday çıkarsa seçim tarihi iki ay ertelenir ve mevcut başkan görevine devam eder. Yine seçim tarihine kadar başkan adayları seçimden çekilirse veya sadece tek aday kalırsa seçimler üç ay ertelenir ve yine bu dönemde mevcut başkan görevine devam eder²⁸¹.

3.4.1. Devlet Başkanının Görev Süresi

Anayasanın 101. maddesine göre, Devlet Başkanının görev süresi 7 yıldır. Anayasanın 2016 değişikliğinden önce, devlet başkanının görev süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştı. 10 Ekim 2016 tarihli referandumla devlet başkanının görev süresine ilişkin maddeye değişiklik yapılarak, yeni düzenleme ile devlet başkanının görev süresi 7 yıl olarak belirlenmiştir²⁸². Anayasanın 2016 değişikliğinden önce, devlet başkanının görev süresi, Milli Meclis'in (Parlamento) görev süresi ile aynı olup, 5 yıl olarak belirlenmekteydi. Devlet Başkanı ile

²⁷⁹Cəfərov, 2010:487.

²⁸⁰Seçki Məcəlləsi,m.206.

²⁸¹Seçki Məcəlləsi, m.58, 178 ve 183.

²⁸²“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 12.10.2016.

Parlamentonun görev sürelerinin 5 yıl olarak belirlenmesi uygulamada ortaya çıkabilecek bazı sorunları önleyebilme açısından isabetli bir düzenleme idi. Çünkü, başkanlık hükümet sistemini benimseyen ülkelerde uygulamada ortaya çıkabilecek en büyük sorunlardan biri, devlet başkanının görev süresinin parlamentonun görev süresinden uzun olması durumunda, kendisini destekleyen parlamento ile göreve başlayan devlet başkanının görev süresini parlamento seçimlerinin ardından kendisini desteklemeyen, hatta kendisiyle açıkça çatışan bir parlamentoya tamamlamak zorunda kalması ihtimalidir. Bu sebeple, başkan ve parlamentonun görev sürelerinin aynı olması böyle bir ihtimali büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır²⁸³. Anayasanın değişiklikten önceki halinde bu düzenleme, devlet başkanının kendi dünya görüşünden olmayan bir yasama organı ile çalışmasını ve dolayısıyla sistemin tıkanması olasılığını azaltma yönünde bir düzenleme idi²⁸⁴. 2016 Anayasa değişikliği ile devlet başkanının görev süresinin yedi yıl olarak belirlenmesi şeklinde düzenleme, Cumhurbaşkanının görev süresinin parlamentonun görev süresinden uzun olması sonucunu doğurarak, Cumhurbaşkanı ile parlamentonun zaman içinde çatışmasına neden olabilir.

3.4.2. Devlet Başkanının Tekrar Seçilebilirliği

Görevdeki Devlet Başkanı'nın veya daha önce Devlet Başkanı olmuş bir kişinin, tekrar devlet başkanlığı makamına aday olup olamayacağı sorununa “tekrar seçilebilirlik” (eligibility for re-election) sorunu denmektedir²⁸⁵. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkanlık seçimleri ile ilgili 1991 tarihli yasası ile aynı kişinin arka arkaya iki defadan fazla başkan seçilemeyeceğine dair hüküm konulmaktaydı. 1995 Azerbaycan Anayasası da 101. maddesinin V. fıkrasında aynı kişinin üst üste iki dönemden fazla devlet başkanı seçilemeyeceği hükmünü bulundurmaktaydı. Bu hükmün, hukuki açıdan değerlendirildiğinde, başarılı bir hüküm olduğu söylenemez. İlgili hükme göre, eğer aynı kişi iki kere devlet başkanı seçilmişse ardından gelen dönemde üçüncü kere devlet başkanı seçilmesi mümkün değildir. Ancak eğer aynı kişi arka arkaya seçilmezse, yani aradaki dönemde veya dönemlerde başka kişi veya kişiler devlet başkanı seçilirse, daha önce iki kez devlet başkanı olmuş kişinin üçüncü kere devlet başkanı seçilebilmesinin mümkünlüğü konusunda anayasada bir açıklama bulunmamaktaydı²⁸⁶. İki kere seçilebilme imkanı, siyasi açıdan değerlendirildiğinde demokratik kültürün yeterince oturmadığı ülkelerde, görev başında olan devlet başkanının yeniden seçilebilmek için elinde bulundurduğu anayasal yetkilerini kötüye kullanmasına yol

²⁸³Gönenç, 1998:208-209.

²⁸⁴Özkul, 2012: 93.

²⁸⁵Gözler, 2001: 67.

²⁸⁶Gönenç, 1998:209.

açabilir. Böyle bir düzenlemenin olumlu yanı ise, çok başarılı bir devlet başkanının kendi etkin politikalarını iki dönem boyunca sürdürebilecek imkanının olmasıdır²⁸⁷.

18 Mart 2009'da yapılan Anayasa değişikliği ile bu hüküm Anayasadan çıkarılmış, bu hükmün yerine savaş halinde askeri operasyonların yürütülmesinin devlet başkanlığı seçimlerini imkansız kılması durumunda, devlet başkanının yetkilerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılacağı hükmü ilave edilmiştir. Böyle bir kararı alma yetkisi ise Merkezi Seçim Komisyonu'nun başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir. Dolayısıyla, 2009 Anayasa değişikliği ile aynı kişinin iki defadan fazla başkan seçilememe sınırlaması ortadan kalkmıştır²⁸⁸. Tekrar seçilebilirliğin iki dönemle sınırlı tutulması devlet başkanlığı makamının bir kişiden başka bir kişiye devredilebilmesinin mümkünlüğüne sağlamaktadır. Tekrar seçilebilirliğin sınırlı tutulmaması ise devlet başkanlığı makamının aynı kişi tarafından uzun süre işgal edilmesine ve dolayısıyla otoriter bir rejim tehlikesine sebep olabilmektedir. Sınırsız seçilebilme imkanı, "kazananın her şeyi aldığı" bir sistemde muhalefetin demokratik yollarla devletin başına gelebilme ihtimalini aşağı düşürmektedir²⁸⁹. Bu sebeple, Azerbaycan Anayasasında 2009 değişikliğinden önce bulunan, aynı kişinin arka arkaya iki defadan fazla seçilemeyeceği hükmünün geri getirilmesinin taraftarı olmaktadır.

2009 Anayasa değişikliği ile aynı kişinin iki defadan fazla başkan seçilememe hükmünün yerine getirilen, savaş ortamında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın yetkilerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılması ile ilgili meseleye, Anayasa Mahkemesi tarafından bakılması, 23 Aralık 2003 tarihli "Anayasa Mahkemesi Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun²⁹⁰ 55. maddesi ile düzenlenmektedir. Bu maddeye göre, savaş ortamında askeri operasyonların yürütülmesinin devlet başkanlığı seçimlerini imkansız kılması durumunda, Merkezi Seçim Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanının yetkilerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılması teklifi ile Anayasa Mahkemesine başvuru yapar. Merkezi Seçim Komisyonu'nun devlet başkanlığı seçimlerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılması teklifine, Anayasa Mahkemesi tarafından 7 gün içinde bakılmalıdır. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, Merkezi Seçim Komisyonu'nun teklifine esasen savaş ortamında askeri operasyonların yürütülmesinin devlet başkanlığı seçimlerinin yapılmasının mümkünlüğüne etkisini araştırarak, devlet başkanının yetkilerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılması veya uzatılmaması hakkında karar kabul eder. Devlet Başkanının yetkilerinin, askeri operasyonların sonuna kadar uzatılması veya uzatılmaması

²⁸⁷Özkul, 2012: 93.

²⁸⁸Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı", Azərbaycan Qəzeti, 31.03.2009.

²⁸⁹Shukurov, 2003:79.

²⁹⁰<http://www.e-qanun.az/framework/4928> (erişim tarihi 28.03.2019).

hakkında Anayasa Mahkemesi'nin kararı 6 oy çoğunluğu ile kabul edilir. Anayasa Mahkemesi'nin ilgili kararı devlet başkanına ve Merkezi Seçim Komisyonu'na gönderilir²⁹¹.

3.4.3. Devlet Başkanının Göreve Başlaması ve Yemini

Yukarıda belirtildiği üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı doğrudan halk tarafından, seçime katılan seçmenlerin oylarının yarısından fazlasını alarak seçimleri kazanmış sayılır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı seçimlerinin sonuçları, seçim sonuçlarının yayınlanması ve seçim sonuçlarının resmen ilan edilmesi şeklinde duyurulmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Seçki Mecellesine göre, başkanlık seçimlerinin yapıldığı tarihten itibaren en geç 5 gün içinde Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Seçim Komisyonu seçim bölgelerine göre seçim sonuçlarını yayınlar²⁹². Anayasanın 102. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanlığı seçimlerinin sonuçları hakkındaki bilgi, seçim gününden itibaren 14 gün içinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından resmen ilan edilir. Anayasanın, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanlık Seçimlerinin Sonuçları” başlıklı ilgili maddesi, 24 Ağustos 2002 tarihli referandumla değişikliğe uğramıştır. Eski düzenlemeye göre, başkanlık seçimlerinin sonuçları hakkında bilgi, seçim gününden sonra 7 gün içinde Anayasa Mahkemesi tarafından resmen ilan edilmekteydi. Yani, 2002 Anayasa değişikliği ile seçim sonuçlarının resmen ilan edilmesi için Anayasa Mahkemesine tanınan süre, 7 günden 14 güne çıkarıldı²⁹³. Merkezi Seçim Komisyonu, seçimlerin yapıldığı tarihten itibaren en geç 14 gün içinde başkanlık seçimlerini sonuçlandırır ve sonuçları onaylamak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'ne sunar. Anayasa Mahkemesi'nin seçim sonuçları hakkındaki kararı kesindir²⁹⁴. Görüldüğü üzere, Merkezi Seçim Komisyonu tarafından gönderilen seçim sonuçları Anayasa Mahkemesi tarafından değerlendirilir, onaylanır ve ilan edilir. Başkanlık seçimleri sonuçlarının Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanması yetkisi, Anayasa Mahkemesi'nin faaliyetinin hukuki önemini arttırmaktadır. Başkanlık seçimleri sonuçlarının Anayasa Mahkemesi tarafından ilan edilmesi hem hukuki hem de siyasi açıdan öneme sahiptir. Devletin siyasi sisteminde, özel ve önemli yeri olan devlet başkanının seçimleri sonuçlarının, Anayasa Mahkemesi tarafından ilan edilmesi ile Anayasa Mahkemesi kendisini ülke içi siyasi ilişkilerde anayasa maddelerini esas alan, anayasanın yüceliğini temin eden yargı organı olarak ifade etmektedir²⁹⁵. Seçim

²⁹¹Cəfərov, 2010:488.

²⁹²Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi, m.109.

²⁹³<http://www.e-qanun.az/framework/16449> (erişim tarihi:28.03.2019).

²⁹⁴Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi, m.203/1.

²⁹⁵Cəfərov, 2010:491.

sonuçlarının Anayasa Mahkemesi tarafından ilan edilmesi seçimlerin hilesiz yapıldığının gösterilmesi bakımından da önemlidir²⁹⁶.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, başkanlık seçimleri sonuçlarının resmen ilan edildiği tarihten itibaren 3 gün içinde Anayasa Mahkemesi hakimlerinin katılımı ile aşağıdaki şekilde yemin eder:

*“Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı yetkilerini gerçekleştirirken Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına uyacağıma, Devletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyacağıma, halka onurla hizmet edeceğime yemin ederim”*²⁹⁷.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı yemin ettiği günden itibaren görevine başlar²⁹⁸. Çoğu devletlerin anayasalarında da devlet başkanının yemin ettiği tarih göreve başlama tarihi olarak belirlenmemiştir. Dolayısıyla devlet başkanının görev süresi hesaplanırken de temel olarak bu tarihin kabul edilmesi gerekmektedir²⁹⁹.

3.5. Devlet Başkanının Görevini Sona Erdiren Haller

Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına göre, devlet başkanının görevinin sona ermesinin iki usulü belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, devlet başkanının görev süresinin dolmasına ilişkin olarak görev süresinin sona ermesi, ikincisi ise, devlet başkanının görev süresini bitirmeden görevinin sona ermesi halleridir³⁰⁰.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı görevini sonra erdiren normal hal, devlet başkanlığı “süresinin dolması” dolması halidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görev süresi anayasa ile 7 yıl olarak belirlenmiştir ve bu süre devlet başkanının yemin ettiği günden başlayarak hesaplanır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, görev süresinin son gününe kadar görevde kalır ve yeni seçilen devlet başkanının yemin etmesi üzerine görevini yeni seçilmiş başkana devreder. Yani, yeni seçilmiş devlet başkanının yemin etmesi anında eski devlet başkanının görevi sona erer³⁰¹.

Devlet Başkanının görev süresini bitirmeden görevini sona erdiren haller, 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile belirlenmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı istifa ettiğinde, sağlık sorunları nedeniyle yetkilerini kullanamaması halinde, anayasa

²⁹⁶Demirkol, 2011:139.

²⁹⁷Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, m.103.

²⁹⁸Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, m.103/2.

²⁹⁹Cəfərov, 2010:492-494.

³⁰⁰Əsgərov vd., 2005:199.

³⁰¹a.g.e.:199.

ile belirlenen hallerde ve yöntemle görevden alındığında, görev süresini bitirmeden görevi sona ermiş sayılır³⁰².

Görüldüğü üzere, Anayasanın 104. maddesinin birinci kısmında, devlet başkanının görev süresini bitirmeden görevini sona erdiren 3 esas belirlenmiştir:

- 1) *Devlet Başkanının İstifası*
- 2) *Devlet Başkanının Sağlık Sorunları Nedeniyle Görevini Yapamayaak Durumda Bulunması*
- 3) *Devlet Başkanının Azli (impeachment)*

3.5.1. Devlet Başkanının İstifası

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre, devlet başkanının görev süresini bitirmeden görevini sona erdiren hallerden biri, devlet başkanının istifasıdır (demission). Azerbaycan Anayasası, Devlet Başkanının serbest iradesini kullanarak istifa edebileceğini kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı istifa ettiğinde, istifa dilekçesi Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine sunulur. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, istifa dilekçesinin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verildiğine emin olduğu takdirde devlet başkanının istifasının kabulüne dair karar kabul eder. Anayasa Mahkemesi'nin, Devlet Başkanının istifasına dair karar kabul ettiği anda, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı istifa ettiğine göre görevinden ayrılmış sayılır³⁰³. Maddeden görüldüğü üzere, devlet başkanının istifa dilekçesine Anayasa Mahkemesi tarafından bakılmaktadır. Anayasa Mahkemesi istifa dilekçesine bakmaktan kaçınmaz. Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanının istifa dilekçesini, dilekçenin mahkemeye sunulduğu tarihten itibaren en geç 3 gün içinde incelemelidir. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, istifa yazısının devlet başkanının kendisi tarafından gönüllü olarak verildiğine emin olduktan sonra istifanın kabul edilmesi hakkında karar verir ve bu karar derhal Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanına gönderilir. Anayasa Mahkemesi, istifa yazısının devlet başkanı tarafından gönüllü olarak verildiğine emin olmazsa, hakimlerin 5 oy çoğunluğu ile istifanın kabul edilmediğine dair karar kabul eder ve derhal Milli Meclis'e (Parlamento) gönderir³⁰⁴.

Anayasanın ilgili maddesinde, "Anayasa Mahkemesi istifa yazısının devlet başkanının kendisi tarafından verildiğine emin olduktan sonra istifa hakkında karar kabul eder." hükmüne göre, burada devlet başkanının istifası tek taraflı irade beyanı olarak gözükmemektedir. Yani,

³⁰²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.104/1.

³⁰³Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.104/2.

³⁰⁴Cəfərov, 2010:496.

böyle bir durumda Anayasa Mahkemesi istifa hakkında karar verirse, Devlet Başkanı istifa etmiş sayılır. Devlet Başkanının istifası, Anayasa Mahkemesi'nin kabulüne bağlıdır³⁰⁵.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov, 1992 yılında, Parlamentonun etkisiyle istifa dilekçesi yazarak görevinden ayrılmıştır³⁰⁶.

3.5.2. Devlet Başkanının Sağlık Sorunları Nedeniyle Görevini Kesin Olarak Yapamayacak Durumda Bulunması

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görev süresini bitirmeden görevini sona erdiren hallerden biri de, devlet başkanının sağlık sorunları nedeniyle görevini yapamayacak durumda bulunması halidir (empechement definitif). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının sağlık sorunları nedeniyle görevini yapamayacak durumunda olması hakkında Milli Meclis'e bilgi verildiğinde, Milli Meclis bu gerçeğin araştırılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine başvurur. Anayasa Mahkemesinin bu konu hakkındaki kararı hakimlerin 6 oy çoğunluğu ile kabul edilir. Eğer Anayasa Mahkemesi bu bilginin gerçek olduğunu onaylamazsa konu böylece kapanmış olur³⁰⁷. Burada Devlet Başkanının sağlığının geçici olarak bozulması kastedilmiyor. Anayasanın ilgili maddesinde, devlet başkanının sağlık sorunları nedeniyle görevini yürütmek yeteneğini tamamen kaybetmesi öngörülmektedir³⁰⁸. Anayasa, ilgili maddesinde, devlet başkanının sağlık sorunlarından dolayı hangi süre çerçevesinde görevini yapamayacak olması durumunda, bu hükmün uygulanacağına dair düzenleme yapmamaktadır. 23 Aralık 2003 tarihli "Anayasa Mahkemesi hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'na göre, Anayasa Mahkemesi hakimlerinin sağlık sorunları nedeniyle 4 aydan az olmayan süre içinde görevini icra edememesi durumunda, Anayasa Mahkemesi'nin oluşturduğu özel doktor komisyonu bu hastalığı onaylayan rapor verirse, Anayasa Mahkemesi hakiminin yetkilerine görev süresinden önce son verilir. Hakimler için belirlenmiş olan bu süre, devlet başkanı için de öngörülebilir³⁰⁹.

Maddeden görüldüğü üzere, eğer Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanını sağlık sorunları nedeniyle görevini yapamaması durumunu onaylamazsa, devlet başkanı görevine devam eder. Anayasa, ilgili maddede, Devlet Başkanının sağlığının geçici olarak bozulması durumunda, devlet başkanının yetkilerinin geçici olarak kim tarafından yürütüleceği konusuna ilişkin bir düzenleme yapmamaktadır.

³⁰⁵Demirkol, 2011:141.

³⁰⁶Allahverdiyev, 2006:82-83.

³⁰⁷Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,m.104/3.

³⁰⁸Əsgərov vd., 2005:200.

³⁰⁹Cəfərov, 2010:497.

Maddenin, “eğer Anayasa Mahkemesi bu durumu onaylamazsa” şeklinde düzenlenmesi, devlet başkanının görevden ayrılıp ayrılamayacağı konusunda Anayasa Mahkemesi’nin kararının önemli role sahip olduğunu göstermektedir³¹⁰.

3.5.3. Devlet Başkanının Azli (impeachment)

Parlamentar rejimlerin uygulandığı ülkelerde, Devlet Başkanının siyasi sorumsuzluğu ile birlikte cezai sorumluluğunun da olmaması ilke olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet rejimlerinde ise, Cumhurbaşkanı’nın cezai sorumsuzluğu kabul edilmemiştir. Başkanlık rejimlerinde, Cumhurbaşkanı’nın sadece görevi ile ilgili suçlardan dolayı cezai sorumsuzluğu vardır. Görevi ile ilgili olmayan suçlardan dolayı her vatandaş gibi Cumhurbaşkanı da sorumlu tutulmaktadır³¹¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Devlet Başkanının ağır suç işlemesi durumunda azledilebileceğini kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevden uzaklaştırılması Anayasa ile aşağıdaki şekilde düzenlenmektedir:

I. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı ağır suç işlediğinde Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme’nin 30 gün içinde vereceği görüşe dayanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevden uzaklaştırılması hususunu Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi’ne sunabilir.

II. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi üyelerinin 95 oyla kabul edecekleri karar üzerine Devlet Başkanı görevden uzaklaştırılabilir. Bu kararı, Anayasa Mahkemesi Başkanı imzalar. Anayasa Mahkemesi, bu kararın imzalanmasına bir hafta içinde katılmazsa karar yürürlüğe girmez.

III. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevden alınmasına ilişkin karar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi’nin Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi’ne müracaat ettiği günden başlayarak iki ay içinde alınmalıdır. Bu süre içinde söz konusu karar alınmazsa Devlet Başkanına karşı ileri sürülen suçlama reddedilmiş sayılır³¹².

Parlamento tarafından düşürülemeyen Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Anayasanın belirtilen 107. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının ağır suçlardan dolayı sadece cezai sorumluluğu bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ağır suçlar nedeniyle görevinden alınabilir. Ağır

³¹⁰Demirkol, 2011:142.

³¹¹Özbudun, 2018: 317.

³¹²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.107.

suç işlemesi durumunda devlet başkanına karşı yargılama sürecinin başlaması için öncelikle Anayasa Mahkemesi'nin bu yönde, en az 3 hakiminin, önerisi gerekmektedir. Önerinin, Anayasa Mahkemesi Başkanı'na yazılı olarak sunulduğu tarihten itibaren üç gün içerisinde, Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu toplanmalı ve öneriye bakılmalıdır. Anayasa Mahkemesi bu öneriyi esaslı bulmazsa, esaslı bulmadığına dair hakimlerin 5 oy çoğunluğu ile karar kabul eder. Anayasa Mahkemesi önerini esaslı bulursa, hakimlerin 6 oy çoğunluğu ile devlet başkanının davranışlarında ağır suç unsurunun bulunup bulunmaması hakkında görüş almak için Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'ne başvuruda bulunur. Yüksek Mahkeme meseleye 30 gün içinde bakmalı ve davaya ilişkin görüşünü bu süre içinde Anayasa Mahkemesi'ne bildirmelidir. Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme'nin görüşünü dikkate alarak tekrar toplanmalı ve karar vermelidir. Eğer Anayasa Mahkemesi devlet başkanının suçunun olmadığına dair karar verirse süreç tamamlanmış sayılır. Eğer Anayasa Mahkemesi'nin 7 hakimi devlet başkanının suçunun olduğuna dair oy kullanırsa, Anayasa Mahkemesi devlet başkanının görevden alınması istemiyle başlattığı yargılama kararını Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne (Parlamentoya) gönderir. Milli Meclis, iki ay içerisinde devlet başkanının görevden alınmasına ilişkin kararı kabul etmezse soruşturma reddedilmiş sayılır. Milli Meclis'te devlet başkanının görevden alınmasına ilişkin kararın kabul edilmesi için milletvekillerinin 95'inin onayı gerekmektedir. Eğer parlamento, Devlet Başkanının görevden alınmasına ilişkin karar vermezse yargılama süreci tamamlanmış olur. Eğer Milli Meclis, 95 milletvekilinin onayı ile devlet başkanının görevden alınmasına ilişkin karar verirse, bu karar Anayasa Mahkemesi'ne gönderilir. Eğer Anayasa Mahkemesi, bu kararı yedi hakimnin oy çoğunluğu ile onaylarsa Devlet Başkanının görevden alınmasına ilişkin karar yürürlüğe girer ve Devlet Başkanı görevinden alınır. Devlet Başkanının görevden alınmasına ilişkin Milli Meclis'in kararı, Anayasa Mahkemesi Başkanı tarafından imzalanır. Anayasa Mahkemesi kararı onaylamazsa, devlet başkanının görevden alınmasına ilişkin Milli Meclis'in kararı yürürlüğe girmez ve yargılama süreci sona erer³¹³.

Görüldüğü üzere devlet başkanının görevden uzaklaştırılmasında, devlet hakimiyetinin her iki kanadı, hem yasama (Milli Meclis) hem de yargı organları (Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme) katılmaktadır. Yargılama sürecini genel olarak incelediğimizde, Devlet Başkanının ağır suç işlemesi durumunda görevden uzaklaştırılmasında, esas yetkili organın yasama organı değil de yargı organının olduğunu görmekteyiz. Devlet Başkanının görevden alınmasında son kararı verme yetkisi Anayasa Mahkemesi'ne tanınmıştır.

³¹³Cəfərov, 2010:504-505.

Başkanlık hükümet sistemini benimseyen ülkelerde devlet başkanını görevden uzaklaştırmanın tek yolu oldukça zahmetli bir yöntem olan azil mekanizmasını uygulamaktır. Gönenç'e göre, Azerbaycan Anayasasında, Devlet Başkanının görevden alınması için oldukça zorlu bir mekanizma öngörülmüştür. Ayrıca Anayasada, Devlet Başkanının görevden alınmasının bir takım özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, başkanlık sistemini uygulayan ülkelerde azil süreci genellikle parlamento üyeleri tarafından başlatılmaktadır. Azerbaycan Anayasasında ise genel uygulamanın aksine olarak, azil süreci Meclis üyeleri tarafından değil, Anayasa Mahkemesi tarafından başlatılmaktadır. Böyle bir düzenleme hukuki açıdan değerlendirildiğinde daha sağlıklı sonuçlar doğurabileceği düşünülebilir. Fakat siyasi açıdan değerlendirildiğinde ise bu düzenlemenin, Anayasa Mahkemesi'ni siyasi tartışmaların odağı haline getirebileceği gözükmemektedir. İkincisi, Anayasaya göre Milli Meclis'in, Devlet Başkanının azledilmesine ilişkin karar alabilmesi için en az 95 üyenin oyunu almalıdır. Milli Meclis'te toplam 125 milletvekilinin olduğunu göz önünde bulundurursak, Cumhurbaşkanının azledilmesi için 95 üyenin oyuna ulaşılmasının oldukça zor olduğu söylenebilir. Üçüncüsü, Anayasaya göre azil süreci toplam 2 ay içerisinde tamamlanmalıdır. Eğer iki ay içerisinde azil süreci tamamlanamazsa suçlama reddedilmiş sayılmaktadır. Azil sürecinin iki ay içerisinde tamamlanması, yapılan suçlamanın ağırlığı ile doğru orantılı olarak mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, azil sürecinin tamamlanması için iki ay gibi kısa bir sürenin öngörülmesi devlet başkanının azledilmesini oldukça güçleştirmektedir³¹⁴.

Azil süreci için iki aylık sürenin öngörülmesi, suçlamanın uzun süre sürüncemede kalmaması açısından olumlu bir düzenleme olarak kabul edilebilir. Çünkü, bu iki ay içerisinde devlet başkanı hem görevine devam edecek hem de hakkındaki suçlama devam edecektir. Bu açıdan iki aylık sürenin belirlenmesi isabetli olmuştur. Eğer Anayasa bu iki aylık süreni öngörmemiş olsaydı, o zaman Devlet Başkanının geçici olarak görevden ayrılması durumunu düzenlemeliydi. Anayasa, Devlet Başkanının geçici olarak görevden ayrılması durumunu düzenlemediğinden dolayı iki aylık süreyi öngörmüştür³¹⁵.

Devlet Başkanının geniş yetkilere sahip olması, onun yetkilerini kötüye kullanması durumunda sorumluluğunun bulunmasını gerektirir. Devlet Başkanının böyle bir sorumluluğunun esasında, onun görevden alınması durmaktadır. Azerbaycan Anayasası, Devlet Başkanının görevden alınmasını zorlaştıran bir düzenleme öngörmekle, azil süreci için 4 aşama belirlemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı ağır suç işlediğinde azil mekanizmasının uygulanması için aşağıdaki 4 aşama gerçekleşmektedir:

Birinci aşama-Anayasa Mahkemesi'nin Milli Meclis karşısında teşebbüsde bulunması;

³¹⁴Gönenç, 1998:209-210.

³¹⁵Demirkol, 2011:143.

İkinci aşama- Yüksek Mahkeme'nin 30 gün içerisinde görüşünü bildirmesi;

Üçüncü aşama-Milli Meclis üyelerinin 95 oy çoğunluğu ile devlet başkanının görevden alınmasına ilişkin karar kabul etmesi;

Dördüncü aşama- Anayasa Mahkemesi'nin Milli Meclis'in kararını onaylaması ve bu kararın Anayasa Mahkemesi'nin Başkanı tarafından imzalanmasıdır.

Anayasa, Anayasa Mahkemesi'nin teşebbüse geçmesini kimin sağlayacağını öngörmemiştir. Dolayısıyla, Devlet Başkanının ağır suç işlediğini herkes ihbar edebilir, sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Bu durumda Anayasa Mahkemesi, Milli Meclis'e başvurma kararı alırsa harekete geçecektir³¹⁶.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının kabul edildiği 1995 yılından bugüne kadar Azerbaycan Anayasa uygulamasında, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın azli gerçekleşmemiştir.

3.6.Devlet Başkanına Vekalet

Devlet Başkanına vekalet edilmesi ihtiyacı, Devlet Başkanlığı makamının boşalması ve Devlet Başkanının görevini geçici olarak yürütemeyecek durumda bulunması halinde ortaya çıkmaktadır³¹⁷. Devlet Başkanı, devletin başı sıfatıyla ülke içi ve uluslararası ilişkilerde devleti temsil ederek, önemli bir makamı elinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla böyle önemli bir makamın boş kalmaması gerekmektedir. Bu nedenle, devletlerin anayasalarında Devlet Başkanının geçici veya devamlı olarak görevini yerine getiremeyecek durumda bulunması halinde, Devlet Başkanına vekalet edilmesi meselesi düzenlenmektedir. Yüksek yönetim organlarının veya makamlarının sürekliliği nedeniyle, Devlet Başkanlığı makamının da geçici veya devamlı olarak boşalmış olması durumunda, bu makamın vekaletle doldurulması gerekmektedir³¹⁸.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası da, Devlet Başkanına vekalet edilmesi meselesini düzenlemektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Devlet Başkanına vekalet edilmesi ihtiyacı, Devlet Başkanlığı makamının boşalması ve Devlet Başkanının görevini geçici olarak yerine getiremeyecek durumda bulunması halinde ortaya çıktığından dolayı, aşağıda bu durumlarda Azerbaycan Anayasasının hangi düzenlemeyi getirdiğini inceleyeceğiz.

1) *Devlet Başkanlığı Makamının Boşalması:* Yukarıda görüldüğü üzere,

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının istifası, sağlık sorunları nedeniyle görevini yapamayacak durumda bulunması, devlet başkanının azli hallerinde

³¹⁶a.g.e:142.

³¹⁷Gözler, 2001:70.

³¹⁸Cəfərov, 2010:498.

Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanının görevi sona erir. Anayasa ile belirlenmiş bu hallerde, Dövlət Başkanlığı makamının boşalması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda boş kalan Dövlət Başkanlığı makamı, yeni devlet başkanının seçilmesi ile kesin olarak doldurulacaktır. Yeni Dövlət Başkanının seçilmesi ve göreve başlaması ise belirli bir süre almaktadır. Bu durumda, Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasasının getirdiği düzenlemeye göre, Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanı görev süresini doldurmadan görevinden ayrıldıktan sonra 60 gün içerisinde Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanlığı için olağanüstü seçim yapılır. Bu durumda, Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin yeni Dövlət Başkanı seçilinceye kadar, Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanının yetkilerini birinci başkan yardımcısı (birinci vitse-prezident) kullanır³¹⁹. Dövlət Başkanının sürekli veya geçici olarak görevinden ayrılması durumunda, Dövlət Başkanlığı makamına vekalet edilmesi meselesini, ülkeler anayasalarında değişik şekilde düzenlemektedirler. Genellikle, Dövlət Başkanına vekalet etme görevi, Parlamento Başkanı veya Başbakan tarafından yerine getirilmektedir. 1995 Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasasının, Dövlət Başkanının görevden alınması durumunda yetkilerinin kullanılmasına ilişkin ilgili maddesi, 24 Ağustos 2002 ve 26 Eylül 2016 tarihli referandumlarla iki defa değişikliğe uğramıştır. 24 Ağustos 2002 tarihli Anayasa değişikliğinden önce, Anayasanın ilgili maddesi gereği, Dövlət Başkanlığı görevinin boşalması durumunda vekalet yetkisi Milli Meclis (Parlamento) Başkanı'na geçmekteydi. 2002 Anayasa değişikliği ile vekalet yetkisi Milli Meclis Başkanı'ndan alınarak, Azərbaycan Cumhuriyyəti Başbakanı'na verildi³²⁰. Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanlığı makamının boşalması durumunda, vekalet yetkisinin Meclis başkanından alınarak, Azərbaycan Cumhuriyyəti Başbakanı'na verilmesi şeklindeki düzenlemenin, hukuki açıdan değerlendirildiğinde bir sıra önemli gerekçelerinin olduğu gösterilebilir. Azərbaycan Cumhuriyyəti, Başkanlık Hükümet sistemini uyguladığı için, burada güçlü yürütme ilkesinin var olduğu görülmektedir. Azərbaycan Cumhuriyyəti Bakanlar Kurulu üst yürütme organı olarak, Azərbaycan Cumhuriyyəti Dövlət Başkanı'na tabidir ve ona karşı sorumludur. Bakanlar Kurulu, aynı zamanda Parlamenteoya karşı da sorumlu bulunmaktadır. Azərbaycan Cumhuriyyəti Bakanlar Kurulu, her yıl kendi faaliyeti hakkında Milli Meclis'e rapor vermektedir. Nitekim, Bakanlar Kurulu'nun Milli Meclis'e faaliyeti hakkında rapor

³¹⁹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.105/1.

³²⁰“Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədilə 24 Avqust 2002 ci ildə keçirilmiş Ümumxalq Səsvərməsinin (Referandumun) Yekunları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002.

vermesi, Milli Meclis'in Bakanlar Kurulu'na güven meselesinin çözülmesi yetkisine ilişkin olarak belirlenmiştir. Böyle bir düzenleme, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı görev süresini doldurmadan görevinden ayrılması durumunda, devletin yönetilmesinde, devlet hakimiyetinin her iki kanadının da etkili bir şekilde devleti yöneteceğine olanak sağlamaktadır. İkincisi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütme hiyerarşisi içerisinde Devlet Başkanından sonra ikinci şahıs Başbakan olduğundan dolayı, yeni devlet başkanı seçilinceye kadar Başbakan'ın yürütme organlarının faaliyetini daha rahat temin edebileceği için bu yöndeki değişikliğin mantıklı olduğu kabul edilebilir³²¹.

Daha sonra, 26 Eylül 2016 tarihli Anayasa değişikliği ile, devlet başkanlığı makamının boşalması durumunda, vekalet yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı'ndan alınarak Azerbaycan Cumhuriyeti Birinci Başkan Yardımcısı'na (birinci vitse-prezident) verildi. Şunu da belirtelim ki, "Başkanın Birinci Yardımcısı" ve "Başkan Yardımcıları" makamları da 2016 tarihli referandumla Anayasanın 103. maddesine yapılan ekleme ile güçlü bir başkan yardımcılığı (vice-president) makamı şeklinde oluşturulmuştur. Yeni düzenlemeye göre, başkan yardımcısı makamına atamalar ve görevden almalar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından yapılacaktır. 2016 Anayasa değişikliğine kadar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın görev süresini bitirmeden görevinden ayrılması durumunda, olağanüstü başkanlık seçimlerinin yapılması için 3 aylık süre öngörülmekteydi. 2016 tarihli referandumla başkanlık makamının boşalması durumunda, olağanüstü başkanlık seçimlerinin yapılması için öngörülen 3 aylık süre 60 güne indirilmiştir³²². Anayasanın ilgili maddesinin en son haline göre, başkanlık makamının boşalması durumunda 60 gün içerisinde olağanüstü devlet başkanlığı seçimleri yapılır ve yeni devlet başkanı seçilinceye kadar devlet başkanının yetkilerini birinci başkan yardımcısı kullanır. Anayasaya göre, bu süre içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti Birinci Başkan Yardımcısı istifa ederse veya sağlık sorunlarından dolayı görevini yerine getiremez hale gelirse, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın belirlediği sıraya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başkan Yardımcısı, Birinci Başkan Yardımcısı statüsünü alır ve devlet başkanının yetkilerini kullanma görevi ona verilir. Yine aynı sebeplerden dolayı, Azerbaycan Cumhuriyeti Birinci Başkan Yardımcısı görevini yerine getiremez hale gelirse, devlet başkanının yetkilerini Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı

³²¹Cəfərov, 2010:499.

³²²"Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı Layihəsi", Azərbaycan Qəzeti, 27.07.2016.

kullanır. Başbakanın istifası veya sağlık nedenlerinden dolayı devlet başkanının yetkilerini kullanamaması durumunda, bu yetkileri Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı kullanır. Milli Meclis Başkanı'nın istifası veya sağlık sorunlarından dolayı devlet başkanının yetkilerini kullanamaması durumunda, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, devlet başkanı yetkilerinin başka yüksek devlet görevlisi tarafından kullanılması hakkında karar kabul eder³²³.

2)Devlet Başkanının Görevini Geçici Olarak Yerine Getiremeyecek Durumda Bulunması: Belirli sebeplerden dolayı, örneğin; hastalık, yurt dışı gezisi gibi sebeplerle, Devlet Başkanının görevinin gereklerini yapamayacak durumda bulunması mümkün olabilir. Bu duruma, Devlet Başkanının “görevini geçici olarak yerine getiremeyecek durumda” (temporary incapacity) bulunması denmektedir ³²⁴. Bu durumda, Devlet Başkanının görevinin başına tekrar dönmesine kadar, Devlet Başkanlığı görevinin birisi veya birileri tarafından geçici olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Devlet Başkanının görevini geçici olarak yerine getiremeyecek durumda bulunması halinde, devlet başkanlığına geçici olarak kimin vekalet edeceği meselesini düzenlememiştir. 1995 Azerbaycan Anayasası, başkanlık makamının sürekli olarak boşalması durumunda devlet başkanlığına vekalet meselesini düzenlemektedir. Bu durumda, Anayasanın, başkanlık makamının sürekli olarak boşalması durumunda vekalet meselesine ilişkin düzenlemesinin, geçici vekalet durumu ortaya çıktığında da uygulanmasının yanlış olamayacağını düşünmekteyiz. Anayasa ile düzenlenmeyen geçici vekalet durumuna ilişkin bir uygulama da pratikte yaşanmamıştır. Uygulamada böyle bir durumun olmaması ile birlikte, doktrinde de devlet başkanının geçici olarak görevini devretmesi ve sonra geri almasının mümkünlüğü meselesi tartışılmamıştır. Bu nedenle, Anayasaya, devlet başkanının görevini geçici olarak yerine getiremeyecek durumda bulunması halinde geçici vekalet meselesinin nasıl uygulanacağına ilişkin düzenlemenin getirilmesinin taraftarı olmaktadır.

3)Devlet Başkanı Vekilinin Yetkileri: Devlet Başkanlığına vekalet edildiği dönemlerde “vekil Devlet Başkanı (acting president), asıl Devlet Başkanı'nın bütün yetkilerini kullanabilir mi?” sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu konuya ilişkin genellikle yapılan ayrıma göre, vekil devlet başkanı “cari işler (affaires courants)”e ilişkin yetkileri asıl devlet başkanı gibi kullanabilir, fakat “büyük tercihlere (grandes

³²³Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.105/II,III,IV.

³²⁴Gözler, 2001:71.

options))” ilişkin yetkileri ise zorunluluk olmadıkça kullanmamalıdır³²⁵. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nda, Devlet Başkanlığına vekalet ediliği dönemlerde vekilin, Devlet Başkanının hangi yetkilerini kullanıp kullanamayacağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Böyle bir düzenlemenin olmaması ve Anayasada vekil devlet başkanının asıl devlet başkanına tanınan bütün yetkileri kullanmasına ilişkin açıkça bir yasağın bulunmaması, vekil devlet başkanının asıl devlet başkanına tanınan bütün yetkileri kullanabileceği sonucuna varmamıza olanak sağlamaktadır. Anayasa ile bu konunun açıkça düzenlenmesinin taraftarı olmaktadır.

Bazı devletlerin Anayasalarında, vekil Devlet Başkanının hangi yetkileri kullanamayacağı açıkça düzenlenmektedir. Örneğin, 1993 Rusya Federasyonu Anayasası’nın 92. maddesine göre, Devlet Başkanlığına vekalet eden hükümet başkanı, Devlet Başkanı’nın yetkilerini kullanırken Devlet Duması’nı feshedemez, referandum ilan edemez ve Rusya Federasyonu Anayasası hükümlerinin değiştirilmesine ve kaldırılmasına ilişkin teklif ileri süremez³²⁶.

3.7. Devlet Başkanının Dokunulmazlığı ve Teminatı

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı dokunulmazlık hakkına sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın şeref ve onuru kanunla korunur³²⁷. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı hakkında her hangi bir suçtan dolayı kovuşturma başlatılamaz. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı yalnız görevinden uzaklaştırıldıktan sonra hakkında kovuşturma başlatılabilir. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı idari işlerden dolayı sorumluluk taşımaz³²⁸. Azerbaycan Anayasası, Devlet Başkanı’nın dokunulmazlık hakkının hangi boyutta olduğuna dair bir düzenleme yapmamıştır. Ancak, Anayasa, milletvekillerinin dokunulmazlığının buyutuna ilişkin düzenleme yapmıştır. Anayasanın milletvekillerinin dokunulmazlığına ilişkin düzenlemesine göre, görevleri süresince milletvekilleri dokunulmazdır. Milletvekilleri görevleri süresince suçüstü yakalanmak hali hariç olmak üzere, suçlanamaz, tutuklanamaz, hakkında mahkeme tedbirleri uygulanamaz, üzeri aranamaz ve muayene edilemez. Milletvekili yalnız suçüstü halinde yakalanabilir. Bu durumda, milletvekilini yakalayan organ hemen Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısına haber vermek zorundadır. Milletvekilinin dokunulmazlığına sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının talebi üzerine, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi’nin kararı

³²⁵Gözler, 2001:73.

³²⁶Shukurov, 2003:87.

³²⁷Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,m.106.

³²⁸Cəfərov, 2010:502.

ile son verilebilir³²⁹. Maddeden görüldüğü üzere, milletvekilinin dokunulmazlığı yalnız suçüstü yakalanma durumunda, Milli Meclis'in kararıyla kaldırılabilir. Anayasa, Cumhurbaşkanının dokunulmazlığı ile ilgili böyle bir hüküm düzenlememiştir. Anayasanın Devlet Başkanı'nın dokunulmazlığını düzenleyen ilgili maddesinin ikinci kısmına göre, Devlet Başkanı'nın şeref ve onuru kanunla korunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın bütün diğer vatandaşlar gibi Anayasanın 46. maddesi gereğince, şeref ve onurunu savunma hakkı vardır. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın şeref ve onurunu lekeleme ve aşağılama başlıklı maddesi ile, Devlet Başkanı'nın şeref ve onurunu lekeleme ve aşağılama durumlarında ceza sorumluluğu belirlemektedir³³⁰. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın 30 Eylül 1992 tarihli fermanı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'na, Devlet Başkanı'nın şeref ve onurunu korumak yetkisi verilmiştir³³¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın teminatı meselesi de Anayasa ile düzenlenmektedir. Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı ve ailesi Devletin güvencesi altındadır. Devlet Başkanı'nın ve ailesinin güvenliğini özel güvenlik birlikleri sağlar³³².

3.8.Devlet Başkanının Yetkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Anayasa Sisteminde anayasal düzenlemenin merkezinde yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Devlet Başkanlığı makamı 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının “Devletin Esasları” başlıklı II. faslında düzenlenmiştir. Azerbaycan Anayasası, Devlet Başkanına bu konumuyla doğru orantılı olarak geniş yetkiler tanımış ve böylece Devlet Başkanını devletin yapılanmasında çok güçlü bir konuma getirmiştir. Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, başkanlık sistemine uygun olarak hem devletin başı hem de yürütmenin başıdır. Devlet Başkanı'nın devletin başı olması sıfatıyla sahip olduğu en önemli yetkisi devleti temsil etme yetkisidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, devlet hakimiyeti organları içerisinde özel bir konuma sahip olduğundan ve sistemin merkezinde yer aldığından dolayı, Anayasa, devlet faaliyetlerinin değişik alanlarında Devlet Başkanına çok geniş yetkiler tanımıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın kullanacağı yetkiler Anayasanın 109. maddesinde 32 bent halinde düzenlenmektedir. Devlet Başkanına tanınan yetkiler sadece bu

³²⁹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.90.

³³⁰Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, m.323.

³³¹Cəfərov, 2010:503.

³³²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.108.

madde ile sınırlı tutulmamıştır. Anayasanın 109. maddesinin 32. bendine göre, Devlet Başkanı, yasama ve yargı organlarının yetki alanına girmeyen diğer meseleleri de yürütme yetkileri çerçevesinde çözüme kavuşturma yetkisine sahiptir. Anayasa ile devlet başkanına tanınan yetkileri göz önüne aldığımızda, Devlet Başkanı'nın yasama, yürütme ve yargı alanlarında geniş yetkilerle donatıldığını ve bu alanlarda çok önemli bir rolünün olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın yetkilerini, Shugart ve Carey'in sınıflandırmaları³³³ üzerine aşağıdaki şekilde inceleyeceğiz:

- 1) *Devlet Başkanının Fesih Yetkisi*
- 2) *Devlet Başkanının Yasama Yetkileri*
- 3) *Devlet Başkanının Atama Yetkileri*
- 4) *Devlet Başkanının Azil Yetkisi*
- 5) *Devlet Başkanının Olağanüstü Hal Yetkileri*

3.8.1.Devlet Başkanının Fesih Yetkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın, Parlamentoyu (Milli Meclis) fesih yetkisi, Anayasa ile Devlet Başkanına tanınmış olan en yeni yetkidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hem Sovyetler Birliği döneminde kabul edilen Azerbaycan SSC Anayasalarında, hem de Sovyetler sonrası bağımsızlık döneminde kabul edilen 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, Devlet Başkanının, Parlamentoyu feshetme yetkisi bulunmamaktaydı. 26 Eylül 2016 tarihli referandumla Anayasa'da yapılan değişikliklerde, Devlet Başkanının yetkilerine ilişkin dikkat çeken yeni bir düzenleme yapılarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na, Milli Meclis'i feshetme yetkisi tanınmıştır. 2016 Anayasa değişikliği ile Anayasanın 98. maddesine, “ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin Feshi” başlıklı ek bir madde getirilerek, Devlet Başkanı'na belirli koşulların gerçekleşmesi durumunda Milli Meclis'i feshedebilme yetkisi tanınmıştır³³⁴.

“Fesih (dissolution)”, Devlet Başkanının, henüz normal süresini tamamlamamış olan yasama meclisinin varlığını sona erdirmeye işlemi olarak bilinmektedir. Kısacası, parlamentoların yasama dönemlerinin, süresi dolmadan önce sona erdirilmesi işlemidir³³⁵. Fesih yetkisi, Devlet Başkanı'nın parlamentoya ilişkin en önemli yetkilerinden biri olarak bilinmektedir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası yeni düzenleme ile Devlet Başkanı'na fesih hakkı tanımıştır. Anayasanın getirdiği yeni düzenlemeye göre:

³³³Bk. Shugart ve Carey, 1992.

³³⁴“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı Layihəsi”, Azərbaycan Qəzeti, 27.07.2016.

³³⁵Gözler, 2001:121.

I. Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, bir yıl içerisinde iki defa Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na güvensizlik oyu verilirse, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından Yüksek Mahkeme'nin, Anayasa Mahkemesi'nin ve Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası Yönetim Kurulu'nun üyeleri adaylıklarını onaylamak için Milli Meclis'e 2 defa sunulduktan sonra, kanunla belirlenmiş süre içerisinde onaylanmaz ise, Anayasa ile Milli Meclis'e verilmiş yetkiler ortadan kaldırılamayan nedenlerden dolayı kullanılamazsa, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Milli Meclis'i fesheder.

II. Olağanüstü seçimlerle göreve gelen Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin yasama dönemi 5 yıldan az olabilir. Bu durumda, Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin diğer olağan seçimleri, olağanüstü seçimlerle göreve gelen Milli Meclis'in yasama döneminin beşinci yılının kasım ayının ilk pazar günü gerçekleştirilir³³⁶.

Görüldüğü üzere, 1995 Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası yeni düzenleme ile Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin Devlet Başkanı tarafından feshedilmesi nedenlerini aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

- 1) *Bir yıl içerisinde Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na (Hükümete) Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından iki kez güvensizlik oyu verilmesi;*
- 2) *Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından teklif edilen Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ve Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası Yönetim Kurulu üyeleri adaylıklarının Milli Meclis tarafından iki kez reddedilmesi;*
- 3) *Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile Milli Meclis'e tanınan yetkilerin geçerli olmayan nedenlerden dolayı icra edilmemesi.*

Anayasanın getirdiği yeni düzenlemeye göre, Devlet Başkanı'nın Milli Meclis'i feshetme hallerinden biri, Milli Meclis tarafından bir yıl içerisinde Hükümet'e iki kez güvensizlik oyunun verilmesinden doğmaktadır. Anayasada söz konusu prosedürün nasıl uygulanacağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Milli Meclis'in, Hükümete ilk güvensizlik oyunu vermesinden sonra ne olacağı sorusuna maddedeki düzenleme cevap verememektedir. Yeni düzenleme ile getirilen maddenin bu kısmından anlaşılan, Milli Meclis'in Hükümete ilk güvensizlik oyunu vermesi durumunda Devlet Başkanı'nın bunu görmezden gelebileceği gibi görünmektedir. Eğer Milli Meclis bir yıl içerisinde hükümete

³³⁶ Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, m.98/1.

ikinci kez güvensizlik oyunu verirse, kanımızca bu durumda Devlet Başkanı ya hükümetin istifası hakkında karar kabul etmeli, ya da Milli Meclis'i feshetmelidir.

Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in feshedilmesinin Anayasa ile öngörülen diğer hali, devlet başkanı tarafından “teklif edilen Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası Yönetim Kurulu üyeleri adaylıklarının” iki kez reddedilmesi halidir. İlgili düzenlemeden ortaya iki şekilde soru çıkabilir. Birincisi, Devlet Başkanı Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Milli Banka Yönetim Kurulu üyelerine aynı adaylığı iki kez sunabilecek mi? İkincisi, Devlet Başkanı tarafından teklif edilen aynı adaylığın iki kez reddedilmesinin sonuçları ne olacaktır? Yani, Anayasa, burada Devlet Başkanı tarafından aynı adayların mı yoksa ayrı adaylıkların mı, Milli Meclis tarafından iki kez reddedilmesi halinde Meclisin feshinin mümkün olabileceği konusuna açıklık getirmemiştir. Şimdiye kadar uygulamada Devlet Başkanı tarafından teklif edilen Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Milli Banka Yönetim Kurulu üyeleri adaylıklarının Milli Meclis tarafından reddedilmesi durumu yaşanmamıştır.

Anayasa ile öngörülen sonuncu fesih hali, Milli Meclis'in geçerli olmayan nedenlerden dolayı yetkilerini kullanmaması durumunda Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin feshedilmesi halidir. Burada yasa düzenleyicinin “geçerli olmayan nedenler” ifadesi ile neyi öngördüğü anlaşılmamaktadır.

Görüldüğü üzere, Anayasa yeni düzenleme ile Devlet Başkanı'na üç halde Milli Meclis'i fesih yetkisi tanımıştır.

Zaman Açısından Fesih Yasağı: Fesih hakkı geleneksel olarak Devlet Başkanı'na tanınan sınırsız bir hak olarak bilinmektedir ve, “imtiyazı mahsus (personal prerogative)” olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bazı anayasalar, Devlet Başkanının fesih hakkını kötüye kullanmasını önlemek amacıyla birtakım sınırlandırmalar öngörmektedirler. Böyle sınırlandırmalardan biri de, Devlet Başkanının zamanlama açısından Meclisi feshedemeyeceği durumudur³³⁷. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Devlet Başkanı'nın Milli Meclis'i zamanlama açısından feshedemeyeceği durumları belirlememiştir. Bazı devletlerin anayasalarında zaman açısından fesih yasağı halleri açıkça düzenlenmektedir. Örneğin, 1993 Rusya Federasyonu Anayasasına göre, Devlet Başkanı, Devlet Duması'nın göreve geldiği seçimlerden sonraki bir yıl süresince, Devlet Duması tarafından Devlet Başkanı'nın azli isteminin ileri sürülmesinden itibaren Federasyon Konseyi'nin ilgili kararının kabul edilmesi anına kadar geçen süre içerisinde, Rusya Federasyonu topraklarında olağanüstü hal ve

³³⁷Gözler, 2001:127.

sıkıyönetimin uygulandığı durumlarda ve Devlet Başkanı'nın görevinin son altı ayında ve bu görevi geçici olarak vekaleten yürüten kişi tarafından Devlet Duması feshedilemez³³⁸.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı günden bugüne kadar uygulamada, Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in feshedilmesi durumu yaşanmadığından ve Anayasaya, Meclisin Devlet Başkanı tarafından feshedilmesi düzenlenmesi yeni getirildiğinden dolayı, bu konuya ilişkin Anayasada boşluklar bulunmaktadır. Böyle bir durumun yaşanması söz konusu olduğunda, yeni getirilen maddenin nasıl uygulanacağına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Devlet Başkanı'na 2016 tarihli referandumla tanınan Meclisi fesih yetkisi daha yeni olduğundan dolayı doktrinde bile tartışma konusu olmamıştır.

Bildiğimiz üzere başkanlık hükümet sistemi, devlet başkanının belirli bir süre için doğrudan halk tarafından seçildiği ve yasama organının başkanı düşüremediği, başkanın da yasama organını feshedemediği bir sistem olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti de Başkanlık hükümet sistemini uygulamaktadır. Ancak Anayasa ile Devlet Başkanı'na Meclisi fesih yetkisinin tanınması, başkanlık hükümet sistemini tanımlayan Devlet Başkanı'nın Meclisi feshedememesi ilkesi ile bağdaşmamaktadır.

26 Eylül 2016 tarihli referandumla, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na Milli Meclis'i fesih yetkisinin tanınması "frenler ve dengeler sistemi" ni bozmakla, sistem içerisinde Devlet Başkanı'nın otoritesine karşı zayıf kalan yasama organının dengeleyici güç olmasını imkansız hale getirecektir.

3.8.2.Devlet Başkanının Yasamaya İlişkin Yetkileri

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın Devlet Başkanı'nın yetkilerine ilişkin ilgili maddesini genel olarak incelediğimizde, Devlet Başkanı'na yasama alanında geniş yetkilerin tanındığını görmekteyiz. Burada Devlet Başkanı'nın yasama yetkileri içerisinde en önemli yetkileri olarak kabul ettiğimiz aşağıdaki yetkilerini inceleyeceğiz:

- 1) *Devlet Başkanının Veto Yetkisi;*
- 2) *Devlet Başkanının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi;*
- 3) *Devlet Başkanının Bütçe Üzerindeki Yetkisi;*
- 4) *Devlet Başkanının Halkoyuna Gitme Yetkisi;*
- 5) *Devlet Başkanının Yasama Teşebbüsünde Bulunma Yetkisi;*

³³⁸Shukurov, 2003: 101-102.

3.8.2.1.Devlet Başkanının Veto Yetkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na, Anayasa ile yasama alanında tanınan önemli yetkilerden biri de Devlet Başkanı'nın veto yetkisidir. Yasama organı tarafından kabul edilen kanunların yürürlüğe girebilmesi için Devlet Başkanı'nca yayımlanması zorunlu olarak kabul edilmektedir. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Milli Meclis (Parlamento) tarafından kabul edilen kanunları imzalamak ve yayımlamak yetkisine sahiptir³³⁹. Kanunları imzalamak ve yayımlamak, Cumhurbaşkanı'na yasama alanında tanınan üstün yetkilerden biridir. Çünkü, kanunların imzalanması ve yayımlanması kanun yapma sürecinin en son ve en önemli aşaması olmakla birlikte, kanunların yürürlüğe girmesine olanak sağlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından imzalanan kanunlar, Azerbaycan Qazetesi'nde ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları Dergisi'nde yayımlanmaktadır³⁴⁰. Bazı devletlerin Anayasalarına göre, yasama organı tarafından kabul edilen kanunlar Devlet Başkanı ile birlikte Parlamento Başkanı tarafından da imzalanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de 1990 yılının başlarında Parlamento tarafından çıkarılan kanunların, Devlet Başkanı ile birlikte Parlamento Başkanı tarafından imzalanması meselesi gündeme geldi, ancak 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası bu durumu onaylamadı³⁴¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı *güçleştirici veto* ve *mutlak veto* yetkisine sahiptir. Veto, Parlamento tarafından çıkarılan kanunların Devlet Başkanı tarafından belirli bir süre içerisinde yeniden görüşülmek üzere Parlamente'ye geri gönderilmesidir. Veto yetkisi, Devlet Başkanı'na, kanun üzerinde önemli olarak belirlediği bazı hususları ilave etmesine veya kanuna düzeltmeler yapabilmek amacıyla Parlamente'ye geri gönderilmesine imkan tanımaktadır³⁴². 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda "veto" kelimesi kullanılmamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın veto yetkisi, Anayasanın "Kanunların İmzalanması" başlıklı maddesinde aşağıdaki şekilde düzenlenmektedir:

I. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, kanunları, kendisine sunuldukları günden itibaren 56 gün içerisinde imzalar. Eğer, kanunda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın karşı olduğu hususlar varsa, kanunu imzalamayıp karşı olduğu hususlarla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne geri gönderebilir.

³³⁹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.109/19.

³⁴⁰Cəfərov, 2010:527-528.

³⁴¹Əsgərov vd., 2005:196.

³⁴²Allahverdiyev,2006:81.

II. Anayasal Kanunlar Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından imzalanmazsa, yürürlüğe girmez. Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'i 83 oyla kabul ettiği kanunları 95 oyla, 63 oyla kabul ettiği kanunları ise 83 oyla yeniden kabul ederse, bu kanunlar tekrar oylamadan sonra yürürlüğe girer³⁴³.

Anayasa ile Devlet Başkanı'na tanınan veto yetkisi karmaşık şekilde düzenlenmektedir. İlgili madde gereği, Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından kabul edilen kanunların yürürlüğe girebilmesi için, bu kanunların Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na sunulduğu günden itibaren 56 gün içerisinde imzalanması gerekir. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın ilgili madde ile belirtilen süre içerisinde bu kanunlara ilişkin her hangi bir itirazı bulunursa, kanunları imzalamayıp itiraz gerekçeleri ile birlikte tekrar görüşülmek üzere Milli Meclis'e geri gönderebilir. Anayasa, Devlet Başkanı'nın kanunları 56 gün içerisinde imzalamamasının ve kendi itirazları ile birlikte belirtilen süre içerisinde Milli Meclis'e geri göndermemesinin nasıl bir hukuki sonuç doğuracağını belirlememiştir. Ayrıca Anayasa, Devlet Başkanı'nın kanunları imzalamadığı takdirde, imzalamama gerekçesini Milli Meclis'e bildirip-bildirmemesine ilişkin bir düzenleme de yapmamıştır. Bu durumda, mesele nasıl çözüme kavuşacaktır? ABD Anayasasına göre, Devlet Başkanı kanun tasarısını belirtilen süre içerisinde imzalamazsa ve itirazları ile birlikte yeniden bakılması için geri göndermezse, yani kanun tasarısına ilişkin veto yetkisini kullanmazsa, kanun otomatik olarak yürürlüğe girer. Kanımızca, Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasında da aynı durumun yaşanması halinde, yani Devlet Başkanı belirtilen süre içerisinde kanunları imzalamazsa ve itirazları ile birlikte Parlamente'ya geri göndermezse, ABD Anayasasının belirlediği uygulamanın öngörülmesi meseleyi çözüme kavuşturacaktır. Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre, kanunlar yayımlandıkları andan itibaren yürürlüğe girer ve yürürlüğe giren kanunların uygulanması herkes için zorunludur³⁴⁴. Dolayısıyla, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın, Anayasa ile belirtilen 56 gün içerisinde kanunları imzalamaması ve itirazları ile birlikte yeniden bakılması için Parlamente'ya geri göndermemesi durumunda, yani veto yetkisini kullanmaması durumunda kanunun yürürlüğe girip girmeyeceği konusunda Anayasa bir açıklama getirmeli veya ilgili madde ile belirtilen hükmü anlaşılır şekilde yeniden düzenlemeli ya da Anayasa Mahkemesi ilgili maddeyle ilişkin açıklayıcı bir karar kabul etmelidir.

Anayasanın ilgili maddesinin II. fıkrasına göre, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından veto edilerek Parlamente'ya geri gönderilen yasaların yürürlüğe girebilmesi için, Parlamente'nun 83 oy çoğunluğu ile kabul ettiği kanun tasarılarının 95 oy çoğunluğu ile,

³⁴³Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, m.110/I, II.

³⁴⁴Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.97,147.

63 oy çoğunluğu ile kabul ettiği kanun tasarılarının ise 83 oy çoğunluğu ile, yani nitelikli çoğunlukla yeniden kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durumda, kanun tasarıları Milli Meclis’de tekrar oylandıktan sonra yürürlüğe girer. Milli Meclis’de tekrar oylamayla yeniden kabul edilen kanunun, Devlet Başkanı tarafından onaylanması zorunludur. Bu durumda, ilgili hüküm ile Devlet Başkanı’na tanınan yetki, “güçleştirici veto” yetkisi olarak kabul edilebilir. Yasama organı tarafından sunulan kanun tasarısı, Devlet Başkanı tarafından geri gönderildikten sonra, aynı tasarının yasama organında nitelikli bir çoğunlukla kabul edilmesi halinde “güçleştirici veto”dan sözedilebilir³⁴⁵. Bu tanımlamadan yola çıkarak, Anayasanın ilgili hükmü ile Devlet Başkanına verilen yetkinin “güçleştirici veto” yetkisi olduğunu kabul etmekteyiz.

Anayasanın ilgili maddesinin II. fıkrasının diğer hükmüne göre, Anayasal Kanunlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından imzalanmazsa yürürlüğe girmez. Anayasanın, Devlet Başkanı’na tanıdığı “mutlak veto”³⁴⁶ yetkisi bu hükme göre “Anayasal Kanunlar” a ilişkin olarak belirlenmiştir. Anayasaya göre, Anayasal Kanunlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ilavelerin yapılmasına ilişkin kanunlardır. Anayasaya ilavelerin yapılmasına ilişkin olan Anayasal Kanunlar, Milli Meclis’de 95 oy çoğunluğu ile kabul edilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ilaveler yapılmasına ilişkin olan Anayasal Kanunlar, Milli Meclis’de iki defa oylamaya sunulmaktadır. Anayasal Kanunlar, Milli Meclis’de ikinci oylamadan sonra Devlet Başkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girer³⁴⁷. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Anayasaya İlaveler Yapılmasına İlişkin olan Anayasal Kanunları imzalamaktan imtina ederse, kanun tasarıları kanunlaşamaz ve böylece yürürlüğe girmez. Yani, Milli Meclis normal kanunlarda olduğu gibi bu vetoyu kaldırma yetkisine sahip değildir³⁴⁸. Anayasa, Devlet Başkanı’na “mutlak veto” yetkisini yalnız Anayasal Kanunlar üzerinde tanımıştır.

1995 Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının kabul edildiği günden bugüne kadar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın güçleştirici veto ve mutlak veto yetkisinin uygulanması durumu yaşanmamıştır. Fikrimizce, böyle bir tecrübenin yaşanmaması Anayasa ile Devlet Başkanı’na kanun önerisinde bulunma yetkisinin verilmesinden dolayı olabilir. Çünkü, zaten kanun tasarılarının çoğu Devlet Başkanı tarafından ileri sürülmektedir ve bu da Devlet Başkanı’nın veto yetkisini kullanmasını gerektirmemektedir.

³⁴⁵Şeref, 2003:305; Teziç, 1987:83-84.

³⁴⁶a.g.e.:305.

³⁴⁷Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.156/I,II,IV.

³⁴⁸Əsgərov, 2002:377-378.

3.8.2.2. Devlet Başkanının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın yasama alanında Devlet Başkanı'na tanıdığı en önemli yetkilerden biri, Devlet Başkanı'nın düzenleyici işlem yapma yetkisidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı düzenleyici işlem yapma yetkisine dayanarak “*ferman*” ve “*serencam*”lar verir. Anayasanın, Devlet Başkanı'nın düzenleyici işlem yapma yetkisine ilişkin düzenlemesine göre:

I. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı genel esaslar belirlerken fermanlar, diğer konular hakkında ise serencamlar kabul eder.

II. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın ferman ve serencamlarında başka bir usul öngörülmemişse, ferman ve serencamlar yayımlandıkları gün yürürlüğe girer³⁴⁹.

Anayasanın ilgili maddesine göre, Devlet Başkanı genel esasları belirleyen hususlarda fermanlar, diğer konulara ilişkin olarak ise serencamlar (emirler) verir. Ferman ve serencamlar içerik olarak farklılık göstermektedirler. Fermanlar, içeriğine göre devlet yönetimine ilişkin olarak çok önemli meseleler ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Fermanlardan farklı olarak serencamlar ise, derhal halledilmesi gereken güncel meselelere ilişkin olarak kabul edilir. Fermanlar, serencamlardan farklı olarak genele yönelik kurallar koymak amacıyla çıkarılır. Devlet Başkanı, hukuk normu belirlerken veya her hangi bir meseleyi normatif şekilde düzenlerken fermanlar, bir defaya mahsus olarak uygulanmak üzere, bir kişiye ait olan, ferdi ve özel nitelik taşıyan konuları düzenlerken serencamlar verir³⁵⁰. Devlet Başkanı tarafından verilen ferman ve serencamları, Devlet Başkanı tarafından alınan kararnameler olarak kabul edebiliriz.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Devlet Başkanı tarafından verilen fermanlar, normatif hukuki düzenlemeler içerisinde yer almaktadır³⁵¹. Anayasanın normatif hukuki düzenlemeleri içeren ilgili maddesine göre, fermanlar normatif hukuki düzenlemeler içerisinde; anayasa, referandumla kabul edilmiş düzenlemeler ve kanunlardan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen fermanlar, normatif, yani sürekli uygulanmak için öngörülen, kamu kurum ve kuruluşlarına, gerçek ve tüzel kişilere zorunlu kurallar getirmektedir³⁵². Görüldüğü üzere, Devlet Başkanı tarafından verilen fermanlar, genel, sürekli ve kişisel olmayan kurallar içermektedir. Anayasaya göre, Devlet Başkanı tarafından verilen fermanlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve

³⁴⁹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.113.

³⁵⁰Əsgərov, 2002:408.

³⁵¹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.148/1.

³⁵²Nağıyev, 2011:233.

kanunlarına aykırı olmamalıdır. Sadece yayımlanmış fermanların uygulanması ve onlara uyulması bütün vatandaşlar, yürütme organları ve tüzel kişiler için zorunludur³⁵³. 18 Haziran 2010 tarihli “Normatif Hukuki Aktlar (Düzenleyici İşlemler) Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasal Kanunu’nun³⁵⁴ 3. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen serencamlar, normatif olmayan hukuki işlemler içerisinde yer almaktadır.

Devlet Başkanı tarafından verilen fermanları niteliklerine göre iki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Birincisi, mevcut bir kanuna dayanarak ve bu kanunların uygulanması amacıyla verilen fermanlar;

İkincisi ise hiçbir kanuna dayanmadan bizzat kendisi hukuki kaynak niteliğinde olan fermanlar.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından, mevcut bir kanuna dayanarak ve bu kanunların uygulanması amacıyla verilen fermanlar sayıca çoğunluk oluşturmaktadır. Mevcut kanuna dayanarak ve bu kanunun uygulanması amacıyla kabul edilen fermanlar da, kanunun uygulanması amacıyla yetkili organlar ve yetkili organlar tarafından gerçekleştirilecek olan tedbirler belirlenir. Bu fermanlar hukuki fermanlardır. Böyle fermanlara örnek olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın 14 Haziran 1996 tarihli “ İkamet ettiği yer ve bulunduğu yer üzere kayıt hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu’nun uygulanması hakkında” Fermanı’nı, 9 Eylül 1998 tarihli “Değerli Kağıtlar hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu’nun uygulanması hakkında” Fermanı’nı gösterebiliriz³⁵⁵.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından, bazen sosyal-siyasi olayları değerlendirmek amacıyla da fermanlar verilir. Örnek olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın 6 Mart 2000 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Kadın Siyasetinin Gerçekleştirilmesi Hakkında” Fermanı’nı gösterebiliriz³⁵⁶.

Devlet Başkanı tarafından verilen, her hangi bir kanuna dayanmaksızın kendisi hukuksal kaynak niteliğinde olan fermanlar, kanun hükmünde kararnamelerdir. Anayasa ile Devlet Başkanı’na, tek başına imzaladığı ve yasa gücüne sahip fermanların kabul edilmesi yetkisinin verilmesi, Devlet Başkanı’na bu fermanlarla ülkeyi yönetme hakkı vermektedir³⁵⁷. Anayasada Devlet Başkanı tarafından verilen bu fermanlar ile düzenlenmesi yasaklanan veya

³⁵³Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, m.149/4.

³⁵⁴<http://e-qanun.gov.az/framework/21300> (erişim tarihi:30.03.2019).

³⁵⁵Əsgərov, 2002:409.

³⁵⁶a.g.e.:410.

³⁵⁷Özkul, 2012:97.

kısıtlama getirilen konulara ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Örneğin, Devlet Başkanı bu fermanlar ile Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu ile belirlenmiş olan her hangi bir suç veya cezaya ilişkin düzenlemeni kaldıra bilirmi veya yeni bir düzenleme getirebilirmi? Anayasa ile bu konuya ilişkin açıklayıcı bir düzenlemenin getirilmesinin taraftarı olmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı tarihten bugüne kadar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından yaklaşık 1000 ferman verilmiştir³⁵⁸.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen düzenleyici işlemlerin Milli Meclis tarafından onaylanması gerekmemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası bu hususa ilişkin olarak sadece bir istisnai durum belirlemiştir. Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın sadece sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilanına ilişkin fermanı Milli Meclis tarafından onaylanmalıdır³⁵⁹.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen diğer düzenleyici işlem serencamdır. Serencam, Devlet Başkanı'nın özel bir konuya ilişkin olarak kabul ettiği kararnamedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın her hangi kişiyi göreve atamak, görevden almak veya ödüllendirmek için verdiği kararname, serencam olarak bilinmektedir. Serencam, her hangi bir kişiye ilişkin olarak kabul edildiği için ferdi ve özel nitelik taşımakla birlikte sadece bir defaya mahsus olarak uygulanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen bütün serencamların her hangi bir kişiyi göreve atamak, görevden almak veya ödüllendirmek ile ilgili olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Örnek olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın 5 Haziran 1999 tarihli "F. Memmedovun Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin Başkan Yardımcısı görevinden alınması hakkında" 174 numaralı Serencamı'nı gösterebiliriz³⁶⁰. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve "Normatif Hukuki İşlemler hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'na göre, serencamlar, normatif hukuki işlem olarak kabul edilmemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından verilen ferman ve serencamların yargısal denetimi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır³⁶¹. Fermanların yargısal denetimi, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına uygunluğu, serencamların yargısal denetimi ise Anayasaya uygunluğu şeklinde gerçekleşmektedir. Ferman ve serencamların, Anayasa ve kanunlara uygunluğunun denetlenmesi amacıyla Anayasa Mahkemesine sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme, Baş Savcılık ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek

³⁵⁸Zəhiri, 2009:41.

³⁵⁹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.111,112.

³⁶⁰Əsgərov, 2002:419-420.

³⁶¹Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.130.

Meclisi başvurabilir. Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanı tarafından verilen ferman ve serencamların Anayasa ve kanunlara uygunluğunu yukarıda gösterilenlerin başvurusu esasında inceler.

3.8.2.3. Devlet Başkanının Bütçe Üzerindeki Yetkisi

Bu başlık altında, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın yasama alanına ilişkin yetkileri içerisinde bulunan, devlet bütçesi üzerindeki gücü veya yetkisini inceleyeceğiz. 1995 Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın, Devlet Başkanı'nın bütçe üzerindeki yetkisine ilişkin düzenlemesine göre, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesini Milli Meclis'in onayına sunar³⁶². 18 Mayıs 1999 tarihli "Bütçe Sistemi Hakkında" Azərbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun³⁶³ 1. maddesine göre, Devlet Bütçesi, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili devlet hakimiyeti ve belediye organları tarafından devlete ve belediyelere ait yetki ve görevlerin yerine getirilmesi amacıyla gerekli olan paranın, kanunla belirlenmiş usulde toplanması ve harcanması şeklindedir. Anayasaya göre, bütçeyi hazırlayarak Devlet Başkanı'na sunmak ve bütçenin uygulanmasını sağlamak görevleri Bakanlar Kurulu'na verilmiştir³⁶⁴. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi yasa şeklinde kabul edilir. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun hazırlayıp kendisine sunduğu devlet bütçesini Milli Meclis'in onayına sunmaktadır. Anayasanın Devlet Başkanı'nın yetkilerini düzenleyen ilgili maddesine göre, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı devlet bütçesinde yürütme hakimiyeti için öngörülen harcamalar çerçevesinde merkezi ve yerel yürütme organlarını oluşturur, ayrıca bütçede bu amaçlar için öngörülen harcamalar çerçevesinde özel koruma birlikleri oluşturmaktadır. Devlet bütçesinin hazırlanması yeni bütçe yılına 11 ay kala başlanır ve bu tarih bütçenin Milli Meclis'e sunulduğu güne kadar olan dönemi kapsar.

Bütçe taslağı, kanunla belirlenmiş diğer belgelerle birlikte, Ekim ayının 15'den geç olmamak üzere Milli Meclis'in tartışmasına ve onayına sunulur. Milli Meclis, devlet bütçesini Aralık ayının 20'sine kadar onaylar. Milli Meclis, kanunla belirlenmiş bu dönem zarfında bütçeyi onaylamazsa, Azərbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı bütçe onaylanana kadar, devlet bütçesinden mali ihtiyaçların giderilmesinin geçici kurallarını belirler³⁶⁵. Yabancı devletlerin Anayasalarında, devlet bütçesinin yasama organı tarafından onaylanmadığı durumların çözülmesi değişik şekillerde düzenlenmektedir. Örneğin; İspanya Anayasasının

³⁶²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.109/2.

³⁶³<http://www.e-qanun.az/framework/1126> (erişim tarihi:31.03.2019).

³⁶⁴Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.119.

³⁶⁵Cəfərov, 2010:512-513.

134. maddesine göre hükümet, devlet bütçesini bütçe yılının sona ermesine 3 ay kala Milletvekilleri Kongresi'ne sunar. Kongre, yeni bütçe yılının başlamasına 1 gün kala bütçe hakkında kanunu kabul etmezse yeni bütçenin kabul edileceği tarihe kadar eski bütçenin süresi otomatik olarak uzatılır³⁶⁶.

Yürütme üzerindeki yasama organının bütçe denetimi önem arz eden meselelerden biridir. Yasama organının yürütme üzerinde denetim yetkileri, erkler ayrılığı prensibinden doğan mekanizma olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Anayasa ile Milli Meclis'e, devlet bütçesini onaylama yetkisinin verilmesi, yasama hakimiyetinin yürütme hakimiyetine etkisi ve önemli alan olan finansal alanda yürütmenin faaliyetine müdahale edebilmesi için olanak sağlamaktadır. Ancak şunu da belirtelimki fikrimizce, Anayasa ile yürütmenin başı olan Devlet Başkanı'nın Milli Meclis'in (Parlamentonun) faaliyetine gösterebileceği etki ile (örneğin, Devlet Başkanı'nın fesih yetkisi) karşılaştığımızda Milli Meclis'in devlet bütçesini onaylaması ve bütçenin uygulanmasını denetleme yetkisi, Parlamentonun hükümetin faaliyetine ciddi şekilde etki gösterebilmesi için yeterli değildir.

3.8.2.4. Devlet Başkanının Halkoyuna Gitme Yetkisi

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile yasamaya ilişkin olarak Devlet Başkanı'na tanınan yetkilerden biri de Devlet Başkanı'nın halkoyuna gitme yetkisidir. Anayasanın, Devlet Başkanı'nın yetkilerini belirleyen 109. maddesinin 18. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı halkoyuna gitme yetkisine sahiptir. Anayasa ile Devlet Başkanı'na referanduma gitme yetkisinin tanınması, Devlet Başkanı'na Azerbaycan halkının çıkarları ve hakları ile ilgili her hangi bir meseleyi halkoyuna sunma hakkı vermektedir. Devlet Başkanı ile Milli Meclis arasında ortaya çıkabilecek her hangi bir çelişkinin ortadan kaldırılmasının başka yolu olmadığı durumlarda, bu çelişkinin çözüme kavuşturulması açısından referanduma gidilmesi doğru yol olarak kabuledilebilir³⁶⁷. Anayasaya göre, Azerbaycan halkı kendi hakları ve menfaatleri ile ilgili olan her bir meseleyi referandum yoluyla çözebilir. Anayasa, sadece referandum yoluyla çözülebilecek meseleleri belirlemiştir. Anayasanın ilgili maddesinin getirdiği düzenlemeye göre:

- 1) *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının kabul edilmesi ve Anayasada değişiklikler yapılması;*
- 2) *Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinin sınırlarının değiştirilmesi, sadece referandum yoluyla mümkündür*³⁶⁸.

³⁶⁶Cəfərov, 2010:513-514.

³⁶⁷a.g.e:527.

³⁶⁸Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,m.3/2.

Anayasa ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na, Anayasa değişikliği teklifinde bulunma yetkisi verilmiştir. Devlet Başkanı tarafından Anayasa değişikliği teklifinin halk oylamasına sunulması için Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin bu yönde kararı olmalıdır³⁶⁹.

Ayrıca, Anayasa, Devlet Başkanı'nın referanduma götürebileceği konulara ilişkin olarak sınırlama getirmiştir. Anayasanın referanduma ilişkin olarak getirdiği sınırlama iki şekilde belirtilmiştir:

- 1) *Anayasanın değiştirilemez maddeleriyle ilgili getirilen sınırlama;*
- 2) *Referanduma sunulması Anayasa ile yasaklanan durumlara ilişkin getirilen sınırlama.*

Anayasanın değiştirilemez maddeleriyle ilgili getirilen sınırlamaya göre, Anayasanın “İktidarın Kaynağı” başlıklı 1. maddesi, “Halk Egemenliği” başlıklı 2. maddesi, “İktidarın Zorla Ele Geçirilmesinin Kabul Edilemezliği” başlıklı 6. maddesi, “Azerbaycan Devleti” başlıklı 7. maddesi, “Azerbaycan Devletinin Başı” başlıklı 8. maddesi ve “Devlet Dili” başlıklı 21. maddelerinde değişiklikler veya bu maddelerin ortadan kaldırılması, Anayasanın III. faslında düzenlenmiş olan Temel İnsan ve Vatandaş Hakları ve Özgürlükleri ile ilgili maddelerin ortadan kaldırılması veya Temel İnsan ve Vatandaş Hakları ve Özgürlüklerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraftar olduğu uluslararası anlaşmalarda öngörüldüğünden daha fazla sınırlandırılması hakkında teklifler referanduma dahi sunulamaz³⁷⁰.

Referanduma sunulması Anayasa ile yasaklanan konulara ilişkin sınırlamaya göre:

- 1) *Vergiler ve Devlet bütçesi;*
- 2) *Genel ve Özel Af;*
- 3) *Seçilmesi, atanması veya onaylanması ile ilgili yasama ve (veya) yürütme organlarının yetkilerine ait olan devlet görevlilerinin seçilmesi, atanması veya onaylanması, konuları referanduma sunulamaz.*

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Anayasanın öngördüğü yukarıdaki sınırlamalar dışındaki önemli gördüğü konuları halk oylamasına sunabilir.

3.8.2.5. Devlet Başkanının Yasama Teşebbüsünde Bulunma Yetkisi

Devletin yürütme işlevi, başta yasalar olmak üzere hukukun uygulanmasını sağlayan etkinlik olmakla birlikte yürütme organı, bazen hukuk kuralları koyan etkinliklerde de bulunabilmektedir³⁷¹. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, yürütmenin başı olan Devlet

³⁶⁹Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,m.153.

³⁷⁰Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası,m.155.

³⁷¹Gözübüyük, 2003:222.

Başkanı'na yasama sürecine ilişkin olarak önemli rol ve yetkiler vermektedir. Anayasa, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na yasama sürecine doğrudan katılımda bulunabilmesini sağlayacak bir takım yetkiler vermektedir. Bu yetkiler içerisinde en önemlisi, Devlet Başkanı'nın Milli Meclis'e yasa tasarısı sunma yetkisidir. Anayasaya göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis üyeleri, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin seçim hakkı olan 40000 vatandaşı, Azerbaycan Cumhuriyeti Savcılığı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi yasa tasarısı sunma yetkisine sahiptir³⁷². Azerbaycan Cumhuriyeti Savcılığına yasa tasarısı sunma yetkisi, 24 Ağustos 2002 tarihli referandumla yapılan Anayasa değişikliği ile getirilmiştir³⁷³.

Anayasaya göre, Milli Meclisin Devlet Başkanı tarafından sunulan yasa tasarıları üzerinde Başkanın onayı olmadan değişiklik yapma yetkisi yoktur³⁷⁴. Böyle bir düzenleme ilk bakışta haklı görülebilir. Yani, yasa teklifinde bulunan Devlet Başkanı kendi rızası olmadan yasa teklifinde gerçekleşecek değişikliklere ve bu değişikliklerden ortaya çıkacak sonuçlara ortak olmak istemeyebilir. Ancak, demokrasinin temel prensiplerini göz önüne aldığımızda böyle bir düzenlemenin o kadar da haklı görünmediği kabul edilebilir. Demokratik rejimlerde uygulanan kuvvetler ayrılığı prensibine göre, yasama yetkisine sahip olan yasama organının, yasa yapma sürecinde son sözün sahibi olması gerekmektedir. Devlet Başkanı tarafından sunulan yasa tasarısı üzerinde değişiklik yapılırken Devlet Başkanı'nın onayının aranması, yasama organının yasa yapma fonksiyonunu kısıtlamak anlamına gelmektedir. Başka türlü ifade edersek Devlet Başkanı söz konusu teklifi değiştirerek Milli Meclisin belli bir konuda bu düzenlemeyi yapmasına engel olabilir³⁷⁵. Anayasa ile Devlet Başkanına yasa tasarısı sunma yetkisinin verilmesi ve Milli Meclis'in, Başkanın onayı olmadan bu öneriler üzerinde değişiklik yapamaması, siyasal sistem içerisinde başkan merkezli yapılanmayı gösteren önemli bir durum olarak kabul edilebilir³⁷⁶.

Milli Meclis, Devlet Başkanı ve yasa tasarısı sunmak yetkisine sahip diğer kurumlar tarafından sunulan yasa tasarılarını iki ay içerisinde oylamak zorundadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Savcılığı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi tarafından, Milli Meclis'e sunulan yasa tasarılarının ivedilikle sonuçlandırılmasının istenildiği durumlarda ise,

³⁷²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.96/1.

³⁷³“Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədilə 24 Avqust 2002 ci ildə keçirilmiş Ümumxalq Səsvərməsinin (Referandumun) Yekunları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002.

³⁷⁴Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.96/3.

³⁷⁵Gönenç, 1998:213.

³⁷⁶Doğan, 2017: 174.

bu süre 20 gün olarak belirlenmiştir³⁷⁷. Anayasanın, Devlet Başkanı'na yasama sürecine ilişkin olarak tanıdığı yasa tasarısı sunma yetkisine ilişkin düzenlemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nı, Milli Meclis'in yasama süreci üzerinde belirleyici bir konuma getirmektedir.

3.8.3.Devlet Başkanının Atama Yetkileri

Daha önce de belirttiğimiz üzere, 1995 Azerbaycan Anayasası güçlü yürütme öngördüğünden dolayı Devlet Başkanı'na bu alanda da geniş yetkiler vermiştir. Hem devletin hem de yürütmenin başı olan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın yetkileri içerisinde, atama yetkilerini inceleyeceğiz. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın atama yetkilerini:

- 1) *Devlet Başkanı'nın tek başına kendi inisiyatifiyle kullandığı atama yetkileri;*
- 2) *Devlet Başkanı'nın Milli Meclisin onayı ile kullandığı atama yetkileri,* şeklinde ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

3.8.3.1.Devlet Başkanının Tek Başına Kullandığı Atama Yetkileri

Devlet Başkanı'nın hiç bir kurumun veya kişinin katılımı olmadan tek başına kullandığı yetkileri, kendisinin siyasal sistem içerisinde etkinliğini ve gücünü arttıran bir gerçek olarak kabul edilebilir³⁷⁸. Devlet Başkanı'nın atamayla ilgili tek başına kullanacağı yetkileri, Anayasanın Devlet Başkanı'nın yetkilerini belirleyen ilgili maddesinde açıkça düzenlenmektedir:

- 1) *Bakanlar Kurulu üyelerini atamak:* Anayasanın 109. maddesinin 5. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini atamak yetkisine sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu üyelerine, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı, Başbakan yardımcıları, Bakanlar ve diğer merkezi yürütme organlarının başkanları dahildir. Devlet Başkanı, Başbakan istisna olmakla birlikte, diğer Bakanlar Kurulu üyelerini atama yetkisini tek başına kullanmaktadır. Yürütmenin öngördüğü işlerden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı ile birlikte Başbakan da sorumluluk taşımaktadır. Bundan dolayı fikrimizce, Bakanlar Kurulu üyelerinin atanmaları esnasında Başbakanın da teşebbüste bulunması daha isabetli olurdu.

³⁷⁷Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.96/4, 5.

³⁷⁸Okşar, 2011:32.

2) *Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ve Azərbaycan Cumhuriyeti Temyiz Mahkemeleri istisna olmakla birlikte, Azərbaycan Cumhuriyetinin diğer mahkemelerinin hakimlerini atamak:* Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Temyiz Mahkemeleri hakimleri dışında diğer bütün mahkemelerin yani, şehir ve ilçe mahkemelerinin hakimlerini atamak yetkisini tek başına kullanmaktadır. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın, Azərbaycan Cumhuriyeti Mahkemeleri hakimlerini atamak yetkisi, Devlet Başkanı'na yargı alanında tanınan önemli yetkilerden biridir. Azərbaycan Cumhuriyeti'nde mahkemelerin oluşması ve hakim adaylarının göreve atanmasında Devlet Başkanı'nın 1 Aralık 1998 tarihli fermanı ile oluşturulmuş olan Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı yanında Mahkeme Hukuk Şurası önemli role sahip olmaktadır³⁷⁹.

3) *Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanını atamak:* Anayasanın 109. maddesinin 10. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanını atamak yetkisini tek başına kullanmaktadır. Devlet Başkanı, Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeleri arasından Merkez Bankası Başkanını atar. Merkez Bankası, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin esas bankası olmakla birlikte, Anayasanın 19. maddesine göre, bütünüyle devletin mülkiyetinde bulunmaktadır. Merkez Bankası ve onun kurumları, yetkilerini kullanırken her hangi bir devlet veya yerel yönetim organı, onun faaliyetine karışamazlar. Merkez Bankası gördüğü işlerden dolayı sadece Devlet Başkanı'na hesap vermektedir³⁸⁰.

4) *Azərbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Kademe Subaylarını atamak:* Anayasanın 109. maddesinin 12. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Kademe Subaylarını tek başına atamaktadır. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Ali Başkomandanı olduğundan dolayı, Silahlı Kuvvetlerin Yüksek Kademe subaylarını atamak yetkisi kendisine tanınmıştır.

5) *Başkanlık Yönetim Teşkilatı (Presidential Administration) Başkanını Atamak:* Anayasanın 109. maddesinin 13. fıkrasına göre, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Başkanlık Yönetim Teşkilatı'nı (Presidential Administration) oluşturur ve onun Başkanını tek başına göreve atar. Başkanlık Yönetim Teşkilatı'na, Başkanın İcra Organı da denilebilir. Anayasanın orjinal metninde bu kuruma "Prezident Administrasiyası" denilmektedir.

³⁷⁹Cəfərov, 2010:517.

³⁸⁰Cəfərov, 2010:517-518.

Azerbaycan'da bu organ, kısaca "Prezident Aparatı" olarak bilinmektedir. Devlet Başkanı'nın İcra Organı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın 7 Şubat 1995 tarihli fermanı ile oluşturulmuştur³⁸¹. Başkanın İcra Organı doğrudan Devlet Başkanı'na bağlı olarak çalışmaktadır. Bu kurum hükümetin dışında kalan kurum olmakla beraber, devletin idare edilmesinde Bakanlar Kurulu kadar etkili olmaktadır.

6) *Azerbaycan Cumhuriyetinin Yabancı Ülkelerde ve Uluslararası Kurumlardaki Diplomatik Temsilcilerini Atamak*: Anayasanın 109. maddesinin 15. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yabancı ülkelerde ve uluslararası teşkilatlarda diplomatik temsilciliklerinin kurulması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne teklif sunar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yabancı ülkelerde ve uluslararası teşkilatlardaki diplomatik temsilcilerini tek başına atar.

7) *Yerel Yürütme Organlarının Başkanlarını Atamak*: Anayasanın 124. maddesinin 2. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, yerel yürütme organlarının başkanlarını tek başına göreve atar. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bölge yönetimi yerel yürütme organlarının başkanları tarafından yürütülmektedir. Anayasanın ilgili maddesi gereği, bölge yönetim başkanları doğrudan Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Devlet Başkanı'na bölge yönetimlerine ilişkin güçlü yetkiler tanıyan Anayasanın 124. maddesinin 3. fıkrasına göre, yerel yürütme organlarının yetkileri Devlet Başkanı tarafından verilen kararnamelerle belirlenmektedir.

8) *Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı Yardımcılarının, Uzmanlaşmış Savcılıklara Başkanlık Yapan Savcılarının ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısının Atamak*: Anayasanın 133. maddesinin 4. fıkrasına göre Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı yardımcılarını, uzmanlaşmış savcılıklara başkanlık yapan savcıları ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısını, Başsavcının önerisi üzerine göreve atar.

9) *Devlet Başkanı Yardımcılarını Atamak*: Anayasanın 103. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın Birinci Yardımcısı ve Devlet Başkanı yardımcıları, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından tek başına göreve atanmaktadır.

³⁸¹Cəfərov, 2010:520.

3.8.3.2. Devlet Başkanının Milli Meclisin Onayı İle Kullandığı Atama Yetkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın atama yetkilerine ilişkin bazı yetkilerini kullanabilmesi için Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin onayının alınması gerekmektedir. Devlet Başkanı'nın atama yetkilerine ilişkin olarak Milli Meclis'in onayının alınması gereken yetkileri, Anayasanın 109. maddesinde belirtilmiştir:

1) *Başbakanın Atanması:* Anayasanın 109. maddesinin 4. fıkrasına ve 118. maddesinin 1. fıkrasına göre Başbakan, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in onayı ile atanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Başbakanlık için göstereceği adayı kendisi göreve başladığı günden itibaren 1 ay içerisinde veya Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu istifa ettikten sonra en geç iki hafta içerisinde Milli Meclis'e sunar. Milli Meclis, Başbakan adayı hakkındaki kararını adayın sunulduğu günden itibaren en geç bir hafta içerisinde kabul eder. Öngörülen kurala uyulmazsa veya Milli Meclis, Devlet Başkanı'nın Başbakan olarak gösterdiği adayları üç kez onaylamazsa, Devlet Başkanı Milli Meclis'in onayını almadan Başbakanı göreve atayabilir³⁸². İlgili madde ile Devlet Başkanı tarafından Başbakanın atanmasının Milli Meclis'in onayına tabi tutulması, siyasal yapı içerisinde yasama ve yürütme organlarını karşı karşıya getirmektedir. Başbakanı atamak yetkisi en sonunda Devlet Başkanı'na verildiğine göre, yasama organını atama işleminin içerisine almaya gerek yoktu. Yürütmenin başı olan Devlet Başkanı'nın kiminle çalışacağına kendisinin karar vermesi normal karşılanırdı. Eğer böyle bir düzenleme ile erkler arasındaki dengeyi sağlamak öngörülmüşse, bu durumda da atama yetkisini Devlet Başkanı'na tanımak isabetli bir düzenleme olmamıştır³⁸³. Ayrıca, ilgili düzenleme ile Devlet Başkanı tarafından aynı başbakan adayının mı, yoksa farklı başbakan adaylarının mı, Milli Meclis tarafından üç kez onaylanmaması durumunda, Devlet Başkanı'nın bu yetkisini kullanabileceği konusunda açıklama getirilmemiştir. Gönenç'in görüşüne göre, böyle bir düzenleme ile Devlet Başkanı'nın ısrar ettiği bir adayın Başbakan olarak atanmasını sağlamak amaçlanmışsa, bu adayın aynı kişi olması sonucuna varılabilir³⁸⁴. Fikrimizce, Devlet Başkanı tarafından Başbakanlık görevi için Milli Meclis'in onayına sunulmuş bir kişinin adaylığının, Milli Meclis tarafından onaylanmaması durumunda, aynı kişinin yeniden Milli Meclis'in müzakeresine sunulması mantıklı görünmemektedir. Çünkü, Milli Meclis zaten Devlet

³⁸²Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.118/2,3.

³⁸³Abdullayev, 2001:121.

³⁸⁴Gönenç,1998:210.

Başkanı tarafından sunulan bu adayla ilgili görüşünü bildirerek bu adayı onaylamamıştır. Eğer aynı kişinin adaylığının Devlet Başkanı tarafından üç kez Milli Meclis'in onayına sunulması sonucu, Milli Meclis tarafından bu adayın üçüncü kez de onaylanmaması durumunda, Devlet Başkanı bu adayı Milli Meclis'in onayını olmadan Başbakan görevine atayabiliyorsa, o zaman bu prosedürün Anayasal şekilde düzenlenmesinin bir önemi kalmamaktadır. Ayrıca bu durum kuvvetler arasındaki denge mekanizmasını bozmakla yürütmenin başı olan Devlet Başkanı'nın konumunu daha da güçlendirmekte, yasama organı olan Milli Meclis'in gücünü zayıflatmaktadır. Bundan dolayı, Başbakan görevi için bir kişinin adaylığının bir defa ileri sürülmesi fikrini doğru bulmaktayız. Milli Meclis'in bu adayı onaylamadığı durumda başka kişinin adaylığı sunulmalıdır. Sonuç olarak bu düzenlemeden, Devlet Başkanı tarafından Milli Meclis'in onayına sunulan adayların "üç farklı aday" şeklinde anlaşılmasının daha mantıklı görüldüğünü düşünmekteyiz. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uygulamada henüz böyle bir durum yaşanmamıştır. Rusya Federasyonu Anayasasında da benzer düzenleme öngörülmektedir. Rusya Federasyonu Anayasasına göre, Devlet Duması, Devlet Başkanı tarafından sunulan Hükümet başkanı adaylarına üç kez onay vermezse Devlet Başkanı istediği kişiyi Hükümet Başkanı olarak atar ve parlamentoyu fesheder³⁸⁵.

2) *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkemesi ve Temyiz Mahkemeleri Hakimlerinin Atanması:* Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Temyiz Mahkemelerinin hakimleri görevlerine, gösterdiği adaylar hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne teklif sunar. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'i sadece Devlet Başkanı'nın teklifinde gösterilen adayları Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Temyiz Mahkemeleri hakimleri olarak göreve atayabilir.

3) *Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının Atanması:* Anayasanın 109. maddesinin 9. fıkrasına göre Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını Milli Meclis'in onayı ile göreve atar.

4) *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyelerinin Atanması:* Anayasanın 109. maddesinin 10. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin göreve atanması için Milli Meclis'e teklifte bulunur. Yani, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeleri, Devlet Başkanı'nın teklifi esasında Milli

³⁸⁵Shukurov, 2003:104.

Meclis tarafından göreve atanır. “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Merkez Bankası Hakkında” 10 Aralık 2004 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu’nun³⁸⁶ 21. maddesine göre, Merkez Bankası, Yönetim Kurulu tarafından yönetilmektedir. Merkez Bankası Yönetim Kurulu, Yönetim Kurulu Başkanı, Merkezi Banka’da daima çalışan dört üye ve iki dış üye olmakla 7 kişiden oluşmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Milletvekilleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu üyeleri, seçilmiş belediye üyeleri, devlet yönetim organları ve belediye organlarında görev yapan kişiler Merkez Bankası Yönetim Kurulu’na üye olamazlar. Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin görev süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir³⁸⁷.

5) *Azerbaycan Cumhuriyetinin İnsan Hakları Müvekkilinin (Ombudsman)*

Atanması: Anayasanın 109. maddesinin 14. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İnsan Hakları Müvekkilinin seçilmesi için Milli Meclis’e teklif sunar. İnsan Hakları Müvekkili kurumu, Azerbaycan Anayasa tarihinde yeni kullanılan bir kurumdur. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasında, Müvekkil kurumunun önemini göz önünde bulundurarak, Milli Meclis 28 Aralık 2001 tarihli “ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İnsan Hakları üzere Müvekkili (Ombudsman) Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasal Kanununu³⁸⁸ kabul etmiştir. İlgili kanuna göre, İnsan Hakları Müvekkilliği görevi, Anayasa ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş olan ve Azerbaycan’ın devlet ve yerel yönetim organları veya yüksek devlet görevlileri tarafından ihlal edilen insan hakları ve özgürlüklerini savunmak ve insan hakları ihlalinin önlenmesi amacıyla tesis edilmiştir. İlgili kurum, yargı sistemine dahil olmamakla beraber bağımsız şekilde faaliyette bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İnsan Hakları Müvekkili, Devlet Başkanı tarafından sunulan üç aday arasından Milli Meclis’in 83 oy çoğunluğu ile kabul edilmektedir. Milli Meclis, Devlet Başkanı tarafından sunulan adayların seçilmesine ilişkin karar kabul etmezse, Devlet Başkanı 15 gün içerisinde Müvekkil görevi için diğer üç adayını Milli Meclis’e yeniden sunar. Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Müvekkili’nin görev süresi 7 yıl olarak belirlenmiştir. Müvekkil görevine aynı kişi yalnız 1 kez seçilebilir.

³⁸⁶<http://www.e-qanun.az/framework/5530> (erişim tarihi:01.04.2019).

³⁸⁷Cəfərov, 2010:517-518.

³⁸⁸<http://www.e-qanun.az/framework/1407> (erişim tarihi:01.04.2019).

Müvekkilin görev süresinin bitmesine 30 gün kala Devlet Başkanı yeni Müvekkilin seçilmesi için üç adayını Milli Meclis'e sunar³⁸⁹.

3.8.4. Devlet Başkanının Azil Yetkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın azil yetkisi, Anayasanın Devlet Başkanı'nın yetkilerini belirleyen ilgili maddesi ile belirtilmektedir. Devlet Başkanı'nın yetkilerini belirleyen ilgili maddeyi genel olarak incelediğimizde, Devlet Başkanı'nın azil yetkisini iki şekilde kullandığını görmekteyiz:

- 1) *Devlet Başkanının Tek Başına Kullandığı Azil Yetkisi;*
- 2) *Devlet Başkanının Milli Meclisin Onayı İle Kullandığı Azil Yetkisi;*

3.8.4.1. Devlet Başkanının Tek Başına Kullandığı Azil Yetkisi

1) *Başbakanın Azli:* Anayasanın 109. maddesinin 4. fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Başbakanı azletmek yetkisini tek başına kullanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, Devlet Başkanı, Başbakanı Milli Meclis'in onayı ile göreve atar. Ancak Anayasa, Başbakanın azledilmesinde Milli Meclis'in onayının alınmasını öngörmemiştir.

2) *Bakanlar Kurulu Üyelerinin Azli:* Anayasanın 109. maddesinin 5. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini azleder. Devlet Başkanı, Başbakanın yardımcıları, Bakanlar ve diğer Merkezi yönetim organlarının başkanlarını azletme yetkisini tek başına kullanmaktadır.

3) *Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Kademe Subaylarının Azli:* Anayasanın 109. maddesinin 12. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Kademe Subaylarını azleder. Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Kademe Subaylarını atama ve azletme yetkisini tek başına kullanmaktadır.

4) *Azerbaycan Cumhuriyetinin Yabancı Ülkelerde ve Uluslararası Kurumlardaki Diplomatik Temsilcilerini Geri Çağırarak:* Anayasaya göre, Devlet Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yabancı Ülkelerde ve Uluslararası Kurumlardaki diplomatik temsilcilerini geri çağırır. Devlet Başkanı, Azerbaycan'ın Yabancı Ülkelerde ve Uluslararası Kurumlardaki diplomatik temsilcilerini atamak ve geri çağırarak yetkisini tek başına kullanır.

³⁸⁹Cəfərov, 2010:521-522.

5) *Yerel Yürütme Organları Başkanlarının Azli:* Anayasanın 124. maddesinin 2. fıkrasına göre, yerel yürütme organlarının başkanlarını, Devlet Başkanı azleder. Yerel yürütme organlarının başkanlarını atamak ve azletmek yetkisini Devlet Başkanı tek başına kullanmaktadır.

6) *Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı Yardımcılarının, Uzmanlaşmış Savcılıklara Başkanlık Yapan Savcılarının ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısının Azli:* Anayasanın 133. maddesinin 4. fıkrasına göre, Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı Yardımcılarının, Uzmanlaşmış Savcılıklara Başkanlık Yapan Savcılarını ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısını, Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının önerisi üzerine azleder.

7) *Devlet Başkanı Yardımcılarının Azletmek:* Anayasanın 103. maddesine göre, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Devlet Başkanı'nın Birinci Yardımcısı'nı ve Devlet Başkanı Yardımcılarının azletmek yetkisini tek başına kullanmaktadır.

3.8.4.2. Devlet Başkanının Milli Meclisin Onayı İle Kullandığı Azil Yetkisi

- 1) *Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının Azli:* Anayasanın 109. maddesinin 9. fıkrasına göre Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını, Milli Meclis'in onayı ile azleder. Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını göreve atamak ve azletmek yetkisini Milli Meclisin onayı ile kullanmaktadır.
- 2) *Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyelerinin Azli:* Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin azledilmesi hakkında Milli Meclis'e teklif sunar³⁹⁰. Azərbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeleri, Devlet Başkanı'nın önerisi üzerine Milli Meclis tarafından azledilir.

3.8.5. Devlet Başkanının Olağanüstü Hal Yetkisi

Azərbaycan Cumhuriyeti'nde olağanüstü hal ilan etme yetkisi, Anayasa ile Devlet Başkanı'na tanınmıştır. Devlet Başkanı'nın olağanüstü hal ilan etme yetkisine ilişkin düzenlemeye göre Devlet Başkanı, doğal felaketler, salgın hastalıklar, büyük çevre kirliliği ve diğer afetlerin gerçekleşmesi halinde, aynı zamanda Azərbaycan Cumhuriyeti toprak bütünlüğünün ihlalini amaçlayan hareketler, devlete karşı isyan veya darbe girişimi yapıldığı takdirde, şiddete dayanan kitlesel karışıklık ve vatandaşların hayatı ve güvenliği veya devlet organlarının olağan faaliyeti için tehlike yaratan diğer karışıklıklar ortaya çıktığında, devletin

³⁹⁰Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası,m.109/10.

belirli bölgelerinde olağanüstü hal ilan eder ve 24 saat içerisinde olağanüstü hal ilan etmesine ilişkin çıkardığı fermanını, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin onayına sunar³⁹¹. Maddeden görüldüğü üzere, olağanüstü hallerde Devlet Başkanı'na Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütün arazisinde değil, sadece belirli bölgelerinde olağanüstü hal ilan etme yetkisi tanınmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, olağanüstü hal uygulamanın esasları ve şartları 8 Haziran 2004 tarihli "Olağanüstü Hal Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu³⁹² ile belirlenmektedir. Devlet Başkanı, olağanüstü hal ilan edilmesi için belirtilmiş haller gerçekleştiğinde, olağanüstü hal ilan edilmesine ilişkin ferman kabul eder ve bu fermanı 24 saat içerisinde Milli Meclis'in onayına sunar. Milli Meclis, Devlet Başkanı'nın olağanüstü hal ilanına ilişkin fermanını 63 oyla onaylar. Eğer Milli Meclis, Devlet Başkanı'nın ilgili fermanını onaylamazsa bu ferman resmen ilan edildiği andan itibaren 48 saat geçtikten sonra yürürlüğünü kaybeder. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin belirli bölgelerinde uygulanan olağanüstü halin süresi 60 günden fazla olamaz. Kanunla belirlenmiş bu süre bittiğinde, Devlet Başkanı'nın kararıyla olağanüstü hal kaldırılır. Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinin 25%'den fazla kısmında olağanüstü hal ilan edildiği zaman, ayrıca olağanüstü halin bitmesinden sonra 3 ay içerisinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde referandum veya seçimler gerçekleşemez³⁹³.

3.9. Devlet Başkanının Sorumluluğu

Sorumluluk, kişinin yaptığı işlemler ve eylemlerden dolayı hukuk sistemi karşısındaki yükümlülüğüdür. Hukuk kurallarına değer katan bir unsur olan sorumluluk olmadığı zaman hukuk kurallarının ahlak kurallarından bir farkı kalmamaktadır. Hukuk alanında sorumluluk kavramına bakıldığında zaman bu kavramın üç şekilde: siyasi sorumluluk, hukuki sorumluluk ve cezai sorumluluk şeklinde incelendiğini görmekteyiz³⁹⁴. Biz de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının bu üç sorumluluğuna kısaca değineceğiz.

Siyasi sorumluluk, yönetenlerin her türlü işlem ve eylemlerinden dolayı egemene karşı sorumluluğudur. Devlet Başkanının siyasi sorumluluğu, kendisinin seçmenlere ve onların temsilcilerine karşı olan sorumluluğudur³⁹⁵. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümet sisteminin Anayasanın yukarıda incelediğimiz belirli düzenlemelerinden dolayı başkanlık hükümet sistemine yaklaştığını görmekteyiz. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası yürütmenin monist yapısına ilişkin düzenleme öngörmekle yürütme yetkisinin tek kişiye, Devlet

³⁹¹ Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası, m.112.

³⁹² http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/6/c_f_6193.htm (erişim tarihi:01.04.2019).

³⁹³ Cəfərov, 2010:551-554.

³⁹⁴ Aykanat, 2019:20.

³⁹⁵ a.g.e: 23.

Başkanına ait olduğunu belirlemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı doğrudan doğruya yedi yıllık süreliğine halk tarafından seçilmekte ve görev süresi dolmadan Milli Meclis tarafından görevinden alınamamakta, yani Milli Meclisin güvensizlik oyuyla düşürülememektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Milli Meclise (Parlamentoya) karşı siyasal sorumluluğu bulunmasa da Devlet Başkanı, Parlamentoya karşı tamamen kayıtsız değildir. Anayasa, Devlet Başkanının bazı yetkilerini kullanmasını Milli Meclisin onayına tabi tutarak sistem içerisinde denge sağlamaya çalışmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı doğrudan halk tarafından seçildiğinden ve Azerbaycan Anayasası Devlet Başkanının tekrar seçilmesine her hangi bir sınırlama getirmediğinden, yani sistem içerisinde aynı başkanın sınırsız olarak tekrar aday olabilmesi söz konusu olduğundan dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının halka karşı siyasal sorumluluğunun bulunduğunu söyleyebiliriz. Siyasal sorumluluk doğuracak işlemleri sayı olarak sınırlamak, bir hukuki düzenleme ile kısıtlamak mümkün olmadığından dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında ve kanunlarında Devlet Başkanının halka karşı siyasal sorumluluğunu doğuran sebeplere ilişkin düzenleme bulunmamaktadır.

Hukuki sorumluluk, bir kişi tarafından diğer kişiye zarar verildiği zaman bu zararın, zarar verenin malvarlığına devlet tarafından el koyulması yoluyla tazmin edilmesidir. Devlet Başkanının hukuki sorumluluğu, kendisinin özel hukuk alanına ilişkin sorumluluğudur. Borçlar hukuku, medeni hukuk ve ticaret hukuku gibi özel hukuk alanlarında Devlet Başkanına dava açılabilmesi ve bunun sonucunda yaptırım uygulanmasının mümkünlüyü hukuki sorumluluk ile ilgilidir³⁹⁶. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının hukuki sorumluluğunu, görevi ile ilgili suçlardan dolayı hukuki sorumluluğu ve kişisel suçlardan dolayı hukuki sorumluluğu şeklinde ayrı ayrı değerlendirecek olursak, Devlet Başkanının görevi ile ilgili eylemlerden dolayı sorumsuz olduğunun kabul edildiğini görmekteyiz. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevi ile ilgili olmayan ve kişisel olarak kendi eylemlerinden dolayı hukuki sorumluluğunun mevcutluğu veya bu sorumluluktan dolayı kendisine hukuk davası açılıp açılmayacağına ilişkin Azerbaycan Anayasası ve kanunlarında her hangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Uygulamada şimdiye kadar Devlet Başkanına hukuk davası açıldığı görülmemiştir.

Cezai sorumluluk, kişinin işlemiş olduğu suçtan dolayı bu suçun gerektirdiği yaptırıma maruz kalabilmesidir³⁹⁷. 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının Görevden Uzaklaştırılması” başlıklı 107.maddesi ile Devlet Başkanının

³⁹⁶ Aykanat, 2019:104.

³⁹⁷ a.g.e: 27.

cezaî sorumluluğunun olduğunu kabul etmiştir. Devlet Başkanının cezaî sorumluluğuna ilişkin Anayasanın getirdiği düzenleme yukarıda Devlet Başkanının azli başlığı altında detaylı şekilde incelenmiştir.

3.10. 2002, 2009 ve 2016 Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Sistem İçerisinde Devlet Başkanlığı Kurumuna Etkisi

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası yürürlüğe girdiği günden bugüne kadar 2002, 2009 ve 2016 tarihlerinde üç defa önemli değişikliklere uğramıştır. 1995 Anayasasından günümüze kadar yapılmış değişiklikleri konumuz açısından sadece Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin değişiklikler üzerinden inceleyeceğiz.

3.10.1. 24 Ağustos 2002 Anayasa Değişikliği Etkileri

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ilk defa 24 Ağustos 2002 tarihli referandumla değişikliğe uğramıştır. 2002 Anayasa değişikliği ile Anayasanın 24 maddesi üzerinde toplam 39 değişiklik yapılmıştır³⁹⁸. 24 Ağustos 2002 tarihli referandumla Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin olarak yapılan önemli değişiklik, Devlet Başkanı'nın seçim esaslarına ilişkin düzenleme üzerinde yapılan değişikliktir. Anayasanın, Devlet Başkanı'nın seçim esaslarını düzenleyen 101. maddesinin 2. fıkrasında yapılan değişikliğe göre, devlet başkanlığı seçimlerinde ilk iki turda istenen "üçte iki çoğunluk" şartı kaldırılarak yerine salt çoğunluk şartı getirilmiştir. Aynı zamanda ilgili maddenin 4. fıkrasına getirilen değişikliğe göre, devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci oylamasında aranan "basit çoğunluk" şartı yerine "oy çoğunluğu" şartı getirilmiştir³⁹⁹. 2002 Anayasa değişikliği ile getirilen bu düzenlemenin 2003 yılında gerçekleştirilecek olan devlet başkanlığı seçimi öncesinde yapılarak, mevcut Devlet Başkanı'nın seçimini kolaylaştırmak amacıyla getirildiği fikri ileri sürülmüştür⁴⁰⁰.

2002 tarihli referandumla yapılan önemli değişikliklerden biri de, Devlet Başkanı'na vekaletle ilişkin düzenleme üzerinde yapılan değişikliktir. 2002 Anayasa değişikliğine kadar, Devlet Başkanı'nın her hangi bir sebeple görevden ayrılması durumunda, yetkilerini Milli

³⁹⁸"Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədi İlə 24 Avqust 2002-ci ildə Keçirilmiş Ümumxalq Səsvərməsinin(Referandumun) Yekunları Haqqında" Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002; <http://www.e-qanun.az/framework/16449> (erişim tarihi:02.04.2019).

³⁹⁹"Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədi İlə 24 Avqust 2002-ci ildə Keçirilmiş Ümumxalq Səsvərməsinin(Referandumun) Yekunları Haqqında" Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002.

⁴⁰⁰Doğan, 2017:176.

Meclis Başkanı kullanmaktaydı. 2002 Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanı'na vekalet etme yetkisi, Milli Meclis Başkanından alınarak Başbakana verildi⁴⁰¹.

24 Ağustos 2002 Anayasa değişikliklerinin, Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin olarak getirdiği düzenlemelerin Ekim 2003'te gerçekleşecek olan Devlet Başkanlığı seçimleri için gereken yasal altyapının oluşturulmasından dolayı yapılan düzenleme olduğu fikri ileri sürülmüştür. Anayasa değişikliği ile getirilen bu düzenlemelerin, dönemin Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in, iktidarı oğlu İlham Aliyev'e devretmek çabasının sonucu olduğu gösterilmiştir. Yani, Ekim 2003'te gerçekleşecek olan devlet başkanlığı seçimleri öncesi Anayasa değişikliği ile getirilen bu düzenlemelerle, iktidarın Babadan oğula geçmesinin kuramsal olarak arka planının sağlanmasına çalışılmıştır⁴⁰².

3.10.2. 18 Mart 2009 Anayasa Değişikliği Etkileri

15 Ekim 2008 Devlet Başkanlığı seçimlerinden sonra, 18 Mart 2009 tarihli referandumla 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ikinci defa değişikliğe uğramıştır⁴⁰³. 18 Mart 2009 Anayasa değişiklikleri içerisinde siyasal sisteme yönelik olarak, Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin yapılmış en önemli değişiklik, bir kimsenin Devlet Başkanı seçilebilmesinin sınırını kaldıran değişiklik olmuştur. Anayasanın, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçimlerinin esaslarını belirleyen 101. maddesinin V. fıkrasının değişikliktan önceki düzenlemesine göre, “hiç kimse iki defadan fazla arka arkaya Devlet Başkanı seçilemez” hükmü öngörülmekteydi. 2009 Anayasa değişikliği ile bu hüküm Anayasadan çıkarılarak yeni düzenlemeyle yerine, savaş durumunda askeri operasyonların yapılmasının Devlet Başkanlığı seçimlerini imkansızlaşması durumunda, Devlet Başkanı'nın görev süresinin askeri operasyonların bitmesine kadar uzatılmasını öngören hüküm getirilmiştir⁴⁰⁴. Böylece, Anayasanın 2009 değişikliği ile bir kimsenin sınırsız olarak Devlet Başkanı seçilebilmesini engelleyen hüküm kaldırılarak, bir kişinin sınırsız olarak Devlet Başkanı seçilebilmesinin mümkünlüğü kabul edilmiştir. 2009 Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanı'na sınırsız seçilebime imkanının tanınması, bazı yazarlar tarafından siyasal sisteme yönelik olarak değerlendirilmekte, otoriterizme doğru atılmış bir adım veya iktidarın

⁴⁰¹“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədi ilə 24 Avqust 2002-ci ildə Keçirilmiş Ümumxalq Səsvərməsinin(Referandumun) Yekunları Haqqında” Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002.

⁴⁰²Alkan, 2010:181-184.

⁴⁰³“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 31.09.2009; <http://www.e-qanun.az/framework/16448> (erişim tarihi:02.04.2019).

⁴⁰⁴“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 31.09.2009.

kalıcılığını sağlamaya yönelik bir değişiklik olarak değerlendirilmiştir⁴⁰⁵. Venedik Komisyonu, 18 Mart 2009 tarihli referandumla Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın aynı kişiye sınırsız olarak Devlet Başkanı seçilebilme hakkını tanıyan değişikliğini, reform ruhundan uzak olarak, demokrasi yolunda geriye doğru atılmış bir adım olarak nitelendirmiştir⁴⁰⁶.

Bir kişiye sınırsız olarak Devlet Başkanı seçilebilme hakkının tanınması, daha demokratikleşme sürecinde olan ve totaliter yönetim geçmişi olan bir devlette demokrasiyi geriletmekle, devletin siyasal sisteminin otoriter bir rejime dönüşme tehlikesini yaratabilecek bir niteliktedir⁴⁰⁷.

3.10.3. 26 Eylül 2016 Anayasa Değişikliği Etkileri

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 26 Eylül 2016 tarihli referandumla üçüncü defa değişikliğe uğramıştır⁴⁰⁸. 2016 Anayasa değişikliği ile 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 29 maddesi üzerinde toplam 38 değişiklik yapılmıştır⁴⁰⁹. 2016 Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin olarak getirilen yeni düzenlemelerden biri, Devlet Başkanı'nın görev süresinin uzatılmasına ilişkin düzenlemedir. Yeni getirilen düzenlemeyle, Anayasanın Devlet Başkanı'nın seçim esaslarını belirleyen 101. maddesinde düzenlenmiş olan Devlet Başkanı'nın görev süresi 7 yıl olarak belirlenmiştir. Değişiklikten önceki düzenlemede ise Devlet Başkanı'nın görev süresi 5 yıl olarak belirlenmekteydi.

2016 Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanlığına ilişkin olarak yapılan önemli değişikliklerden biri de, Anayasanın Devlet Başkanı'nın seçilme yeterliliğini belirleyen 100. maddesinde Devlet Başkanlığına aday olacaklar için aranan 35 yaş şartının kaldırılması olmuştur. İlgili maddenin, yeni düzenlenmiş halinde Devlet Başkanlığına adaylar için aranan nitelikler içerisinde yaş şartı bulunmamaktadır. Bu durumda seçim yaşının 18 yaş olarak belirlendiğini gözönüne aldığımızda, Devlet Başkanı seçilebilmek için yaş sınırının 18 yaş olarak öngörüldüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır.

2016 Anayasa değişikliğinin getirdiği bir diğer önemli yenilik, Anayasanın 103. maddesine bir ekleme yaparak “başkan yardımcılığı” makamını oluşturmak olmuştur. 103. maddeye getirilen eklemeye “Devlet Başkanının Birinci Yardımcısı”ve “Devlet Başkanı Yardımcıları” makamları oluşturularak, bunları göreve atamak ve azletmek yetkisi Devlet

⁴⁰⁵Alkan, 2010:217.

⁴⁰⁶<https://www.azadliq.org/a/1511071.html> (erişim tarihi:02.04.2019).

⁴⁰⁷Hacıyev, 2009:147.

⁴⁰⁸“Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 12.10.2016; <http://www.e-qanun.az/framework/33891> (erişim tarihi:03.04.2019).

⁴⁰⁹<http://www.msk.gov.az/az/referendum/926/> (erişim tarihi:03.04.2019).

Başkanı'na tanınmıştır. Yeni getirilen düzenlemeye göre yüksek öğrenim yapmış olan, seçimlere katılma hakkına sahip olan ve başka devletler karşısında yükümlülüğü bulunmayan kişiler, Başkan Yardımcılığı görevine atanabilirler. Ayrıca Anayasa, 106. maddesine “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Yardımcılarının Dokunulmazlığı” başlıklı ek madde getirerek, görev süreleri boyunca Devlet Başkanı yardımcılarının kişiliğinin dokunulmaz olduğunu ögörmüştür. Başkan yardımcılığı makamının oluşturulması ile, Anayasanın Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'na vekaletle ilişkin düzenlemesi de değişikliğe uğrayarak, Devlet Başkanı'nın görevden ayrılması durumunda onun yetkilerini geçici olarak kullanmak yetkisi, Devlet Başkanı'nın Birinci Yardımcısı'na tanınmıştır. Anayasanın değişiklikten önceki halinde, bu yetki Başbakana tanınmaktaydı.

2016 tarihli referandumla, Devlet Başkanı'nın yetkilerine ilişkin olarak getirilen yeni düzenlemelerle, Devlet Başkanı'na olağanüstü başkanlık seçimlerini ilan edebilmek ve Milli Meclis'i feshedebilmek yetkisi tanınmıştır.

2002, 2009 ve 2016 tarihli referandumlarla Anayasanın, Devlet Başkanlığı kurumuna ilişkin olarak yapılan değişiklikleri, siyasal sistem içerisinde Devlet Başkanı'nın otoritesini güçlendirmek yönünde atılmış adımlar olarak kabul etmekteyiz. Devlet İktidarı, yapılan Anayasa değişikliklerinin demokratik gerekçelerle gerçekleştiğini savunsa da, ülkenin muhalif grupları yapılan bu değişikliklerin, Devlet Başkanı'nın iktidardaki gücünü pekiştirmek amacıyla yapıldığını söyleyerek, eleştirmişlerdir.

SONUÇ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin son bir asır içerisinde üç farklı yönetim sistemiyle yönetildiğini görmekteyiz. Bu yönetim sistemlerinden birincisi, Azerbaycan'da ilk defa modern devletin kurulmuş olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde (1918-1920) uygulanmış olan parlamenter sistemdir. Azerbaycan'ın tanıklık ettiği ikinci siyasal sistem, Sovyetler Birliği döneminde (1920-1990) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde uygulanmış olan sosyalist yönetim sistemidir. Üçüncü siyasal sistem ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hızlandığı bir dönemde, daha bağımsızlığını ilan etmeden önce, 1990 yılında Başkanlık kurumunun tesis edilmesinden itibaren uygulanmaya başlanmış olan Başkanlık sistemidir.

Azerbaycan Anayasası'nın gelişim tarihi açısından birinci aşama olarak kabul ettiğimiz Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde, Azerbaycan'ı bağımsız bir Cumhuriyet ilan eden ve 6 maddeden oluşan İstiklal Beyannamesi'ni modern anlamda bir anayasa olarak kabul etmesekte, anayasal nitelikte bir belge olarak kabul etmekteyiz. İstiklal Beyannamesi'ni, hukuk devletine doğru atılmış bir adım olarak gördüğümüzden dolayı, Azerbaycan Anayasası'nın gelişim tarihi açısından bir aşama olarak değerlendirmekteyiz.

Azerbaycan Anayasası'nın gelişim tarihi açısından ikinci büyük aşama olarak kabul ettiğimiz Sovyetler Birliği Dönemi'nde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1921'de kabul edilmiştir. Bundan başka, Sovyetler Birliği döneminde, SSCB'de yapılmış olan anayasa değişikliklerine uygun olarak Azerbaycan SSC'nin 1927, 1937 ve 1978 tarihlerinde üç anayasası daha kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Anayasal hayata Sovyetler Birliği döneminde toplam dört anayasa kabul etmekle geçmiştir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasaları'nın hepsinin en belirgin ve ortak özelliği sosyalist sistemin temel özelliklerini öngörmeleri olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın gelişim tarihi açısından kabul ettiğimiz üçüncü aşama, bağımsızlık sonrası yaşanmış olan anayasal gelişmelerdir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Azerbaycan Cumhuriyeti, yeni ve bağımsız bir anayasanın kabul edilmesi yönünde ciddi adımlar atmaya başladı. Dönemin Devlet Başkanı olan Haydar Aliyev'in başkanlık yaptığı ve kendisine bağlı olarak çalışan Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmış olan ve halkoylamasına sunulan Anayasa tasarısı, 12 Kasım 1995'de halkoylamasıyla kabul edilmiş ve 27 Kasım 1995'de yürürlüğü girmiştir. Hala yürürlükte olan 1995 Bağımsız Azerbaycan Anayasası, eski Anayasalarda öngörülmüş olan sosyalist sistemi reddederek kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş, devlet organlarını

yeniden yapılandırmış, demokratik, üniter ve laik bir hukuk devleti öngörmüştür. Güçlü yürütme ilkesinden hareket eden 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Devlet Başkanlığı kurumunu Anayasal düzenlemenin merkezinde bulundurmaktadır.

1985'te, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreterliği görevine gelen Mihail Gorbaçov'un başlatmış olduğu yeniden yapılanma ve açıklık politikalarının etkisiyle parti içerisinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı ve sosyalist yönetimin işleyişi sorgulanmaya başladı. Böylece, merkezi yönetimi sağlayan Komünist Partisi'nin, eski otoritesini kaybetmeye başlamasıyla merkezi yönetim gücü zayıflamaktaydı. Bundan dolayı, Sovyetler Birliği ve Birlik üyesi olan devletlerde merkezi yönetim gücünün devamlılığının sağlanması amacıyla yeni bir oluşuma gereksinim duyulmaktaydı. Yeni oluşturulacak olan bu kurum, demokrasiye uygun olarak Komünist Partisi'nin yetkisini anayasal bir organ statüsü ile kullanmalıydı. Hem demokratik olması açısından hem de merkezi yürütme görevini yerine getirmesi açısından Başkanlık kurumunun tercih edilmesi yerinde olacaktı. Bütün bunlardan dolayı Azerbaycan'da da Başkanlık kurumunun tesis edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ilk defa 18 Mayıs 1990'da tesis edilmiş olan Başkanlık kurumu, kısa bir tarihi geçmişe sahiptir. Daha sonra, 1995 Azerbaycan Anayasası, Devlet Başkanı'nı geniş yetkilerle donatmış ve Başkanlık hükümet sistemini kabul etmiştir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın temel özelliklerinden biri yürütme organını güçlendirmesidir. Anayasa, sisyasal sistemin merkezinde bulunan Devlet Başkanı'nı hem devletin başı hem de yürütmenin başı olarak tanımlamakta, Devlet Başkanı'na yürütmeye ilişkin çok geniş yetkiler vermektedir. Ayrıca, yasama ve yargı organlarının yetki alanına girmeyen diğer meseleleri de yürütme yetkileri çerçevesinde halletmek yetkisi de Devlet Başkanı'na tanınmıştır. Ancak buna karşın yürütme organı üzerinde denetim mekanizması oldukça zayıf görülmektedir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının kabulü zamanı, anayasa yapıcıları daha oluşum halinde olan ulusal birliği hızlandırmak ve gerçekleştirmek amacıyla güçlü bir yürütme organının gerekliliğine inandıkları için Devlet Başkanına geniş yetkiler tanıdılar. Daha az önce totalitar bir sistemle yönetilmiş olan cumhuriyet için yürütmenin geniş yetkilerle donatılmış olması tehlikeli olabilir. Fakat böyle ülkelerde, olası darbelerin önlenmesi ve demokrasinin işletilebilmesi açısından güçlü bir yürütmenin öngörülmesi bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

Günümüzde eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin çoğunluğunun başkanlık veya yarı-başkanlık hükümet sistemiyle yönetildiğini görmekteyiz. Ayrıca, bu ülkelerde uygulanan başkanlık ve yarı-başkanlık hükümet sistemleri anayasal açıdan kendilerine özgü nitelikler

taşılmaktadırlar. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti de kendisine özgü nitelikleriyle başkanlık hükümet sistemiyle yönetilmektedir.

1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, kabul edildiği günden günümüze kadar 2002, 2009 ve 2016 tarihlerinde siyasal sistemin işleyişine etki gösterecek bir takım değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin çoğu siyasal sistem içerisinde Devlet Başkanının otoritesini güçlendiren ve süreklilik sağlayan nitelikte olmuştur. 2009 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile, Anayasanın 101.maddesi ile düzenlenmiş olan bir kimsenin iki defadan fazla Devlet Başkanı seçilemeyeceğine ilişkin hüküm kaldırılarak, Devlet Başkanına sınırsız seçilebilme hakkı tanınmıştır. Böylece, kalıcı iktidar yolunu açan 2009 Anayasa değişikliğinden sonra yapılan 2016 Anayasa değişiklikleriyle Devlet Başkanının otoritesi daha da güçlendirilmiştir. En son 2016 Anayasa değişiklikleriyle Devlet Başkanının görev süresi 5 yıldan 7 yıla çıkartılmış, Devlet Başkanlığı görevine aday olacaklar için Anayasada önceden öngörülen 35 yaş sınırı kaldırılmış ve Devlet Başkanına Milli Meclisi feshedebilme yetkisi tanınmıştır.

Merkezde geniş yetkilerle donatılmış olan Devlet Başkanının otoritesinin yapılan Anayasa değişiklikleriyle doğrudan doğruya daha da güçlendirilmesi ve siyasal sistem içerisinde Devlet Başkanını denetleyecek ve frenleyecek bir mekanizmanın öngörülmemesi, Anayasanın oluşturmayı amaçladığı demokrasiyi tehlikeye düşürmektedir. İstikrarı sağlayabilmek için sistemde aşırı değişiklikler yapmak değil de, sistemi iyi bir şekilde işletmek gerekir. Her hangi bir sistemin iyi işletilmesi, sistemin özelliklerinden daha çok sistemi işletenlerin performanslarına bağlıdır. Sistem ne kadar mükemmel olursa olsun, bu sistemi uygulayacak olanlar iyiniyetli değilse, böyle bir sistemin istikrarı sağlamakta başarılı olacağı düşünülemez⁴¹⁰.

⁴¹⁰ Abdullayev, 1998: 96.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, C. (1998). *Azərbaycan Anayasasında Benimsənmiş Olan Hükümet Sistemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Abışov, V. (2015). *Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Qurulmasının Tarixşünaslığı*. Turxan NPB Nəşriyyatı, Bakı.
- Adıgözəlova, A. (2017). *Fevral İnqilabından Sonra Azərbaycan'da İdarəçilik Sistemi*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı.
- Ağamalıyeva, N. (1998). *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*. Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Akıfoğlu, Vugar. (2017). "Azerbaycan'da Milli Direniş". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafiya Fakültesi Dergisi*, 57(2): 776-795.
- Alkan, H. (2010). *Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycanın İç ve Dış Politikası*. Usak Yayınları, Ankara.
- Allahverdiyev, S. (2006). *Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası və Hüququnun Əsasları*. Digesta Nəşriyyatı, Bakı.
- Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitutsiyası (17 Oktyabr 1787 ci il). Bakı, Qanun Nəşrlər Evi, 2005.
- Arzumanlı, V., Həbibəyev, V. və Muxtarov, K. (1995). *1918-ci il Qırğınları*. Öyrətmən Nəşriyyatı, Bakı.
- Aykanat, T. (2019). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu*. Adalet Yayınevi, Ankara.
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti'nin yanında Baş Arxiv İdarəsi. (1998). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar). I.cild*. Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı.
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, (2004). *C I. Lider* Nəşriyyatı, Bakı.
- Cəfərov, İ. (2010). *Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının Şərhi*. Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı.
- Çağlar, B. (1989). *Anayasa Bilimi*. Bilim Felsefe Sanat Yayınları (BFS), İstanbul.
- Çam, E. (2000). *Devlet Sistemleri*. Der Yayınları, İstanbul.
- Çxikvadze, V.M. (1981). *SSRİ Konstitutsiyası Haqqında Söhbətlər*. Gənclik Nəşriyyatı, Bakı.
- Çıraqzadə, V. (1992). *İstiqlal Yollarında*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı.

- Demirkol, F. (2011). "Azerbaycanda 1995 Anayasasına Göre Devlet Başkanlığı". *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 12(1-3): 136-176.
- Doğan, M. (2015). "Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi". *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemleri. TBMM Basımevi*.
- Erdoğan, M. (2009). *Anayasa Hukuku*. Orion kitabevi, Ankara.
- Eroğul, C. (2016). *Anatüziye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Əkbərov, R. ve Səlimov, S. (2003). *Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- Əliyərli, S. (1996). *Azərbaycan Tarixi: Uzaq Keçmişdən 1870ci illərə qədər*. Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı.
- Əliyeva, A. (2010). *Müstəqilliyə gedən yol: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Biblioqrafik Göstərici (1918-2009-cu illər)*. Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Əmrahov, Z. (2018). *Azərbaycan Parlamentarizm Tarixi-100*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı.
- Əsgərov, Z. (2002). *Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiya Hüququ*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- Əsgərov, Z., Nəsirov, E. ve İsmayılov, M. (2005). *Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və Hüququnun Əsasları*. Qapp-Poliqraf Nəşriyyatı, Bakı.
- Əsgərov, Z., Nəsirov, E., İsmayılov, M. ve Məmmədov, X. (2003). *Azərbaycan'ın Dövlət və Hüququnun Əsasları*. QAPP-POLİQRAF Korporasiyası, Bakı.
- Fendoğlu, H. T. (1996). *İslam ve Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Fish, S. M. (1997). "The Pitfalls of Russian Superpresidentialism". *Current History*, 612(96): 326-330.
- Gönenç, L. (1998). "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47(1) :186-220.
- Gönenç, L. (2007). "Hükümet Sistemi Tartışmalarında Başkanlı Parlamenter Sistem Seçeneği". *Güncel Hukuk Dergisi*, (44): 39-43.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Yayınevi, İstanbul.
- Gözler, K. (2001). *Devlet Başkanları. Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. Turan Kitabevi, Ankara.

- Hacıyev, N. (2009). *Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hasanoğlu, M. (2008). “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları”. *Sayıştay Dergisi*, 19(69): 73-90.
- Həsənli, C. (2009). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti'nin Xarici Siyasəti (1918-1920)*. GARİSMA MMC, Bakı.
- Xəlilov, Y. (2007). *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulası və Ümumi Müddəalarının Şərhi*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- İbrahimova, A. (2010). *Azərbaycan'da İctimai-Siyasi Qüvvələrin Mübarizəsi*. AzTU Nəşriyyatı, Bakı.
- İsmayılov, X. (2006). *Azərbaycan'ın Dövlət və Hüquq Tarixi*. Nurlan Nəşriyyatı, Bakı.
- İsmayılov, X. (2015). *Azərbaycan'ın Hüquq Tarixi*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı.
- İsmayılov, X. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti'nin Dövlət və Hüququ*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı.
- İsmayılov, M. (2008). *Azərbaycan Tarixi 1900-1920-ci illər. VII Cildə V Cild*. Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Kapani, M. (2013). *Kamu Hürriyetleri*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kurat, A. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Qafarov, V. (2008). “Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu”. *Akademik Bakış Dergisi*, 2(3): 139-151.
- Qaffarov, T. (1999). *Azərbaycan Tarixi (1920-1991)*. Mütərcim Nəşriyyatı, Bakı.
- Qasımov, R. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-Osmanlı Münasibtləri (Osmanlı Mənbələri Əsasında)*. Mütərcim Nəşriyyatı, Bakı.
- Qəniyev, H. ve Talışinski, E. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (28 May 1918-ci il- 27 Aprel 1920-ci-il) 100 İl*. Mütərcim Nəşriyyatı, Bakı.
- Quliyev, C. (2008). *Azərbaycan Tarixi Aprel 1920-İyun 1941. VII Cildə VI Cild*. Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Mahmudov, Y. (Ed.). (2004). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası C I, II*. Lider Nəşriyyatı, Bakı.
- Mehmetoğlu, E. (2010). *Azerbaycan Anayasasında Yürütme Erki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Mehmetov, İ. (2009). *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. (Çev. E.N. Necef ve Ş. Necefov), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Nağıyev, F. (2011). *Konstitutsiya Hüququ*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- Okşar, M. (2011). “Yarı-Başkanlık Hükümet Sistemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Fransa ve Litvanya Modelleri”. *TAAD*, 1(7): 33-101.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Bilgi Yayınları, Ankara.
- Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Özbudun, E. (2019). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özkül, F. (2012). “Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması”. *TBB Dergisi*, (103): 86-110.
- Paşayev, A. (2005). *Cumhuriyyət Parlamentinə Gedən Yol*. Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı.
- Rehimli, R. (2009). “Azerbaycan Yönetim Sistemi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9): 377-386.
- Rəsulzadə, M.Ə. (1990). *Azərbaycan Cümhuriyyəti*. Elm Nəşriyyatı, Bakı.
- Rza, R. (Ed.). (1976). *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası C.I*. Bakı.
- Sadıgov, R. (2015). “Rus İhtilallerinin Azerbaycan'a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”. *Gazi Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (1307-914x):165-185.
- Seyidov, Ə. (2009). *Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikası'nın Konstitutsiyası*. Uniprint Nəşriyyatı, Bakı.
- Seyidzadə, D. (1998). *Azərbaycan XX Əsrin Əvvəllərində:Müstəqilliyə Aparan Yollar*. Ulduz Poligraphy Service Nəşriyyatı, Bakı.
- Shugart, M. S. ve Carey, J. M. (1992). *Presidents and Assemblies:Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shukurov, T. (2003). *Hükümet Sistemlerinin Çeşitli Açılardan Değerlendirilmesi ve Bu Değerlendirme Işığında 1993 Tarihli Rusya Federasyonu Anayasasının Getirdiği Hükümet Sistemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şeref, İ. (2003). “Cumhurbaşkanınca Yayımlanması Kısmen veya Tamamen Uygun Bulunmayan Kanunların Meclise Geri Gönderilmesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(3):305.
- Teziç, E. (1987). “Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi”. *Anayasa Yargısı, Ankara Anayasa Mahkemesi Yayınları*, 3: 83-84.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. Beta Yayınları, İstanbul.

- Turhan, M. (1989). *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*. Dilce Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınevi, Diyarbakır.
- Uluşahin, N. (1999). *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*. Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Zəhiri, B. (2009). *Prezidentin Konstitusion Statusunun Müqayisəli Hüquqi Təhlili (Azərbaycan, İran və Rusiya Təcrübəsində)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, Bakı.

İnternet ve Diğer Kaynaklar

- “2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”. <http://www.e-qanun.az/framework/16448> (erişim tarixi:02.04.2019).
- “2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”. <http://www.e-qanun.az/framework/33891> (erişim tarixi:03.04.2019).
- “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 100-cü maddəsinin «...başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan...» müddəasının şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin Qərarı”. <http://www.e-qanun.az/framework/15887> (erişim tarixi:27.03.2019).
- “Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədilə 24 Avqust 2002 ci ildə keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinin (Referendumun) Yekunları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”, Azərbaycan Qəzeti, 19.09.2002.
- “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi”. <http://www.e-qanun.az/code/11> . (erişim tarixi:25.03.2019).
- “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiya Qanunu”. <http://www.e-qanun.az/framework/1407> (erişim tarixi:01.04.2019).
- “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun)

yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”. <http://www.e-qanun.az/framework/16449> (erişim tarixi:28.03.2019).

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı”. <http://www.e-qanun.az/framework/16449> (erişim tarixi:02.04.2019).

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 12.10.2016.

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı Layihəsi”, Azərbaycan Qəzeti, 27.07.2016.

“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. <http://www.e-qanun.az/framework/5530> (erişim tarixi:01.04.2019).

“Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi”. <http://www.e-qanun.az/code/17> (erişim tarixi: 28.03.2019).

“Azərbaycan Respublikasının Vətəndaşlığı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. <http://www.e-qanun.az/framework/3187> . (erişim tarixi:27.03.2019).

“Büdcə Sistemi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. <http://www.e-qanun.az/framework/1126> (erişim tarixi:31.03.2019).

“Fövqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/6/c_f_6193.htm (erişim tarixi:01.04.2019).

“Konstitutsiya Məhkəməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. <http://www.e-qanun.az/framework/4928> (erişim tarixi 28.03.2019).

“Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. <http://e-qanun.gov.az/framework/3933> . (erişim tarixi: 25.03.2019).

“Normativ Hüquqi Aktlar Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. <http://e-qanun.gov.az/framework/21300> (erişim tarixi:30.03.2019).

“Venesiya Komissiyası: Dəyişikliklərdə islahat ruhu yoxdur”. <https://www.azadliq.org/a/1511071.html> (erişim tarixi:02.04.2019).

2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə “ Azərbaycan Respublikası’nın Konstitutsiyası”. <http://www.e-qanun.az/framework/897> . (erişim tarixi: 25.12.2018).

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti’nin Qərarı., “Azərbaycan Respublikası’nın Dövlət Müstəqilliyini Bərpa Etmək Haqqında Bəyannamə”. <http://www.e-qanun.az/framework/6592> . (erişim tarixi: 23.12.2018).

Azərbaycan Respublikası’nın Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitutsiya Aktı. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991.

Azərbaycan Respublikası’nın Konstitutsiyası və Konstitutsiya Aktları. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2003.

Azərbaycan Respublikası’nın Konstitutsiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 1999.

Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı”, Azərbaycan Qəzeti, 31.03.2009.

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2003.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası’nın 1937-ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu). Bakı, AZPARTNƏŞR, 1937.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası’nın 1978-ci il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu). Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1978.

Sosialist Şura Cumhuriyyətləri İttifaqı’nın 1924-cü i Əsas Qanunu (Konstitutsiyası). Moskva, QOZNAK Nəşriyyatı, 1933.

Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı’nın 1936-cı il Konstitutsiyası (Əsas Qanunu). Bakı, AZPARTNƏŞR, 1936.

Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı’nın Konstitutsiyası (Əsas Qanunu). Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, 2019.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Khanım GORCHUZADA
Doğum Yeri - Tarihi	Azerbaycan, Gence – 17.01.1995.
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	İmadeddin Nesimi Tam Orta Okulu
Lisans Diploması	Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yabancı Dil	İngilizce
E-Posta	gorchuyevaxanim95@gmail.com